KUR'AN'I KERİM'DE ŞEHÂDET KAVRAMI

Hüseyin HALİL

EMİN YAYINLARI

Emin Yayınları 261

KUR'AN'I KERİM'DE ŞEHÂDET KAVRAMI

1. Baskı: Bursa 2018

Tasarım
M.Furkan Özdamar

Baskı/Cilt
Stüdyo Star Ajans Matbaacılık Ltd. Şti
Nilüfer Ticaret Merkezi 634. Sok. Bursa
Sertifika No: 15366

E M İ N Y A Y I N L A R I
Fethiye Mah. Kırlangıç Sok. No: 2 Nilüfer/BURSA
Tel: (0224) 2422898, Fax: (0224) 2412569
www.eminyayinlari.com.tr

© Bütün yayın hakları anlaşmalı olarak Emin Yayınları'na aittir. Kitap, yayıncının ve yazarın izni olmaksızın hiçbir surette (baskı, fotokopi, elektronik, manyetik, mekanik ve sesli ortamlarda ya da başka bir şekilde) kısmen veya tamamen çoğaltılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Cataloging-in-Publication Data (CIP)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Selim ASLAN
1. Fıkıh 2. Fıkhî Meseleler 3. Dinî Meseleler
ISBN: 978-605-9464-56-7
Sertifika No: 21217

ÖZET

İnsanlığın hidâyet güneşi Kur'ân-ı Kerim içerdiği îtikâdî, amelî, ahlâkî ve cezâî hükümlerle insanlığa nüzulünden itibaren yol göstermeye devam etmiş ve insanlığı şirkin karanlığından tevhîdin nuruna eriştirmiştir. Toplumsal hayata getirmiş olduğu düzenle başta hukuksuzluk ve anarşinin hüküm sürdüğü Arap toplumu olmak üzere pek çok halka hidayet vermiş ve onları doğru yola sevk etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim; bazen sabır, takva, adâlet, salih amel gibi ahlaki kavramlarla; bazen sadaka, infak, zekât gibi ictimâî kavramlarla; bazen de ilim, şehâdet, haber, hak-hakîkat gibi hukuki kavramlarla muhatap olduğu topluma seslenerek korku ile ümit arasında yaşayan, Rabbinin emir ve mesajlarına teslim olan, kul hakkı yemeyen, dünyada iken nefsi muhakemesini yapan, kulluk görevlerini bilen ve icra eden bir toplum inşaa etmiştir. Kur'ân bu özelliklere sahip müslüman toplumu, kıyamet günü peygamberlerini yalanlayan geçmiş ümmetler hakkında tanık olarak çağrılacak "şahitler" (2/143) şeklinde zikretmiştir. Çünkü, bu ümmet, bütün insanlığa ahlâkî model olan, adâlet ve hakkı bina eden, insan için ölçü ve değerler koyan, onlar arasında hürmet gören görüşler açıklayan, adâlet ve duyguları hesaba katarak hüküm veren, Allah her an kendileri üzerinde şâhitmiş hissiyle ihsan içinde yaşayan, hakka hak, batıla batıl deyip itidal

içinde yaşayan; hem dünyada hem âhirette bu özellikleriyle diğer ümmetlerin üzerinde şâhit olup adâlet ve yargı mekanizmasının mercii olacak olan vasat bir ümmettir.

- *Bu çerçevede Kur'ân'da "şehâdet" kavramının adâlet merkezli bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. "Şehâdet" geçtiği her âyette ya bir hukuki davada adâleti sağlayan delil ya da vakıanın hakikatini ortaya çıkaran karinedir. Eğer herhangi bir varlık şahitlikte bulunmuşsa söz konusu vakıanın aslına ve künhüne vâkıf olmuş ve orada hazır bulunmuş demektir. Kur'ân'a bakıldığında "şehâdet"in bu manası pek çok âyette kendini göstermektedir. Allah'ı kendisi ve muhatapları arasında şâhit tutan nebîlerin çoğu, şehâdet âleminde meydana gelen her türlü gizli ve açık olayın Allah'ın ilminde olduğunu ve kendi aralarında olan olayın da bu ilim içerisinde yer aldığının haberini vermek istemişlerdir. Yine benzer şekilde Kur'ân-ı Kerim Yahûdi taifesinden kan dökmemek, birbirlerini yurtlarından çıkarmamak üzere söz alındığı ve bu söze kendilerinin şâhit kılındığından bahseder. Tefsirlerden anladığımız kadarıyla bu âyetteki şâhit kılınmaktan maksat ya Hz. Mûsa döneminde ya da Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde yaşayan Yahûdilerin anlaşma anında orada bulunması bizzat ona tanıklıkta bulunmalarıdır. Bütün bunlar Kur'ân'da geçen "şehâdet" kavramının ilme'l yakîn, hakka'l yakîn ve ayna'l yakîn bir bilgi türü anlamına geldiğini bizlere gösteriyor.*

ÖNSÖZ

İnsanlar duygu ve düşüncelerini, içinde yaşadığı toplum tarafından delaletleri belirlenmiş kavramlarla dile getirir. Kavramlar ise nesne veya olayların insan zihnindeki tasarımlarıdır. Toplum tarafından sınırları çizilen bu tasarımlar her insanda ortak mana çağrışımı yapar. İnsanların iletişimindeki kolaylık da mana üzerinde yapılan birlik ve bütünlük ile gerçekleşir. Elbette zamanla kavramlar da değişim gösterir. Kendilerine yüklenilen mana zamanın değişimine ayak uydurmak zorunda kalır. Bir müddet önce kullanılan herhangi bir kavram bir takım faktörlerle daha sonra farklı anlamlar yansıtabilir. Hatta bu durum öyle bir noktaya varır ki, kavramın ilk çıktığı mana unutulur ve güncel manası idame ettirilir. Kur'ân'ın kavramları da bu değişimden nasibini almış gözükmektedir ki Kur'ân mealleri ayetlerin görünen manası ve grameri üzerine yapılmaktadır. Kelimelerin nüzul döneminde geldikleri manaya fazla itibar edilmemektedir. Kelimelerin ilk indiği manadan kopartılması Kur'ân'da kullanılan kavramların yeterince anlaşılmamasına ve kavram karmaşasına neden olmuştur.

- ✓ *Kur'ân âyetlerinin iyice anlaşılması ve yüce yaratıcının maksadının hasıl olması için, âyetleri oluşturan kavram ve kelimelerin üzerine literal ve tematik araştırmalar yapılmalı ve nüzul dönminde sahabe içerisinde yansıttığı kök manalar deşifre edilmelidir. Cemaate tebliğ ve irşad yapılacak diye yüzeysel açıklamalarla mana tahrip edilmemelidir. Aksi durumun âyetlerin yanlış anlaşılmasına meydan vereceği kuşkusuz bir gerçektir. Günümüzde Kur'ân'ı alel acele manalandırma çabası ne zaman yerini detaylı araştırmalara bırakırsa*

o zaman Kur'ân'ın manası okuyuculara daha açık hale gelecektir. Kelime ve kavramların vahyin dili içerisinde anlamlandırılması onlara gerçek kimliğini verecek ve ilahi bir kisve giydirecektir.

İslam kültürünün çeşitli disiplinlerden almış olduğu bazı kavramları Kur'ân'ın kavramlarıyla ilişkilendirerek onlara mana vermek Kur'ân'ı kendi özünden uzaklaştırmak ve mesajını tahrif etmek olacaktır. Bu yüzden Kur'ân'a içinde olmayan unsurları ekleyip çıkarmada çok dikkatli olunmalıdır. İlahi mesaja uygun olmayan manalar toplumların ihyası ve sürüru yerine dumûru ve helâkine neden olacağı apaçık bir vakıadır. Diğer taraftan güncel problemlere, anlık gelişmelere, siyasal meselelere, ideolojik hareketlere, kültürel yargılara vb. göre geliştirilecek her türlü Kur'ânı anlama, anlamlandırma ve yorumlama çabası; onu doğduğu menbasından adım adım uzaklaştırma, nüzul dönemindeki manalarını tahrif etme, ayetlerinin arkasındaki olayları gözden kaçırma anlamına gelecek; bu minvalde bakıldığında önümüzde saf Kur'ân ve onun belirli olaylar için indirilmiş ayetleri değil, yaşadığımız asırda onunla ilgili yazılmış-çizilmiş ve belli bir siyasi- dini ideolojiye ya da bilimsel bir teoriye hizmet eden bir kitap buluruz, ki buna Allah'ın vahyettiği "Kutsal Kitapt"an daha çok insanların, her asırda diledikleri yere çekebildikleri, istedikleri gibi manalandırabildikleri ve çıkarımlarda bulundukları *"vahyi kutsal ama algılanış ve uygulanışı beşeri"* bir kitap demek zorunda kalırız. Buna göre artık Kur'ân'ı indiği ilk muhataplarının zihniyetiyle anlama ve anlamlandırma gereği tebarüz etmiş olur.

İÇİNDEKİLER

ÖZET 3

ÖNSÖZ 5

İÇİNDEKİLER 7

KISALTMALAR 11

GİRİŞ 13

ARAŞTIRMANIN METODU, KAYNAKLARI VE KATKI SUNANLAR..... 15

BİRİNCİ BÖLÜM 19

GENEL OLARAK "ŞEHÂDET" KAVRAMI 19

"ŞEHÂDET" KAVRAMININ TANIMI 19

A-SÖZLÜK ANLAMI 19

1- "شَهِدَ" Kelimesinin Mânâları: 21

2- "شَهِدَ" Kökünün Türevleri 23

B-TERİM ANLAMI 34

İKİNCİ BÖLÜM 45

I-KUR'AN'DA "ŞEHÂDET" KAVRAMININ TANIMI 45

A-BİÇİM YÖNÜYLE "KUR'ÂN'DA "Ş.H.D." MADDESİ VE TÜREVLERİ" 45

B-ANLAM YÖNÜYLE "KUR'ÂN'DA "Ş.H.D." MADDESİ 47

II-KUR'ÂN'DA ŞEHÂDET KAVRAMININ TAHLİLİ 52

A-ÖZNESİNE GÖRE ŞEHÂDET KAVRAMI 52

1-Semâvî Varlıkların Şehâdeti..... 53

a-Allah Teâlâ'nın Şehâdeti 53

b-Meleklerin Şehâdeti 79

2-Yeryüzü Varlıklarının Şehâdeti 81

a-Genel Olarak Nebî ve Resullerin Şehâdeti 81

aa-Hz. Îsâ'nın Şehâdeti 82
ab-Hz. Mûsa'ın Şehâdeti 83
ac-Hz. Muhammed'in Şehâdeti 85
b-Toplumsal Modellerin Şehâdeti 88
ba-Allah'ın Hâlis Kullarının Şehâdeti 89
bb-Adâlet Sâhiplerinin Şâhitliği 90
bc-Namaz Kılan ve Âhirete İnananların Şehâdeti 91
bd-İsâ'ya İnananların (Havârilerin) Şehâdeti 91
be-Müminlerin Şehâdeti 92
bf-Şehitlerin Şehâdeti 92
c-Uzuvların Şehâdeti 94
ca-Deri, Kulak ve Gözlerin Şehâdeti 94
cb-Dil, Ayak ve Ellerin Şehâdeti 96
d-Müşrik, Münâfık, Zâlim ve Ehl-i Kitab'ın Şehâdeti 96
da-Münâfıkların Şâhitliği 97
db-Müşrikler ve Müşriklerin Yardımcılarının Şehâdeti 98
dc-Ehl-i Kitab'ın Şehâdeti 99
de-İsrâiloğulları'nın Şehâdeti 99
df-Yahûdi Bilginlerin Şehâdeti 100
dg-Zalim Kimsenin Şehâdeti 102
e-Hukuksal İşlemlerde Şehâdet 103
ea-Borca ve Alışverişe Şâhit Olanlar 103
eb-Zina İsnâdında Bulunanların Şehâdeti 106
f-İnsanların Şehâdeti 107
fa-İnsanın Şehâdeti 108
fb-Züleyhâ'nın Yakınlarından Birinin Şehâdeti 109
g-Toplu Şehâdet 109
ga-Sebe Kraliçesinin Danışmanlarının Şehâdeti 110
gb-Âdemoğullarının Zürriyetinin Şehâdeti 110
B-NESNESİNE GÖRE "ŞEHÂDET" KAVRAMI 113
1-Allah'tan Başka İlah Olmadığına Şâhitlik 113
2-İnsanın Kendi Nankörlüğüne Şâhitliği 117
3-Hz. Muhammed'in Risâletine Şâhitlik 119
4-Kur'ân'a Şâhitlik 120
5-Tevrat ve "Kitâb-ı Merkûm"a Şâhitlik 121
6-Kâfir ve Münâfıklara Şâhitlik 123
7-İnsanlar ve Ümmetlere Şâhitlik 124
8-Amellere Şâhitlik 126
9-Hz. Îsâ'ya İnen Sofraya Şâhitlik 127

10-Hz. İbrâhim ve Hûd'a şâhitlik....128
C-YÜKLEMİNE GÖRE "ŞEHÂDET" KAVRAMI 130
1-"Şehâdet"in eş anlamlı kullanımları....130
a-Doğrudan Eş Anlamlı Olanlar....130
aa-Hazır olmak (الحضور)....130
ab-İlim (العلم)....132
ac-Söylemek (القول)....137
ad-Yazmak (الكتاب-الكتْب)....139
ae-Yemin (اليمين - الحِلْف)....140
af-Haber vermek (الإخبار)....141
ag-Beyân etmek (البيان -التبيين)....143
ah-Hükmetmek (القضاء)....144
ai-İzhâr Etmek (الإظهار)....146
aj-Yakîn sahibi olmak (اليقْن)....147
1) İlme'l-Yakîn, Ayna'l-Yakîn, Hakka'l-Yakîn....149
2) Tasavvuf'ta Yakîn....151
ak-İdrak etmek....152
b-Dolaylı Olarak Eş Anlamlı Olanlar....155
ba-Ceza (العقاب-الجزاء)....155
bb-Tasdik ve İkrar (التصديق و الاقرار)....157
bc-Ölmek (الموت)....160
be- Korumak-Kaydetmek- Saklamak (الحِفْظ)....162
bd-Gözetmek (الرقوب)....163
bf-Yanında Bulunmak, Hazırda Olmak, Hazırlamak (العتاد)....165
bg-Rasat Etmek (الرصْد)....166
bh-Vâkıf Olmak (الوقوف)....167
1)Vukûf-i Kalbî....169
2)Vukûf-i Adedî....170
3)Vukûf-i Zamanî....170
bi-Hakkın ortaya çıkması (الحق و الحقيقة)....170
1)Tasavvuf'ta Hak....174
2)Fıkıh'ta Hak....176
bj-İhsâ (الاحصي)....179
bk-Kaydetmek (القيد)....182
2-"Şehâdet"in Zıt Anlamlı Kullanımları....183

a-Gayb (غيب - غاب) 183
aa)Kesif Cansız Nesneler 187
ab)Maddî Nûrânî Nesneler 187
ac)Nûrâni Ruhlar 187
b-Ketm (كَتْم - كَتَمَ) 188
c-Setr (سَتْر - سَتَرَ) 189
d-Gaflet (غفلة - غفَلَ) 190
e-Kizb – Yalan (الكذب) 192
f-Âhiret (الآخرة) 194

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.... 201

I- KUR'ÂN'DA "ŞEHÂDET" KAVRAMININ GÖZETTİĞİ TEMEL HEDEFLER 201
A-ŞEHÂDET ÂLEMİNDE HAKÎKATİN ORTAYA ÇIKARILMASI 201
1-Varlıkların Allah'ın Birliğine Tanıklık etmesi 202
2-Şehâdet Âleminde Adâlet ve Hakkın Tecellî Etmesi 203
B-GAYB ÂLEMİNDE HAKÎKATİN ORTAYA ÇIKARILMASI 207
1-Âhirette Haklının ve Haksızın Allah Teâlâ, Peygamber ve Ümmet tarafından İzhâr Edilmesi....208
2-İnsanın Uzuvları Tarafından Yaptığının Ortaya Konulması 210
II-GÖZETTİĞİ YAN (TÂLÎ) HEDEFLER 212
A-MUÂMELATTA ŞÜPHE GÖTÜRMEYECEK BİLGİ SAĞLAMAK..... 212
B-UKÛBATTA ŞÜPHE GÖTÜRMEYECEK BİLGİ SAĞLAMAK..... 215

SONUÇ 219

BİBLİYOGRAFYA 222

KISALTMALAR

a.g.md. : Adı Geçen Madde

a.g.mk. : Adı Geçen Makale

AÜİFD : :Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

B. : Baskı

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

DİA : Diyânet İslam Ansiklopedisi

haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

İFAV : İlahiyat Fakültesi Vakfı

OMÜİFD :Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve sellem

sd. : Sadeleştiren

sy. : Sayı

şrh. : Şerh

thk. : Tahkik

thr. : Tahric

trc : Tercüme

tsh. : Tashih

tsz. : Tarihsiz

USA : United States of America

vb. : Ve Benzeri

Yay. : Yayınları

ysz. : Yayın yeri yok

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim'in iskeletini oluşturan başta tevhid akidesi olmak üzere takva, salih amel, salat, hac, zekât, cezâ, hasene-seyyie…gibi amelî kavramlar ile melek, cin, peygamber; kitap, cennet, cehennem, âhiret… gibi îtikâdi kavramlar hem islam kültürü hem de islam ilimleri açısından nasıl büyük bir öneme hâiz iseler, "şehâdet" kavramı da benzer derecede bir ehemmiyete sahiptir. Aslen "hazır bulunmak ve bir şey hakkında bilgi sahibi olmak" manasında olan bu kelime, Kur'ân'da bazen Allah'a şirk koşulan bir yerde veya müşriklerin yanında bulunmamayı, yani batılın karşısında olmayı ifâde ederken; bazen de hakkın yanında olup doğruyu söylemeyi ifâde eder. Ekseriyetle "şehâdet" kavramı denilince akla yalan ve dolandırıcılıktan uzak olumlu ve doğru şeyler gelir (el-Bakara, 2/282; el-En'âm, 6/19; en-nûr, 24/13). Fakat bunun istisnası da mevcuttur, zîra münâfıklar "biz şâhitlik ederiz" (el-Münâfıkûn, 63/1) dediklerinde içlerindeki hakikati gizlemektedirler, bu yüzden her "şehâdet" lafzının her zaman bir şeyin gerçek yüzünü gösterdiği söylenemez.

Şehâdet kavramı Kur'ân'ın ana fikrini ayakta tutan temel kavramlar arasındadır. Bu yüzden yaklaşık olarak yüz elli kusur âyette zikredilmektedir. Bu kavram aslında Allah'ın farklı şekillerde, başta Kur'ân'ın hak bir kitap ve Hz.Muhammed'in hak bir nebi olduğuna şâhit olmakla beraber beşeriyete ve âleme şâhit olduğunu ifâde etmektedir. Allah kimi zaman meleklerin ve peygamberlerin gözüyle şâhit olurken kimi zaman deri, kulak

göz, dil ve ayakların gözüyle şâhit olur; hatta bazen müşrüklerin, ehli kitabın ve zalim kimselerin gözüyle şâhit olur. İşin aslında bütün bu sayılan gruplar Allah'ın şâhitliğine hizmet etmektedir. Ya da diğer bir deyişle bütün mahlûkatın yaptığı haklı şehâdet en nihâyetinde Allah'ın bu kâinat üzerindeki şehâdetini ve ilmini oluşturmaktadır.

Melekler, peygamberler, insanlar ve diğer mahlukâtın şehâdeti Allah'ın izni ve ilmi dahilinde olduğu için, O'nun şehâdeti altına girmektedir. Zîra Allah her şeye şâhittir (Nisâ, 4/33). Sözlüklerde bilmek, söylemek, yazmak, açıklamak, ortaya çıkarmak, hükmetmek, yemin etmek, hazır olmak …gibi manalara gelen bu kavramın kökü ve türevleri Kur'an'-ı Kerim'de, kişinin amellerine tanıklık eden melek, hafaza melekleri, adâletin izhâr edilmesi, meleklerin sabah namazında hazır bulunmaları, yaşadıkları devirde halkın içerisinde bulunarak onların amellerine tanıklık eden kimseler, bir devir içerisinde bulunup yaşamak; kıymat günü veya yeri, istişâre için toplanılan yer veya gün gibi manalara gelir.

- *İslam kültüründe "şehâdet" denince "kelime-i şehâdet" veya "şâhitlik", "şehit" denince Allah yolunda ölmek anlaşılırken; Kur'ân-ı Kerim'de "Şehâdet" dendiğinde şâhitliğin yanı sıra "yemin" , "gerçeklik" , "duyu idrâkine nesne olan her şey" ; "şehit" denince mübâlağalı ism-i fâil olan "şâhit" ve "bir yerde hazır bulunmak" anlaşılır. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerimde geçen "ş-h-d" maddesi ve türevlerinden hiçbirisi subût-i kat'î derecesinde şehit olmaya delâlet etmez. Ama bazı müfessirler bir takım âyetlerde (en-Nisâ, 4/69; Âl-i İmrân, 3/140; el-Hadîd, 57/19) geçen "şühedâ" kelimesini "şehitler" olarak yorumlama yoluna gitmişlerdir. Ayrıca islam kültürünün "şehâdet" kavramına verdiği bu anlama ilâveten Kur'ân merkezli hadis, fıkıh, tasavvuf, kelam gibi islâmi ilimler de kendine has manalar vermiştir.*

Şunu belirtmek gerekir ki bu kavram her yerde sözlük manasındaki gibi doğruyu, gerçeği, yakîni bilgiyi ifâde etmemektedir. Nur sûresi 4'üncü âyet bu fikri destekler mâhiyettedir, orada eşlerine zînâ suçu atanların dört kere Allah adına kendilerinin doğru söylediğine dair şâhitlik etmeleri istenmiştir, eğer bir kere olan şehâdet doğruluk bildirseydi dört tanesine gerek kalmazdı. Buna benzer olarak münâfıkların yalan yere şâhitliği (el-Münâfıkûn, 4/1), Kur'ân'ın indirildiğinden şüphe içerisinde olanlardan Allah'ın dışında "şâhitler" getirmeleri gerektiği (el-Bakara, 2/23), müşriklerin Allah'ın dışında ilahlar olduğuna şâhitlik etmeleri (el-En'âm, 6/19), "şehâdet" kavramının her zaman doğru ve hak için işlev görmediği analamına gelir.

ARAŞTIRMANIN METODU, KAYNAKLARI VE KATKI SUNANLAR

Çalışmanın bir kavram çalışması olması dolayısıyla önce "Birinci Bölüm"de "şehâdet" kavramının linguistik boyutu ele alınıp ve iştikakları üzerinde durulmaya çalışıldı. Bu bölümde başta el-Ezherî (v.370/980)'nin *Tehzîbu'l-Luğa*'sı, el-Cevherî (v.393/1003)'nin *es-Sıhâh*'ı, el-İsfehânî (v.502/1108)'nin *el-Müfredât*'ı, İbn Manzûr (v.711/1311)'un *Lisânu'l-'Arab*'ı, ez-Zebîdî (v.893/1487),nin *Tâcu'l-'Arûs*'u, Âsım Efendî (v. 1235/ 1819)'nin *el-Ûkyânûsu'l-Besîd*'i olmak üzere pek çok sözlükten yararlanılmaya özen gösterildi. Sözlüksel araştırma sonunda "şehâdet" kelimesinin "hazır olmak", "bilmek", "söylemek", "hükmetmek", "açıklamak", "izhar etmek", "yemin etmek" gibi manalara geldiği tespit edildi. Sözlük çalışmasının hemen ardından kavramın farklı disiplinlerde zamanla kazandığı terim manaları ve tanımları üzerine durulmaya çalışıldı. Bu başlık altında

"şehâdet" kavramı ve türevlerinin geçtiği ıstılâhî manalar incelenerek câhiliye Arap şiirlerinden ve Arapların kullandığı günlük deyimlerden örnekler verilmeye de dikkat edildi.

"İkinci Bölüm"ün birinci ana başlığı "Biçim Yönüyle Kur'ân'da 'Ş.h.d.' Maddesi" ve "Anlam Yönüyle Kur'ân'da 'Ş.h.d.' Maddesi" olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir. Birinci başlık altında, Kur'ân'da geçen şehâdet kelimesinin sûre, âyet sayıları ile türevleri incelenirken; ikinci başlıkta, kavramın âyetlerde hangi anlamlarda kullanıldığı tahlil edilmiştir. "İkinci Bölüm"ün ikinci ana başlığı altında "Öznesine", "Nesnesine" ve "Yüklemine" göre "şehâdet" kavramı ele alınmış ve ilgili âyetler iyice tahlil edilmiştir.

"Üçüncü Bölüm"ün birinci ana başlığı "Kur'ân'da Şehâdet Kavramının Gözettiği Temel Hedefler" başlığı; "Şehâdet Âleminde Hakikatin Ortaya Çıkarılması" ve "Gayb Âleminde Hakîkatin Ortaya Çıkarılması" olmak üzere iki başlık altında tahlil edilmiştir. Birinci ana başlıkta, kâinatta bulunan canlı-cansız her varlığın ve insanın bizzat kendi nefis ve vicdânın Allah'a şehâdette bulunması ve şehâdet aracılığı ile gerçeğin ortaya çıkarılarak haklıya hakkının verilmesi mevzu bahis edilmiştir. İkinci ana başlık, Allah Teâlâ'ın dünya hayatında kimin Allah'ı bırakıp putlara taptığını ve zulme daldığını, kimin hakkın yolundan gittiğini âhirette izhâr edeceğini ve islam ümmeti ile Hz. Muhammed'i şâhit olarak getireceğini konu almıştır.

"Üçüncü Bölüm"ün ikinci başlığı olan "Şehâdet kavramının gözettiği tâli hedefler" başlığı; "Muâmelatta Şüphe Götürmeyecek Bilgi Sağlamak" ve "Ukûbatta Şüphe Götürmeyecek Bilgi Sağlamak" şeklinde iki ana başlığa ayrılmıştır. Bunlardan birincisi; miras, vasiyet, evlenme ve boşanma gibi muâmelat konularında şâhitliğin bir ıspat vasıtası olduğunu vurgu yaprken ikincisi; fitne, zinâ ve iftira gibi cezâ konularında da bir ıspat vasıtası

olduğuna dikkat çekmiştir. Ve böylece bu tertip üzere tezimiz nihâi gâyesine ulaşmıştır.

Son olarak kitabımız "Kur'an'da Şehâdet Kavramı" adlı tezimize dayalı olarak oluşturulduğu için tezimizin seçilmesi, hazırlanması ve sunulmasında çok büyük katkıları olan Yrd. Doç. Dr. Mustafa BİLGİN'e, ayrıca tezimizi okuyan, jüriliğini yapan ve değerli eleştirilerde bulunan Doç. Dr. Celil KİRAZ ve Prof. Dr. Murat SÜLÜN'e gönülden şükranlarımı sunuyorum.

Arş. Gör. Hüseyin HALİL

Bursa - 2017

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK "ŞEHÂDET" KAVRAMI

"ŞEHÂDET" KAVRAMININ TANIMI

Bir sözcüğü anlayabilmek için, öncelikle onun kök anlamını ve geçirdiği anlam değişikliklerini irdelemek ve analiz etmek gerekir. Bu irdeleme ve analiz sonucunda o kelimenin anlam yelpazesi ve tarih boyunca geçirdiği anlam değişiklikleri daha belirgin hale gelir. Şehâdet sözcüğü de, Kur'ân-ı Kerim'deki diğer kelimelerde olduğu gibi kök anlamından sıyrılarak ilahi vahyin ışığında yeni anlamlar kazanmıştır. Söz gelimi "Bir yerde hazır bulunmak" gibi temel anlamından sıyrılarak Allah yolunda ölmek anlamına geçiş yapmıştır. Bu bölümde, "şehâdet" sözcüğünü bu bağlamda inceleyeceğiz ve etimolojik anlamını araştıracağız.

A-SÖZLÜK ANLAMI

Şehâdet (شهادة) kelimesi saâdet (سعادة) vezninde olup bir nesnenin hakîkatini kat'î olarak bilmek manasındadır. Araplar arasında kat'î bir haber verildiğinde "شَهِدَ الرجلُ" denilir. Fakat kolaylık olsun diye "شَهْدُ الرجل" şeklinde "ha" nın sükûnuyla da söylenir. Buradaki "şehâdet" kesin bilgi manasındadır.[1]

---

[1] Âsım Efendî, Ebû'l-Kemâl Ahmed, **el-Ukyânûsu'l-Besît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît,** c. I, Âsitâne, İstanbul tsz., 1180; el-Hakîm, Suâd, **İbnu'l-Arabî Sözlüğü**, trc. Ekrem Demirli, Kabalcı yay., İstanbul 2005, s.578.

Kelimenin aslı شَهِدَ , mastarı شهود veya شهادة dir. Bu iki mastar sözlükte, hazır bulunmak, müşâhade etmek, şâhitlik yapmak, haber vermek, bilmek ve açıklamak gibi anlamalara gelir. Ancak "şuhûd" masdarı, daha çok mücerred bir hazır bulunmayı ifâde ettiği halde; "şehâdet" masdarı ise hazır bulunduğu olayı anlayıp bellemek, anlamına gelir. Bu müşâhade görmeye (basara) dayalı olduğu gibi, basirete de dayalı olabilir. İsfehânî'nin deyişiyle şehâdetin tanımı şudur: الشَّهَادَة الحضُورُ مع المُشَاهَدة اِمَّا بالبصر او بالبصيرة *"Şehâdet, İster gözle görmek şeklinde olsun, ister idrak suretiyle olsun, hazır bulunduğu meselenin künhünü anlamaktır."*[2] Muzârisi يشْهَدُ şeklinde dördüncü babdan gelir[3]. Fakat Zebîdî'nin ve Âsım Efendi'nin eserlerinde "شَهُدَ" "يَشْهُدُ" şeklinde beşinci babdan geldiğini de görmekteyiz. Onların bildirdiğine göre, orta

---

[2] er-Râğıb, Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân**[1], thk. Merkezu'd-Dirâsât ve'l-buhûs, Mektebetu Nezâr Mustafâ el-Bâz, tsz., I, 352.

[3] el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, **Tehzîbu'l-luğa**, VI, thk. Muhammed Abdulmunim Hafâcî – Muhammed Fercu'l-Ukde, Daru'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-terceme, Kâhire 1964-67, 73-78; el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd**, es-Sıhâh tâcü'l-lüğa ve sıhâhu'l- 'arabiyye**, II, 4.b, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru'l-'ilmi li'l-melâyîn, Beyrût 1990, 494-495; İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed, **Makâyîsu'l-lüğa,** III, thk. Abdusselam Muhammed Hârun, Daru'l-fikr, ysz., 1979, 221; ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, **Esâsu'l-Belâğa**, I, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-kütubi'l-lmiyye, Beyrût 1998, 527; İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfi'î el-İfrîkî el-Mısrî, **Lisânu'l-'Arab**, III, thk. Ahmed Fâris, Dâru sâdır, Beyrût 1300/1882, 238-243; el-Fîrûzabâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, **el-Kâmûsu'l-muhît**, I, 8.b., thk. Mektebu't-tahkîki't-turâsi fî müesseseti'r-risâle, Müessesetü'r risâle, Beyrût 2005, 292; ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ Hüseynî, **Tâcu'l-'arûs min Cevâhirî Kâmûs**, VIII, 2.b., thk. Doktor Abdulazîz, Matbaatu hukumeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1994, 252-261; el-Bustâni, Butrus, **Muhîtu'l-muhît,** thk. Dâiretu'l-me'âcim, Mektebetu Lübnan, Beyrût 1987, s. 485; Kal'aci, Muhammed Ravvas, **Mu'cemu Lüğati'l-fukaha**, 2.b., Daru'n-nefâis, Beyrût 1988, 199-200; Zayf, Şevki, - Şa'bân Atıyye, - Ahmed Hâmid Hüseyn, - Cemal Murad Hilmî, **el-Mu'cemu'l-Vasît**, 4.b., Mektebetu't- şurûgi'd-devliyye, Kâhire 2003, 497.

harfi boğaz harflerinden olan "شهد" "رغف" "رحم"gibi kelimeler hem dördüncü hem hem beşinci babadan gelebilir.

1- "شَهِدَ" Kelimesinin Mânâları:

a- عَلِمَ "Bildi" manasındadır. Munzirî, Ahmed b. Yahya'ya "شَهِدَ اللهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ"[4] ayetinin manasını sormuş. O da: " "شَهِدَ اللهُ" ifadesinin geçtiği her yer "عَلِمَ الله" manasına gelir." diye cevap vermiştir.[5] İlmi her şeyi kuşatan kimse için "şehit" denirken, hakkında ilim sahibi olduğu şeyi açıklayana da bu manada "şâhit" denir. Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî diyor ki : " Müezzinin "اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا الله" *"Ben şâhitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur."* İfadesi "اَعْلَمُ اَنْ لَا اِلٰه الا الله و اُبَيِّنُ اَنْ لَا اِلٰهَ الا الله" manasındadır. Yine "اَشْهَدُ انَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ الله" *"Ben şâhitlik ederim ki Hz. Muhammed Allah'ın elçisidir."* İfadesi "اَعْلَمُ اَنَّ محمدا رسول الله" manasındadır.[6]

b- قَالَ "Dedi" manasındadır. İbnu'l-A'râbî "شَهِدَ اللهُ انه لا اله الا الله" *"Allah'tan başka ilah olmadığına Allah şâhitlik eder."* ayetinin manasının "قَالَ الله" *"Allah dedi"* şeklinde olduğunu söylemiştir.[7]

c- كَتَبَ "Yazdı" manasındadır. كتب ve قال kelimeleri 'شَهِدَ nin lâzimî manalarıdır.[8] عَلِمَ ise 'شَهِدَ 'nin asıl manasıdır.

d- بَيَّنَ "Açıkladı" manasındadır. Ebû Bekr b. el-Enbâri'ye göre "شَهِدَ اللهُ انه لا اله الا الله" ayeti "بَيَّنَ الله انه لا اله الا الله" manasındadır.[9]

e- بَيَّنَ-عَلِمَ "Bildi ve açıkladı" manasındadır. Ebû Ubeyde'ye göre "شَهِدَ اللهُ", عَلِمَ الله و بين الله manasındadır. Çünkü şâhid bildiğini açıklayan manasındadır.[10]

---

4 Âl-i İmrân 3/18.
5 el-Ezherî, a.g.e., VI, 72-73.
6 İbn Manzûr, a.g.e., III, 239; el-Hakîm, a.g.e., 578.
7 el-Ezherî, a.g.e., VI, 72-73; İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.
8 el-Ezherî, a.g.e., VI, 72-73; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1180.
9 el-Ezherî, a.g.e., VI, 73.
10 İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

f- بَيَّنَ-أَعْلَمَ "Bildirdi, açıkladı" manalarındadır. Âlimlere göre"شَهِدَ اللهُ انه لا اله الا الله" ayetinin manası "بين" ve "اعْلَمَ" manalarındadır. Tıpkı hâkimin huzurunda hakkın kimin lehinde veya aleyhinde olduğunu açıklayan kimse için "شَهِدَ فُلَانٌ عِنْدَ القَاضِي" denilmesi gibi.[11]

g- أَظْهَرَ-بَيَّنَ "Açıkladı ve ortaya çıkardı (izhar etti)" manalarındadır. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya'ya göre "شَهِدَ اللهُ" ifadesi "بين الله و أظهر الله" manalarındadır. Hâkimin huzurunda bildiğini izhar eden kimse için halk arasında "شَهِدَ الشاهد عند القاضي" ifadesi kullanılır."شَهِدَ" kelimesinin bir şeyi izhar etmek manasına geldiğinin delili "شَاهِدِينَ عَلَي اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ" *"kendi küfürlerine şâhitlik ettikleri halde…"*[12] âyeti kerimesidir. Burada kendi küfürlerine şâhitlik etmekten kasıt önce peygambere ittiba edip sonra muhalif olmalarıdır. Bu yaptıkları davranış onların küfürlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yoksa onlar açık açık "biz kâfiriz" demediler.[13]

h- قَضَي "Hüküm verdi" manasındadır. Bu görüş Ebû Ubeyde'den nakledilir. Ona göre "شَهِدَ اللهُ انه لا اله الا الله" ifadesi "قضي الله" manasındadır. Bunun hakîkati de Allah bildi ve açıkladı anlamındadır. Zîra şâhit bildiğini açıklayan kimsedir. Allah kimsenin güç yetiremediği şeyleri yaratmakla kendi vahdetinin hakîkatini mahlûkâta beyan etmiştir.[14]

i- حَلَفَ "Yemin etti" manasındadır. Araplar arasında kullanılan "اِشْهَدْ بكذا" *"bir şeye yemin et"* anlamındadır.[15] Kur'ân-ıKerim'de geçen وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاء إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ *"Kendi eşlerine (zinâ suçu) atan*

---

11 İbn Fâris, a.g.e., III, 221.
12 et-Tevbe 9/17.
13 el-Ezherî, a.g.e., VI, 73.
14 el-Ezherî, a.g.e., VI, 73.
15 el-Cevherî, a.g.e., II, 494.

ve kendileri dışında şâhidleri bulunmayanlar ise, onlardan da her birinin şâhidliği, Allah adına dört (kere yemin) ile kendisinin hiç şüphesiz doğru söyleyenlerden olduğuna şâhidlik etmektir." ayeti kerimesindeki شَهَادَة kelimesi yemin manasındadır.[16]

j- حَضَرَ "Hazır oldu" manasındadır. "...إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَان مَشْهُودًا" *"…Sabah namazı şâhit olunan namazdır."* Ayetindeki مشهود kelimesi hazır olma manasındadır. Yani gece ve gündüz melekleri sabah namazında hazır bulunurlar. "Ş-h-d" kökünün bir yerde hazır bulunma manasına benzer olarak, şehirde bulunup seferi olmama anlamı da vardır. Ferra'ya göre "فمن شَهِدَ منكم الشهرَ فلْيَصُمْهُ" *"sizden kim o aya şâhit olursa oruç tutsun"* ayeti "فمن شَهِدَ منكم المصرَ في الشهر" *"sizden kim o ayda şehirde hazır bulunursa…"* manasına gelir.[17]

k- أَخْبَرَ "Haber verme" manasındadır. Lisânu'l-Arab'da açıklandığına göre şehâdetin aslı gördüğünü haber vermektir.[18]

2- "شَهِدَ" Kökünün Türevleri

a- **شُهُود** : شَهِدَ fiilinin mastarıdır. "قعود" vezninde olup bir mahalde hazır bulunmak manasındadır ve "غَيْبَة" (gaybet) in mukabilidir. Tıpkı şu şiirde hazır olma, bulunma, görünür gözlenir olma manalarına geldiği gibi;

كأني، و ان كانتْ شهودا عشيرتي،

إذا غبْتَ عنِّي يا عُثَيمُ، غريبٌ

Ey Useym! Aşîretim yanımda olsa da

Sen olmasan, yalnız kalmış gibi olurum.[19]

---

16 İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.

17 el-Ezherî, a.g.e., VI, 77; İbn Manzûr, a.g.e., III, 239; el-Hakîm, a.g.e., 578.

18 İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

19 İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.

Bir kimse mecliste hazır bulunduğunda kendisine "شَهِدَ الرجل المجلس" *"mecliste hazır olarak bulundu"* şeklinde söylenir. Devenin doğurduğu yerde kalan kan ve su izlerine de "شهودُ الناقةِ" denir.[20] Tıpkı şu şiirde olduğu gibi;

فجَاءَتْ بِمِثْلِ السَّابِرِي، تَعَجَّبوا

له، والثَّري ما جفَّ عنه شهودُها

(Hamile kadın veya deve) sâbirî gibi geldi, insanlar ona çok şaşırdı

Toprakta onun (doğumundan) geriye kalan izler kurudu.[21]

Ayrıca "شهود" kelimesi "شاهد" kelimesinin çoğulu olarak da kullanılır.[22] Şâhit kelimesini açıklarken buna değineceğiz.

b- شَاهِد: "شَاهَدَ" fiilinin ism-i fâili olan شَاهِد kelimesi, bir yerde hazır bulunan, bir olayı gözleyen, seyreden, müşâhade eden anlamlarına gelir. Tıpkı şu şiirde atın koşuşunu, süratini müşâhade etmek anlamına geldiği gibi.

له غاءِبٌ لم يبْتَذِلْه و شاهِد [23]

Kelimenin cem'i "صاحب – صَحْب" "سافر- سَفْر" misallerinde olduğu gibi "شَهْدٌ"[24] şeklinde gelir. Bunun yanı sıra "شُهَّدٌ", "شهود" ve "اشْهادٌ" şeklinde de çoğulları gelmektedir.[25] Ahfeş'e göre "شهود" ve "اشْهاد" kelimeleri, "شَهْدٌ" kelimesinin cem'idir, yani cem'in cem'idir. Sibeveyh de "شَهْدٌ" kelimesini cem' için kullanılan bir

---

20 el-Cevherî, a.g.e., II, 494;İbn Manzûr, a.g.e., III, 239; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1180.

21 İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

22 İbn Manzûr, a.g.e., III, 239; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 253; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

23 İbn Manzûr, a.g.e., III, 243.

24 İbn Manzûr, a.g.e., III, 240; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

25 el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 292.

isim olarak açıklamıştır.[26] Fakat bazı nahivciler"شاهد" in çoğulu olarak "شَهْدٌ" çoğulunu kabul etmemişlerdir. Bazıları da "فَعْل" kalıbında gelen kelimelerin üç kelime hariç "افعال" şeklinde çoğulunun olmayacağını dile getirerek "شَهْدٌ" kelimesinin "اشهاد" şeklindeki cem'u'l-cem'ine karşı çıkmışlardır. Bu kelime sözlüklere bakıldığında birden çok anlama ıtlak edildiği görülür. Bunlardan tespit edebildiğimiz birkaç tanesi şöyledir:

"Şâhid" kelimesi;

1. Hz. Peygamberin isimlerinden birisine,[27]
2. Lisana (dil),[28]
3. Hafaza meleklerine,[29]
4. Cuma' gününe,[30]
5. Yıldıza,[31]
6. Veled doğduğunda beraberce zuhur eden yapışkan suya,[32]
7. Çabuk becerilen iş ve maslahata ıtlak olunur.[33]

---

26 el-Cevherî, a.g.e., II, 494; İbn Manzûr, a.g.e., III, 240; ; el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 253.

27 İbn Manzûr, a.g.e., III, 240; el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 257; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

28 el-Ezherî, a.g.e., VI,79; el-Cevherî, a.g.e., II, 495; el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 292 ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 257; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

29 el-Cevherî, a.g.e., II, 495; el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 253.

30 İbn Manzûr, a.g.e., III, 240; el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 257; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

31 el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 257.

32 el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 257; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

33 el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 257; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

Meselâ aşağıdaki şiirde geçen يا شاهدَ اللهِ ifâdesindeki شاهد melek anlamında kullanılmıştır;

فلا تَحْسبَنِّي كافرًا لك نعمةً

علي ِشاهدي، يا شاهدَ اللهِ فاشْهَد

Senin bahşettiğin nimete nankörlük ettim sanma

Ben (buna) şâhidim (tanığım), Ey Allah'ın meleği sen de şâhit ol[34]

Bu kelimeyle ilgili lügatlarda yer alan terimler ve yorumlar şu şekildedir:

"و شَاهدٍ و مَشْهودٍ"[35]: Bazı müfessirler "şâhid" in cuma günü, "meşhûd" un ise arefe günü olduğunu söylerken[36] diğer bir kısım ulemâ ise "meşhûd" kelimesine, insanların bir araya toplandığı ve hazır olduğu kıyamet günü, âhiret günü, arefe günü, Cum'a günü anlamlarını izâfe ederek anlamını genişletmişlerdir.[37]

"صَلاةُ الشاهد" : Bir kısım âlim bu terkibi, o vakitte gökyüzündeki yıldızlar göründüğü ve göz onları idrak ettiği için "صلاةُ البَصَر" olarak tanımlamıştır. Diğer bir kısım ise bunu "صلاة الفجر" olarak tanımlanmıştır.[38] Böyle isimlendirilmesinin sebebi, yolcunun sabah namazından kısaltma yapamayıp tıpkı şehirde hazır bulunan "şâhit" gibi bu namazı kılmasıdır. Ebû Sa'î ed-

---

34 İbn Manzûr, a.g.e., III, 242.

35 Burûc 85/3.

36 ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 258.

37 el-Ezherî, a.g.e., VI, 75;el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 258; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182.

38 Eserde "صلاة الشاهد" terkibinin tam olarak hangi vakte ve namaza denk geldiği konusunda EbûMansûr ve Şemir birbiriyle tenâkuz eden görüşleri zikretmişlerdir. Bkz. ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 258.

Darîr'den gelen rivayete göre aynı sebepten dolayı buna "صلاةُ المغرب" de denir.[39]

c- إسْتِشْهَاد: Bir kişiden bir şeye şâhitlik etmesini istemek manasındadır. Bir kimseden şâhitlik etmesi istendiğinde "استشْهَدَه" *"onun şâhit olmasını istedi"* denir.[40] Kur'ân-ı Kerim'de de bu manaya işaret kabilinden "واسْتشْهِدُوا شَهِيدَين من رجالكم" *"Erkeklerinizden iki şâhit getirin."*[41] diye buyrulur. Bu kelime meçhul okunnunca şehit olma manasına da gelir. Bu manada Allah yolunda öldürülen kimseye " أُسْتُشْهِدَ فلان" denir.[42]

d- شَهِيد: امير vezninde olup şâhid (hâzır) ve gören manalarında hem mübâlağlı ism-u fâil[43] hem de güvenilen kimse anlamında ism-u mefuldür.[44] Aynı zamanda sıfâtı müşebbehedir. Çoğulu "شُهَدَاء" şeklinde gelir. Zebîdî'nin eserinde geçen ifadeye göre, "عِلْم" (ilim), mutlak olarak nazari itibare alındığında "عليم", bâtınî olarak alındığında "خبير", zahiri olarak alındığında ise "شهيد" anlamına gelir. Orta harfi boğaz harflerinden olduğu ve "فعيل" kalıbında geldiği için, başındaki ش (şın) harfi kesreyle de okunabilir.[45]

"Şehîd" kelimesinin sözlüklerde;

1. Şâhitlikte çok güvenilir ve emin kimse,[46]

---

[39] ez-Zemahşerî, a.g.e., I, 527; el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 258; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

[40] el-Cevherî, a.g.e., II, 494; İbn Manzûr, a.g.e., III, 240-242; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

[41] El-Bakara, 2/282.

[42] İbn Manzûr, a.g.e., III, 240-242; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181;

[43] ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254.

[44] Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

[45] el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 292; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

[46] el-Ezherî, a.g.e., VI, 75;el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

2. İlminin dışında hiçbir şey kalmayan varlık [Allah (c.c)],[47]
3. Allah yolunda öldürülen kimse,[48] mânalarına geldiği görülmektedir.

Son maddeyle ilgili Ebû Mansur'dan şöyle bir söz nakledilir: "Ümmetin en üstünü Allah yolunda şehit olandır. Çünkü bu kimse Allah (c.c) tarafından ümmet arasında seçkin kılınmıştır. Allah (c.c) kendi uğrunda şehit olanların ölmeyip bilakis indinde hayatta olduklarını bildirmesi[49] de (bu seçkinliğin göstergesidir)". Şehitliğin önemiyle ilgili pek çok hadîs olmakla birlikte bir tanesinde şöyle buyrulur: "Şehitlerin ruhları cennetin yapraklarından asılan kuşların karınlarındadır."[50]

Allah yolunda öldürülen kimseye neden "şehîd" denildiği konusunda ise farklı görüşler olmuştur. Onları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Meleklerin, şehîdin yıkanması ve cennete naklinde hazır bulunmaları nedeniyle, ona şehid denmiştir.[51]
2. İbnu'l-Enbârî şöyle söylemiştir: "Allah (c.c) ve meleklerin onun cennet ile nimetlendirilmesine şâhit olmaları nedeniyle şehid denilmiştir."[52]
3. Şehitler, kıyamet günü peygamberlerini yalanlayan geçmiş ümmetler hakkında şâhit olarak çağrılacaklar arasında oldukları için onlara şehid denmiştir.[53] Allah

---

47 el-Ezherî, a.g.e., VI, 75; el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

48 el-Ezherî, a.g.e., VI, 75; el-Cevherî, a.g.e., II, 494; ez-Zemahşerî, a.g.e., I, 527; el-Fîrûzabâdî, a.g.e., I, 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254.

49 Âl-i İmrân 3/169; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254-255.

50 Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, Sahih-u müslim, el-Mektebetü'l-islâmî, Beyrût 1987, İmâre, 33; İbn Manzûr, a.g.e., III, 242.

51 292; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

52 ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254.

53 İbn Manzûr, a.g.e., III, 242; ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254.

(c.c) bununla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "...لتكونوا شُهَدَاء علي النَّاس ويكون الرسولُ عليكم شهيدًا" *"Siz insanlara, resul de sizin üzerinize şâhit olsun diye…"*[54]

4. Şehitler ölmeyip kıyamet günü huzur-u ilâhiyede hazır bulunacakları için onlara şehid denmiştir.[55] Bununla ilgili olarak ez-Zeccâc şöyle söylemiştir: "Peygamberlerin ümmetleri âhirette kendilerine gönderilen resulleri yalanlayacak ve inkâr edecek. Bunlar dünyada da inkâr edenlerdendi. Fakat Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ümmeti bu peygamberlerin görevlerini ifa ettiklerine, inkârcıların ise yalan söylediklerine şâhitlik edeceklerdir.[56]

5. Onların, âlem-i mülk ve melekûtu müşâhade etmelerine binâen, kendilerine şehid denmiştir.[57]

"Şehit" konusunda zikredilen bir başka husus ise şehitliğin çeşitleridir. Hadîslerde zikredildiğine göre Allah yolunda öldürülen şehidin dışında başka şehitler de vardır. Bunlar: boğulan, enkaz altında kalan, yanan; karın ağrısından, vebâdan, göğüs zarının iltihabı (zâtu'l-cenb)'den ölen kimselerdir. Bunlara, insanların haklarına giren ve onları kötü söz ve muameleleriyle korkutan zâlim kimselere karşı gerekli direnci gösteren, hakkı ortaya çıkaran kimseleri de ekleyebiliriz. Bununla ilgili Ömer b. Hattâb hakkında şöyle bir rivâyet anlatılır: "Hz. Ömer yanındaki insanlara: "Size ne oluyor da insanların haklarına geçen kimselere karşı güçlü ve dirençli olmuyorsunuz?" dediğinde onlar: "Onun dilinden korkuyoruz dediler." Bunun üzerine Ömer b.

---

54 el-Bakara, 2/143.
55 Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.
56 ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 254.
57 Âsım Efendi, a.g.e., I, 1181.

Hattab: "Bu durumda sizin şehitlerden olmamanız daha uygundur" dedi."[58] Bu başlık altında "şehit" ile ilgili verdiğimiz bu açıklamaları yeterli buluyoruz. Sonraki bölümlerde tafsilatlı açıklamalarını inşallah yapacağız.

e- "أَشْهَدَ - اِشهاد":

1. Bir nesneyi huzura getirmek manasındadır. Bir kimse huzura getirildiğinde "أَشْهَدَه" *"onu huzura getirdi"* denilir.[59] "İstişhâd" (şâhit tutma) manasına gelir. Bakara (2/282)'de أَشْهَدَ استشْهَدَ kelimesi manasında kullanılmıştır. Araplar arasında bir kimse şâhit tutulduğunda و "أَشْهَدْتُ الرجلَ علي اقرار الغريم *"borçlunun itirafına adamı şâhit tuttum."* denilir.[60] أَشْهَدَ fiili علي harf-i ceri ile kullanıldığında bir şey için şâhit tutmak manasına gelir. Sülâsîsi için kullanıldığında bir kimsenin aleyhine şâhit olmak manasına gelir.
2. Bâliğ olmak, hayz görmek, manasındadır. Meselâ bir cariye hayız gördüğünde ona "أَشْهَدَتْ الجارية" denilir. Bir çocuk mezi gördüğünde (ihtilam olduğunda) ona "أَشْهَدَ الغلام" denilir.[61] Tıpkı şu şiirde olduğu gibi;

قامت تُناجِي عامراً فأَشْهَدَا

فَداسَها لَيلَته حتي اغتدي

(Kadın) Âmir'i güzel sözleriyle etkiledi,

O da ihtilam oldu, onun ırzına geçti.

---

58 İbn Manzûr, a.g.e., III, 242.
59 Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182.
60 el-Ezherî, a.g.e., VI,77; İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.
61 Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182.

3. Meçhul olarak okunduğunda şehit olmak manasındadır.[62] Allah yolunda şehit olan kimseye مُشْهَد denir. Kelime bu anlamıyla şu şiirde yer almıştır; انى أقول سأموت مُشْهَدًا *"Şehit olacağım diyorum."*[63]

6. **"مُشْهِد" :** مُحسِن veznindedir. Eşi uzaktan gelmiş hâtuna denir.[64] **اِمْرَأَة مُشْهِدَة:**Kocası yanında hazır bulunan kadına denir.[65] **امرأة مُغِيبة:**Kocası yanında olmayan kadına denir. Hz. Âişe'den nakledilen hadîse göre Hz. Âişe, Osman b Maz'ûn'un karısına müşhid mi yoksa muğîb mi olduğunu soruyor. Maz'ûn'un karısı muğîb gibi müşhid olduğunu söylüyor. Bu şekilde söylemesinin nedeni kocası yanında bulunduğu halde ona yaklaşmamasıdır. [66]

7. **"شاهدة" :** "Şahide" kelimesine baktığımızda sözlüklerde şu manaları görürüz:

1. Arz (yeryüzü) anlamına gelir. Çoğulu شواهد veya شاهدات şeklinde gelir.[67]

2. Kabre dikilen dikdörtgen taşa denir.[68]

8. **"مُشَاهَدَة ":** مفاعلة vezninde olup bir nesneyi rû be rû (yüzyüze) görmek manasına gelir. Bir kimse bir şeyi gözüyle gördüğünde ona "شَاهَدَه" *"onu gördü"* denir.[69]

---

62 Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182.
63 el-Ezherî, a.g.e., VI,79.
64 Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182.
65 İbn Manzûr, a.g.e., III, 241.
66 İbn Manzûr, a.g.e., III, 241.
67 el-Bustâni, a.g.e.,486.
68 el-Bustâni, a.g.e.,486.
69 Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182; el-Cevherî, a.g.e., II, 494.

9. **"تشَهَّدَ" :** Namazda oturuşta kalarak tahiyyâtı okumaktır. Bunun nedeni tahiyyâtın kelime-i şehâdeti içermesidir. Ayrıca şer'en okunması vaciptir. Namaz kılan tahiyyâtı okuduğunda "تشَهَّدَ المُصَلِّي" denir.[70]

10. **"مَشْهُود" :** Cuma günü, kıyamet günü ya da arafe günüdür. "و شَاهِدٍ و مَشْهُودٍ" ayetinde ki "meşhûd" bu anlamlardan birine ıtlak olunur.[71]

11. **"شَهْد" :** مَهْد Vezninde olup henüz peteğinden süzülmemiş gümeç (altıgen gözenek) içinde bulunan bala denir. Tıpkı şu şiirde olduğu gibi;

لُبابَ البُرّ، يُلْبَكُ بالشِّهادِ

Buğdayın özü (tohumu) bala karıştırılır.[72]

Cem'i شِهَاد gelir. Ayrıca Huza'a kabilesinden Benû Mustalik cemâati yurdunda bir suyun adıdır.[73]

12. **"تشهيد" :** تفعيل Veznindedir. Erkekten mezi gelmesi manasındadır. Araplar arasında bir erkek mezi gördüğünde ona "شَهَّدَ الرجل" denir.[74]

13. **"مُشْهَد":** مُكرَم veznindedir. أُشْهِدَ fiilinin ism-u mef'ûlüdür. Savaşta şehit düşen adama denir.[75] Tıpkı şu şiirde şehit olma manasında kullanıldığı gibi;

أنا أقول سأموت مُشْهَدًا

Şehit olarak öleceğimi söylüyorum.[76]

---

70 Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182; el-Ezherî, a.g.e., VI,75.
71 Âsım Efendi, a.g.e., I, 1182.
72 İ bn Manzûr, a.g.e., III, 243.
73 el-Ezherî, a.g.e., VI,75.
74 el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 292.
75 el-Ezherî, a.g.e., VI,75; el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 292.
76 el-Ezherî, a.g.e., VI,79.

14. **"مَشْهَد"، "مَشْهَدَة"، "مَشْهُدَة"**: مَجْمَع ve مَحْضَر manasındadır. İnsanların hazır olduğu yere denir. Bununla ilgili olarak Araplar arasında "مَشْهَد القوم" *"kavmin toplanma yeri"* tabiri kullanılır.[77]

[77] el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 292.

B-TERİM ANLAMI

"Şehâdet" kelimesi; hazır olma, müşâhade etme, şâhitlik yapmak, haber vermek, bilmek, açıklamak, hükmetmek gibi aslî/lügavî anlamlarından sıyrılarak İslâmi ilimlerde, kelime-i şehâdet, fi-sebîlillah uğrunda ölmek, Allah Teâlâ'ın zâtını müşâhade etmek, onda yok olmak, görünür ve gözlenebilir olgular dünyası gibi anlamalara gelmiştir.[78] Görüldüğü üzere, İslâmi ilimlerin tarih süreci içerisinde gelişmesiyle birlikte bünyesine yeni anlamlar katan bu kelimenin, her ilimde farklı tanımlamaları olmuştur.

Kelimenin terim anlamını açıklayabilmek ve arzetmiş olduğu ilimler arasındaki ıstılâhi farklılıkları anlayabilmek için Kur'ân âyetleri ve câhiliye şiirlerlerindeki lügavî kullanımlarına kısaca değineceğiz.

Kur'ân'da türevleriyle birlikte yüz elliye yakın âyette geçen bu kelimenin en çok kullanılan türevleri; "şehid" (çoğulu şüheda), "şâhid" (tanık olan, gözleyen), "meşhûd" (tanık olunan, gözlenilen), "istişhâd" (tanıklık, gözleme, görerek bilip öğrenme) kelimeleridir.[79] Farklı terim anlamlarına rağmen Kur'ân'da daha çok kök anlamlarının öne çıktığını görmekteyiz. Bununla ilgili bir kaç örnek vermek yerinde olacaktır:

1- ما شَهِدْنا مهلك اهله *"Onun âilesinin öldürülüşüne şâhit olmadık."*[80] Yani, onun ailesinin yok edilişi sırasında orada değildik.[81] Onları kimin öldürdüğünü bilmiyoruz, orada bulunmadık.[82]

---

78 Eker, Hasan, **Şehâdet Bilinci,** Düşün yay., İstanbul 2013, 102-115.

79 Ece, Hüseyin**, İslâmın Temel Kavramları**, Beyan yay., İstanbul 2013, 627.

80 Neml 27/49.

81 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, (trc. Abdulbaki Güneş- Mehmet Yolcu), 3.b., Çıra yay., İstanbul 2012, 564.

82 Zuhâyli, Vehbe, **et-Tefsîru'l-münîr**, (trc. Hamdi Arslan, ve diğerleri), 2.b., Risâle yay., İstanbul 2005, XIX, 291.

2- لا يَشْهدُون الزور *"Onlar yalan yere şâhitlik etmezler"*[83] Yani, onlar ne nefisleri ne de iradeleriyle yalanın yanında bulunurlar.[84] Elmalılı Hamdi bu ayeti; yalan yere şâhitlik etmedikleri gibi, yalan söylenen ve yalan dolan dönen yerlerde de bulunmazlar,[85] şeklinde tefsir etmiştir.

3- أشَهِدُوا خلقهم "Onlar meleklerin yaratılışına şâhit oldular *mı?"*[86] Yani gözleriyle gördüler mi? Taberî bu ayeti tefsir ederken "Müşrikler meleklerin yaratılışını müşâhade mi ettiler?" şeklinde gözle görmeyi kastetmiştir.

Şehâdetin câhiliye Arap şiirlerinde geldiği anlamları ise, şu şekilde birkaç örnekle zikredebiliriz:

1-Hâtem et-Tâî (v.578) bir beyitinde

و مغْتَسِفٍ بالرُمْحِ دون صِحَابِها تَعَسَّفْتُه بالسيف والقومُ شُهَّد

Tek başına mızrağını rastgele (adâletsizce) savuran kişiyi, kavminin önünde kılıçla sıkıştrdım.

Beyitte geçen شُهَّدُ kelimesi daha önce bahsettiğimiz gibi شَاهِد kelimesinin çoğuludur. Yâni, beyitte, kavmi orada hazır bulunmakta iken mızrağından güç alıp zâlimlik yapan kimsenin sıkıştırıldığından söz edilmektedir.[87]

2-Zuheyr b. Ebî Sulma (v.609)'nın beytinde bu kelime şu şekilde ele alınmıştır:

جِوارٌ شَاهِدٌ عَدْلٌ عليكم و سِيّانِ الكفالةُ و التَلاءُ

---

83 el-Furkan 25/72.

84 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 565.

85 Elmalılı, Muhammed Hamadi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, sd.İsmâil Karaçam, ve diğerleri., Azim dağıtım, İstanbul VI, 88.

86 ez-Zuhruf 43/19.

87 el-Cevherî, a.g.e., II, 494; İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.

Sizin hakkınızda âdil bir şâhit olan komşunuz için, size kefil olma ve garanti verme arasında bir fark yoktur.

Burada geçen شَاهِد kelimesi bir şeye şâhit olmak, tanık olmak anlamındadır. Âdil bir komşunun kefâlet ve garanti vermede, şâhitliğinin kabul edildiğinden bahsedilmektedir.

Bu şâirin diğer beyitinde

خبالٌ و سُقمٌ مُضْنِئٌ و مَنِيّةٌ وما غائبٌ إلَّا كآخِر شاهِد

Akıl karışıklığı (delilik), zayıf bırakan hastalık ve ölüm görünmeyen son şâhitler gibi.

Beyitte geçen şâhit kelimesi gördüğü bir şeye şâhit olan, ona tanıklık yapan manasındadır.

3- Lebîd b. Râbia el-'Âmirî (v.661) bu kelimeyle ilgili inşâd ettiği şiir şöyledir:

و لله في كُل تَحْريكةٍ و تَسْكينَةٍ ابدًا شاهد

Her hareketli ve durağan şeye sürekli olarak, Allah için bir şâhitlik eden vardır.

Bu beyitte yer alan "şâhit", hareketli ve hareketsiz tüm mahlûkatta Allah'ın varlığına tanıklık eden bir delil bulunduğu anlamına gelir.[88]

Yukarda zikredilen cahiliye şiirleri ve kur'ân âyetleri "Şehâdet"in lügavî manasını ortaya çıkarmış ve kelimenin semantik anlamına yönelik zihinleri berraklandırmıştır. Şimdi, şehâdetin bu lügavî anlamlarını da göz önünde bulundurarak İslâmi ilimlerde kazandığı ıstılâhi manalara göz atalım:

---

[88] Kılıç, Zekî, **Şehâdet Sözcüğünün Semantik Açıdan İncelenmesi**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001, 17-18.

Müfessir'una göre: Şehâdet kelimesi Kur'ân'da kullanıldığı yere, bağlama ve bulunduğu siyâka göre farklı anlamlar alabildiğinden müfessirler bu kelimeyi içinde bulunduğu anlamsal çerçevede yorumlamayı tercih etmişlerdir. Kelimenin kendi anlam yelpâzesinin genişliği bir tarafa, bir de müfessirlerin bu kelimeye kendilerince farklı anlamlar katmaları mevcut manaların adedinin bir hayli çoğalmasına neden olmuştur. Genel olarak şehâdet müfessirler tarafından, anlamı kalp huzuru ve farkında olmak olan "şuhud" kökünden gelen, bir şeyden haberdar omak ve haber vermek manasında bir kelime olarak açıklanmıştır.

Fukahâya göre "şehâdet"; mahkeme önünde birisi için diğer bir kişi karşısında yakînen hakkı söylemektir. Münâzara ehline göre; karşı tarafın argümanını çürüten veya muhal olmaya mecbur eden şeydir. Sûfilere göre şehâdet, tecellîdir. Bununla birlikte onlara göre bu kelime kalpte hazır bulunan şey ya da ona hâkim olan zikir manasındadır. Eğer kalbe hâkim olan şey ilim ise o ilmin şâhididir. Eğer ona hâkim olan vecd ise o vecdin şâhididir. Eğer ona hâkim olan hak ise o hakkın şâhididir.[89]

Araplara göre "şehâdet" bir kuralın ispatı için Kur'ân'dan veya Arap şiirinden delil getirmektir. Getirilen bu delile "şâhit" denir. Misaller, kuralı izah etmek için getirilirken, "şâhit" konun ispatı için getirilir. "Şâhit" üçe ayrılır bunlardan birincisi hakîkatin şâhitleridir ki bu, varlıkların hakîkatleridir ve mükevvini gösterir. İkincisi, tevhîdin şâhitleridir ki bu eşyanın farklılıklarını gösterir. Her şey onu diğer şeylerden ayıran kendine has özellikleriyle bir vahdaniyete sahiptir. Üçüncüsü, fiil, sıfat ve halleriyle farklılaşan eşyanın şâhitliğidir ki bu tıpkı rızık verilenin Râzık'ı göstermesi, hayatın hayat vereni göstermesi gibi.[90]

---

89 el-Bustâni, a.g.e, 485.

90 el-Bustâni, a.g.e, 486.

Usulcülere göre "şehâdet" çelişkiyi ve şüpheyi ortadan kaldıracak şer'i kanuna uygun bir vasıftır. Meselâ erkek atlarda zekat gerekmez, öyleyse ikisi arasında eşitliği vaz' eden usul şâhitliğine göre dişi atlarda da gerekmez.[91]

Cürcâni Ta'rifat adlı eserinde şehâdeti şu şekilde açıklamıştır: "Mahkemede, gözle görülen bir şeyi birisi lehine başkasının ise aleyhine olmak üzere şehâdet lafzını kullanarak ihbar etmektir. İhbar üç çeşittir; birincisi birisi için başkası aleyhinde, ikincisi ihbar eden için başkası aleyhinde, üçüncüsü tam tersi ihbar etmektir."[92]

Fıkıh ıstılâhında şehâdetin târifi, aynı şeyler kastedilmekle birlikte farklı açılardan ele alınarak yapılmıştır. Bunlardan birkaç örneği sıralayacak olursak:

- Mevsîlî'nin şehâdet târifi, şâhitlerin hazır bulundukları ve müşâhade ettikleri bir işten haber vermeleridir.[93]

- Kâsânî'nin târifi: Bir şahsın elinde bulunan hakkın, başka birine ait olduğunu haber veren üçüncü şahsın ihbarına denir.[94]

- İbnu'l-Hümmâm'ın târifi: Kaza meclisinde, şehâdet lafzıyla hakkı ispat için doğru haber vermeye denir.[95]

---

91 el-Bustâni, a.g.e, 486.

92 el-Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî, **Mu'cemu't-Ta'rîfât**, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Dâru'l-fazîle, Kâhire 1982, 111.

93 el-Mevsılî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd, **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtâr**, II, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyyye, Beyrût tsz., 327.

94 el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, **Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'**, VI, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye,, Beyrût 1986, 266.

95 İbnu'l-Humâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdurrahîm, **Fethü'l-kâdir**, V, thr. Abdurrezzak Gâlip el-Mehdî, Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrût 2003, 357.

- İbn Ferhûn'un târifi: Muayeneye dayalı ihbara şehâdet denir.[96]

- İbn Hacer el-Heytemî'nin târifi: Bir şahsın, başkası hakkında özel bir lafızla haber vermesidir.[97]

Şehâdet, müşâhadeyle hazır olma, gerek nefiste hazır olarak, bütün duyularıyla vâkıf olmak, gerekse meydana gelmek sûretiyle karar kılınan bir ilim ve bu ilimle şâhid olduğunu ikrar etme, açığa vurmadır. Kitap ehli kendi kitaplarında Resûlullah'ın hakkaniyetini ilmen ve tarihen görerek bilhassa vicdanlarında şâhit olmuşlardır. Allah bunu onlara her bakımdan şehâdet ettirmiştir. Fakat onlar tıpkı bir hâdiseyi iyice görüp vâkıf olduktan sonra bunu inkâr edenin şehâdetini gizlemesi gibi Peygamber'in hakkaniyetini gizlemişlerdir.[98]

Şehâdet, iç ve dış duyularla hissi olarak hazır olmayı ifâde eder. Tıpkı فمن شَهِدَ منكم الشهر فَالْيَصُمْه *"Sizden kim ramazana şâhitlik ederse onda oruç tutsun"* âyetindeki şâhit olmanın, Ramazan'ın girişine yetişmek ve hayatıyla, duyularıyla ramazana girdiğini kavramak anlamına geldiği gibi.[99]

Şehâdet, ilimle, yaşayışla adâletle hakka şâhitlik yapmak ve bunun bir göstergesi olarak Allah yolunda cihâdla canını vermeye denir.[100] Kısaca şehâdetin özü, yakîn bilgi (ilim), adâlet, takvâ ve yaşayışla hakka şâhit olmaktır.[101]

---

96 İbn Ferhûn, Burhâneddîn Ebû İbrâhîm b. Alî b. Muhammed, **Tebsıratu'l-hükkâm fî usûli'l-akzıye ve menâhici'l-ahkâm**, I, Dâru'l-âlemi'l-kutub, Riyâd 2003, 175.

97 İbn Hacer el-Heytemî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed, **Tuhfetu'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc,** c. X, Matbaatu Mustafa, ysz., 1938, 211.

98 Ünal, Ali, **Kur'ân'da Temel Kavramlar,** Işık akademi yayınları, İstanbul 2012, 374.

99 Ünal, a.g.e, 373.

100 Ünal, a.g.e., 380.

101 Ünal, a.g.e., 380.

Görüldüğü gibi "şehâdet" kelimesi Allah yolunda ölmek ile sınırlı olmayıp, enfüsî ve âfâki delilleri idrak ederek Allah'ın varlığını ve birliğini ikrar etmek manasına gelir. Buna kısaca islam literatüründe "Kelime-i Şehâdet" denir ve أَشْهَدُ انْ لَا اِلهَ الَّا الله و أَشْهَدُ انَّ محمدًا عبده و رسوله *"Ben şâhitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Yine şâhitlik ederim ki Hz. Muhammed onun kulu ve elçisidir."* lafızlarından oluşur.

Kelime-i Şehâdet İslâmın bir formulüdür. Onu dile getirmek sadece Allah'ın emir ve yasaklarına uyacağını, yalnız ona itaat edeceğini, onun gönderdiği peygamberi bir "Şâhid" (model) olarak kabul edeceğini gösterir.[102]

O'nun vucûdiyyeti ve vahdâniyyetine şâhit olmamızın pek çok nedeni var. Onlardan bir tanesi kudret sahibi olmasıdır. Bunun delili âlemin son derece muhkem, kusursuz, tertipli ve düzenli yaratılmasıdır. Böyle bir eserin Müessiri'inin kudretine delâlet etmesi ve delil olması tabîî ve tartışmasızdır.[103] Kâinattaki her varlığın bizzat kendi nefsi, vicdânı, Allah'a şehâdette bulunur.[104] Bir şâirin belirttiği gibi ففي كل شيء له آية تدل علي أنه واحد *"Her şeyde O'nun için bir âyet vardır, onun bir olduğuna delâlet eden."*[105] Bununla birlikte Allah yaşayan hak üzere yaşasın ölen hak üzere ölsün diye kitaplar indirir ve peygamberler gönderir, böylece hiç kimseyi başı boş bırakmayarak[106] tevhîde şehâdet ettirir.[107]

---

102 Eker, a.g.e, 115-116.

103 el-Ğazâli, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed, **İhyâ-u ulûmi'd-dîn,** , I, (trc. Abdulhâlık Duran), Hikmet neşriyat, İstanbul 2012, 164.

104 Ünal, a.g.e, 375.

105 Ebû'l-Atâhiye, Ebû İshâk İsmâil b. el-Kâsım b. Süveyd, **Dîvânu Ebi'l-Atâhiye,** III, Dâru'l-kutubi'l- ilmiyye, Beyrût 62; Fîruzâbâdi, **Besâir**, 352.

106 el-Kıyâme 75/36.

107 Ünal, a.g.e, 375.

Şehâdet, gözlemlenebilir olgular âlemine duyularımızın hazır olmasını ifade eder. Bu yüzden gözlemlenebilir âleme müşâhade âlemi denir.[108]

Mustansır Mîr Şehâdeti altı mânâya ayırmıştır:

a- Bir hâdiseye şâhit olmak; ... و الَّذِينَ يَرْمُونَ المُحصناتِ ثم لم يأتوا باربعة شُهَدَاء *"İffetli kadınlara iftira atıp sonra dört şâhid getiremeyenler..."* ayetinde olduğu gibi.[109]

b- Bir anlaşmaya ya da ticâri muâmeleye şâhit olmak; و اسْتَشْهِدُوا شهيدين من رجالكم... *"Erkeklerinizden iki şâhit getirin..."* ayetinde olduğu gibi.[110]

c- Bir şeyin, mesela ilâhi mesajın hak olduğuna şâhit olmak; ليكونَ الرَّسُولُ شهيدا عَلَيكم و تكونوا شُهَدَاءَ علي الناس... *"Peygamber size şâhit (örnek) olsun, siz de insanlara şâhit (örnek) olun diye..."* ayetinde olduğu gibi[111]

d- Bir grup ya da topluluğu temsil etmek; اِنْ كُنْتُم فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنا علي عبدِنا فأتُوا بسورة من مثله وادْعُوا شُهَدَاءَكم من دون الله ان كنتم صادقين *"Eğer kulumuza indirdiğimizden şüpheniz varsa onun bir benzerini getirin ve eğer doğru söyleyenlerseniz Allah'tan başka şâhitlerinzi getirin."* ayetinde olduğu gibi.[112]

e- Bir şeyi gözetlemek; قلْ يَا اَهْلَ الكتاب لم تَكْفُرثون بآيات الله و الله شهيد علي ما تعملون "De ki! Ey kitap ehli Allah yaptıklarınızı görüp dururken onun âyetlerini niçin inkar ediyorsunuz?"[113]

---

108 Mîr, Mustansır, **Kur'ân'î terimler ve kavramlar sözlüğü**, (trc. Murat Çiftkaya), İnkılap yay., İstanbul 1996, 178.

109 en-Nur 24/4.

110 el-Bakara, 2/282.

111 el-Hac 22/78.

112 el- Bakara 2/23.

113 Âl-i İmrân 3/98.

f- Şehit olmak (şehit hayatını feda ederek benimsediği hakîkata şâhitlik eder); ...وَ لِيَعْلَمَ اللهُ الذين امنوا و يتخذ منكم شُهَدَاء *"Allah içinizden îman edenleri bilsin ve sizden (savaşan mücahitler arasından) şehitler edinsin diye..."*[114]

Şehâdet, Allah'a ve onun bütün âyetlerine güçlü bir tanıklıktan sonra, bu tanıklığın bir gereği olarak, O'nun dinine iman, salih amel ve cihâdla yardım ederek o uğurda ölmektir.[115] Eğer bu amaç yoksa bu ölüm ne cihâd ne de şehâdettir. Çünkü sadece Allah yolunda ölmek ve şehit olmak; onun dinine, onun gönderdiği hayat sistemine yardım etmek ile gerçekleşir. "Lâ İlâhe İllallah Muhammedun Resûlullah" şehâdetini getirip de bunun muhteva ve gereklerini yerine getirmeyen bir kimse şehâdet getirmiş olarak kabul edilmez. Eğer hedef Kelimetüllâh'ın yüceltilmesi değilse, eğer hedef ilahi şeriat ve metodun insanların gönlünde, ahlâkında, davranışlarında, yöntemlerinde, yasa ve nizâmında egemen olması değilse şehitlik de yoktur, cennette yoktur.[116] Ebû Mûsa (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.)'e "Cesâretini göstermek için, hamiyeti için ve gösteriş için savaşan adam... Hangisi Allah yolundadır?" diye soruldu. Resûlullah da "Kim, Kelimetullâh'ın yüceltilmesi için savaşırsa onun savaşı Allah yolundadır." diye buyurdu.[117]

Seyyid Kutup şehâdet ile ilgili şu tanımları yapmıştır;

- Şehâdet, Allah'ın beğenmesidir.

- Allah'ın kendi uğrunda savaşan mücâhidleri şâhit tutmasıdır.

- Mücâhidlerden seçtiklerini üstün ve özellikli kılma işidir.

---

114 Âl-i İmrân 3/140.

115 Ece, Hüseyin, **İslâmın temel kavramları**, Beyan yay., İstanbul 2013, 631-634.

116 Kutub, Seyyid, **Cihâd ve şehâdet,** Neda yay., Konya 2013, 93.

117 Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, Sahihu Müslim, el-Mektebetü'l-islâmî, Beyrût 1987, İmâre, 150-152.

- Nefisleri rızıklandırmak için kendine yakın tutmasıdır.

"Şehâdet" kelimesinin terim anlamındaki bu kesretin nedeni, kelimenin kökünün birden çok manaya gelmesinden ileri gelmektedir. O manalardan birisi "hazır olmak"tır. Allah yolunda can veren kimsenin yanında melekler hazır bulunduğu ve Allah'ın nimetlerini yakînen gördüğü için[118] bu uğurda ölen kişiye "şehit", bu yolda ölmeye de "şehâdet" denir. Manâlarından diğeri ise "tanık olmak"tır. Yeryüzündeki her varlık, Allah'ın dışındaki tanrıların ne fayda ne de zarar verdiğine[119], ibâdet edilmeye lâyık olmadıklarına ve yalnızca Allah'a kulluk yapmak gerektiğine kendi iç ve dış dünyalarında tanık oldukları için, bu tanıklığa da şehâdet denmiştir.

İbnu'l Cevzî'nin Nüzhetü'l-A'yün adlı eserinde "şehâdet" kelimesini, görüleni haber vermek, olarak açıklamıştır.[120]

Râgıb el-İsfahânî ise şehâdeti: "İç ve dış duyular yoluyla meydana gelen bilginin ifâde edilmesi", "Göz veya basîretle görerek hazır olmak" [121] veya "Basîret veya gözle görmekten meydana gelen bir bilgiden kaynaklanan bir söz" olarak açıklamıştır.

Şehâdet, meşhûdun lehi (lehinde şâhitlik edileni) ve meşhûdun aleyhi (aleyhinde şâhitlik edileni) müşâhade etmektir.[122] ez-Zeccâcî, borç konusundaki şehâdetin ve birisini borca şâhit olarak getirmenin "müşâhade" den türediğini söylemiştir.

---

118 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 567.

119 Yûnus 10/18.

120 İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **Nüzhetü'l-a'yuni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vucûh ve'n-nezâir,** 3.b. thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Müessetü'r-risâle, Beyrût1407/1987, 377.

121 er-Râğıb **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 566-567.

122 ez-Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım, **İştikâku esmâillah,** thk. Abdulhasen el-Mübârek, Müessetü'r-risâle, Beyrût 1986 132.

Çünkü Şâhitlik, sadece o şeye şâhid olan bir nesnenin veya öznenin müşâhadesiyle olur.[123]

Şehâdet konusunda insan ile Allah arasında ayrım yapmak gerekir. Allah, mahlûkun ancak "huzûr ve mukârebe" vasıflarıyla bilebildiği şeyi bu vasıf bulunmadan bilebilir. Bir kimse fiziksel olarak kavminin içinde olmasa da nasıl olanlardan haberi oluyorsa[124] Allah'ın da kendi yarattığı kâinattaki düşen bir yapraktan[125] bile haberdar olması mümkündür.

Şehâdet; ilimle, yaşayışla, adâletle Hakk'a şâhitlik olduğundan bunun bir göstergesi olarak Allah yolunda cihâdla canını vermeğe de şehâdet denmiş ve bu şekilde canlarını fedâ edenlere şehit adı verilmiştir. Fakat, şehit olmak mutlaka savaşta ölmeği gerektiren bir durum değildir. Belki, savaşta Allah yolunda ölmek şehâdetin bir özelliğidir. Şehâdetin özü, yakîni bilgi, adâlet, takvâ ve yaşayışıyla Hakka'a şâhit olmaktır.[126]

---

123 ez-Zeccâcî, a.g.e, 132.

124 el-Halîmî, Ebû Abdullâh Hasen b. Hüseyn, **el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân**, thk. Halîmi Muhammed, Dâru'l-fikr, Beyrût 1979, 200.

125 el-En'âm 6/59.

126 Ünal, a.g.e., 380.

İKİNCİ BÖLÜM

Çalışmamaızın ana bölümünü oluşturan bu başlık altında "şehâdet" kavramı, öncelikle Kur'ân'daki etimolojik ve anlamsal yapısına göre incelendikten sonra "Öznesine", "Nesnesine", "Yüklemine" göre ele alınacak ve âyetlerde geçen "ş.h.d." kökünün türevleri tefsirler ışığında anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

I-KUR'AN'DA "ŞEHÂDET" KAVRAMININ TANIMI

Bu bölüm "Biçim Yönüyle Kur'ân'da 'Ş.h.d.' Maddesi" ve "Anlam Yönüyle Kur'ân'da 'Ş.h.d.' Maddesi" olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir. Birinci başlık altında, Kur'ân'da geçen şehâdet kelimesinin sûre, âyet sayıları ile türevleri incelenirken; ikinci başlıkta, kavramın âyetlerde hangi anlamlarda kullanıldığı tahlil edilecektir.

A-BİÇİM YÖNÜYLE "KUR'ÂN'DA "Ş.H.D." MADDESİ VE TÜREVLERİ"

"Ş.h.d." kökü, Kur'ân'da bütün türevleriyle 48 sûrede, 156 âyette, 195 defâ geçmektedir.[127] Kelimenin geçtiği yerlerde emir, fiil, mastar ve isim şeklinde kullanımları mevcuttur. "Ş.h.d." maddesinin fiil olarak kullanıldığı yerlere bakınca sülâsî kullanımlarının sülâs mücerred kalıplarından 4. babdan; mezid kullanımlarının ise if'âl ve istif'al bablarından geldiği görülecektir.

---

[127] Abdulbâkî, a.g.e, 477-480.

"Ş.h.d." kökünün sülâsî kullanımları أَشْهَد[128], تَشْهَدونِ[129], تشْهد, تشهدون[130],[131], نشهد[132], يَشْهَدُ[133] يشْهده[134], ليشْهَدوا[135], يشْهدون[136], şeklinde sadece ma'lum olarak toplam 39 ayette 43 kez geçmektedir. Mezid kullanımları ise يُشْهِدُ[137], أُشْهِدُ[138], أَشْهَدَهم[139], أَشْهدتهم[140] şeklinde 4 âyette bu dört şekilde geçmektedir. Emir kullanımlarına gelince, sülâsîden yapılan emirleri اشْهَدْ[141] şeklinde 2 kez اشْهَدوا[142] şeklinde 3 kez geçmektedir. mezid fiilleriden yapılan emirleri de أَشْهِدُوا şeklinde 3 kez اسْتَشْهِدُوا şeklinde 2 kez geçmektedir.

"Ş.h.d." nin bunların dışında kalan kullanımları; mastar, ism-i fâil, ism-i mef'ul, ism-i zaman-mekan ve mübâlağlı ism-u fâil-dir. Bunlar; شهادتنا[143], شهادتهم[144], شهادتهما[145], شهادات[146]

---

128 el-En'âm, 6/19.
129 el-En'âm, 6/150; en-Nûr, 24/8, 24; Yâsîn, 36/65.
130 el-Bakara, 2/84; Âl-i İmran, 3/70; el-En'âm, 6/19.
131 en-Neml, 27/32.
132 el-Münâfikûn, 63/1.
133 en-Nisâ, 4/166; et-Et-Tevbe, 9/107; en-Nûr, 24/2; Fussilet, 41/22; el-Haşr, 59/11; el-Münâfikûn, 63/1.
134 el-Mutaffifîn, 83/21.
135 el-Hac, 22/28.
136 en-Nisâ, 4/166; el-En'âm, 6/150; el-Enbiyâ, 21/61; el-Furkân, 25/72.
137 el-Bakara, 2/204.
138 Hûd, 11/54.
139 el-A'râf, 7/172.
140 el-Kehf, 18/21.
141 Âl-i İmrân, 3/52; el-Mâide, 5/111.
142 Âl-i İmrân, 3/64, 81; Hûd, 11/54.
143 el-Mâide, 5/107.
144 ez-Zuhruf, 43/19.
145 el-Mâide, 5/107.
146 en-Nûr, 24/6, 8.

بشهاداتهم[147], شهادة[148], شُهُود[149] şeklinde 28 âyette 30 kez mastar; شاهدٌ[150], شاهِدِين[151], شاهدون[152], شاهدًا[153] ve kırık çoğulları شهودٌ[154] ve أشهاد[155] şeklinde toplam 19 âyette 19 kez ism-i fâil; مشهوداً[156], مشهودٌ[157] şeklinde 3 âyette 3 kez ism-i mef'ul; مَشْهَدِ[158] şeklinde 1 âyette 1 kez ism-i mekân; شهيدٌ[159], شهيدَيْن[161], شهيدًا[160] ve kırık çoğulu شُهَدَاء[162] şeklinde 55 âyette 58 kez mübâlağlı ism-i fâil olarak geçmektedir.

B-ANLAM YÖNÜYLE "KUR'ÂN'DA "Ş.H.D." MADDESİ

Kur'ân-ı Kerim'de 156 âyette farklı türevleriyle ve anlamlarıyla geçtiğinden dolayı tam olarak anlamını belirlemek zordur.

---

147 el-Me'âric, 70/33.

148 el-Bakara, 2/140, 282, 283; el-Mâide, 5/106, 108; el-En'am, 6/19, 73; et-Et-Tevbe, 9/94, 105; er-Ra'd, 13/9; el-Mü'minûn 23/92; en-Nûr, 24/4, 6; Secde, 32/6; ez-Zümer, 39/46; el-Haşr, 59/22; el-Cum'a, 62/8; et-Teğâbûn, 64/18,et-Talak, 65/2.

149 Yûnus 10/61; el-Müddessir, 74/13.

150 Hûd, 11/17; Yûsuf, 12/26; el-Ahkâf, 46/10; el-Burûc, 85/3.

151 Âl-i İmran, 3/53, 81; el-Mâide, 5/83, 113; et-Et-Tevbe, 9/17; el-Enbiya, 21/56, 78; el-Kasas, 28/44.

152 es-Sâffât, 37/150.

153 el-Ahzâp, 33/45; el-Fetih, 48/8; el-Müzzemmil, 73/15.

154 el-Burûc, 85/7.

155 Hûd, 11/18; Ğâfir, 40/51.

156 el-İsrâ, 17/78.

157 Hûd, 11/108.

158 Meryem, 19/37.

159 el-Bakara, 2/282; Âl-i İmran, 3/98; en-Nîsa, 4/41; el-Mâide, 5/117; el-En'am, 6/19; Yûnus, 10/46; el-Hac, 22/17; Sebe', 34/47; Fussilet, 41/47, 53; Kâf, 50/21, 37; el-Mücâdele, 58/6, el-Burûc, 85/9; 'Âdiyât, 100/7

160 el-Bakara, 2/143; en-Nisâ, 4/33,41,72, 79, 159, 166; el-Mâide, 5/117; Yûnus, 10/29; er-Ra'd, 13/43; en-Nahl, 16/84, 89; el-İsrâ, 17/96; el-Hac, 22/78; el-Kasas, 28/75; el-'Ankebut, 29/52; el-Ahzâp, 33/55; el-Ahkâf, 46/8; el-Feth, 48/28.

161 el-Bakara, 2/282.

162 el-Bakara, 2/23, 133, 143, 150, 282; Âl-i İmran, 3/99, 140; en-Nisâ, 4/69, 135; el-Mâide, 5/8, 44; el-En'âm, 6/144; el-Hacc, 22/78; en-Nûr, 24/4, 6, 13; ez-Zümer, 39/69; el-Hadîd, 57/19.

Bu kavramın kökü ve türevleri Kur'an'-ı Kerim'de, kişinin amellerine tanıklık eden melek,[163] hafaza melekleri, adâletin izhâr edilmesi[164] meleklerin sabah namazında hazır bulunmaları,[165] yaşadıkları devirde halkın içerisinde bulunarak onların amellerine tanıklık eden kimseler,[166] bir devir içerisinde bulunup yaşamak;[167] kıymat günü veya yeri,[168] istişâre için toplanılan yer veya gün;[169] peygamberlerin, meleklerin ve organların kâfirlerin küfrüne tanıklık etmeleri;[170] aleyhinde söz söylemek ve itiraz etmek,[171] el ve ayakların kötü amellere tanıklıkta bulunması,[172] bir şeyi görerek öğrenmek,[173] Allah'ın kişinin kalbinde bir şeyin ilmini yaratması (ve kişinin kalben müşâhadesi),[174] sâdık kimsenin verdiği haber,[175] inceleme ve araştırma,[176] Allah'ın kulları üzerinde gözetici olması ve yaptıklarını kayda geçirmesi,[177] Allah'ın kötü fiil yapanları görmesi ve cezâlandırması,[178] tanıklık

---

163 Kâf, 50/21.

164 ez-zümer, 39/69; en-Nesefî, Ebû'l-Berekât Hafizüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, **Medârikü't-Tenzîl ve hakâiki't-**te'vîl, (trc. Hârun Ünal, ve diğerleri.), Ravza yay., İstanbul 2007, IX, 133; er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahruddîn Mahmûd b. Ömer b. Hüseyn et-Taberistânî, **Mefâtihu'l-ğayb**, Dâru ihyâi't-turâsî, Beyrût tsz.

165 en-Nesefî, a.g.e., VII, 384.

166 ez-Zümer, 39/69; en-Nesefî, a.g.e., IX, 133.

167 en-Nesefî, a.g.e., VIII, 93.

168 Meryem, 19/37.

169 Meryem, 19/37.

170 Meryem, 19/37.

171 en-Nesefî, a.g.e., III, 229.

172 Yâsin, 36/65; en-Nesefî, a.g.e., VIII, 538 .

173 es-Saffât, 37/150; en-Nesefî, a.g.e., VIII, 605.

174 es-Saffât, 37/150; en-Nesefî, a.g.e., VIII, 605.

175 es-Saffât, 37/150; en-Nesefî, a.g.e., VIII, 605.

176 es-Saffât, 37/150; en-Nesefî, a.g.e., VIII, 605.

177 en-Nesefî, a.g.e., V, 209.

178 Yûnus, 10/46; en-Nesefî, a.g.e., V, 194.

etmek,[179] delil getirmek ve kanıtlamak,[180] mübârek hac mekanlarında hazır bulunmak;[181] Allah'ın, mahlûkâtın havâss-ı hamsesi ile ihâta edmeyecekeleri şeyleri ihâta etmesi, bir şeyin doğruluğunu ispatlamak,[182] tasdik etmek,[183] Allah'ın kapalıyı bildiği gibi açıktan yapılan ameli de bilmesi;[184] görülen, duyulan ve idrâkimize hitap eden her şey,[185] savaşta ölen ve ölüme hazır olan kimse, vasiyyet sırasında hazır bulunma,[186] bir şeye yemin etmek,[187] peygamberin risâletini ve Allah'ın vahdâniyyetini doğrulayan delil,[188] söz ve fiillerde haklı ve haksızı ortaya çıkarmak,[189] hükmetmek[190] vb. anlamlarında kullanılmaktadır.

Şehâdetin bu mânalarının daha kolay kavranması için şu şekilde özetlemek mümkündür:

Şehâdet Kur'an'da;

1- Bir yerde hazır bulunmak, bir meclise gelmek,[191]

---

179 Fussilet, 41/22; en-Nesefî, a.g.e., IX, 233.

180 ez-Zuhruf, 43/19; en-Nesefî, a.g.e., IX, 343.

181 el-Hac,22/28; Vehbi, Mehmet, **Hulâsâtu'l-beyân,** Üçdal yay., İstanbul 1966, IX-X, 3531.

182 el-En'âm, 19; İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımeşkî el-Hanbelî, **Bedâi'u't-Tefsîr**, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd 1993, II, 143.

183 el-Beydâvî, a.g.e., 201.

184 et-Et-Tevbe, 9/94; el-Beydâvî, a.g.e., 432.

185 el-Bursevî, İsmâil Hakkı, **Rûhu'l-beyân**, Matbaatu'l-osmâniyye., ysz., 1911., III, 53.

186 el-Mâide, 5/106,107.

187 el-Mâide, 5/107.

188 el-En'âm, 6/19.

189 el-En'âm, 6/19; et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân²,** thk. Mahmut Muhammed Şâkir, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, tsz., XI, 289.

190 el-Ezherî, a.g.e., VI, 73; Âl-i İmran 3/18.

191 el-Bakara, 2/133, 185; en-Nisâ, 4/72; en-Nur, 24/2; el-Furkân, 25/72; el-Kasas, 28/44; el-Müddessir, 74/13

2- Ademoğlu'nun amelini yazan koruyucu melek,[192]

3- Allah yolunda öldürülen Müslüman,[193]

4- Ortaklar/Allah dışında şâhitliğine başvurulanlar,[194]

5- Peygamber,[195]

6- Ümmet-i Muhammed,[196]

7- Müşahede/gözlem,[197]

8- Kasem/yemin,[198]

9- Kat'i haber,[199]

10- İkrar etmek,[200]

11- Kur'an-ı Kerim,[201]

12- Hüküm vermek,[202]

13- Hesap günü,[203]

14- Mahşer,[204]

15-İşaret edip yol göstermek anlamlarına gelir.[205]

---

192 ez-Zümer, 39/69; el-Mü'min, 40/51; el-Kâf, 50/21

193 Bazı tefsir âlimleri, Âl-i İmrân, 3/140; en-Nisâ, 4/69; el-Hadîd, 57/19 âyetlerinde geçen "şehâdet" ifâdelerinin Allah yolunda öldürülen Müslüman anlamına geldiğini söylemiştir. Bkz. et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**[2], III, 38.

194 el-Bakara, 2/23.

195 el-Bakara, 2/143.

196 Âl-i İmrân, 3/53; el-Mâide, 5/83; el-Hac, 22/78.

197 es-Sâffât, 37/150; ez-Zuhruf, 43/19.

198 en-Nûr, 24/6; el-Münafıkûn, 63/1.

199 Yûsuf, 12/81.

200 et-Et-Tevbe, 9/17; el-A'râf, 7/172.

201 Hûd, 11/17.

202 Yûsuf, 12/26.

203 Meryem, 19/37

204 Hûd, 11/103.

205 en-Neml, 27/32.

"Ş.h.d." maddesi ve ondan türeyen "şehâdet" kavramı zaman içerisinde islam kültürü ile anlamsal değişime uğramıştır. İslâmiyetin Araplar arasında iyice yerleşmesiyle birlikte anlam dağarcığı daha da genişleyen bu kavram zamanla "bir yerde hazır bulunmak", "bir nesnenin hakîkatini kat'î olarak bilmek", "açığa çıkarmak", "söylemek", "ihbâr etmek", "hükmetmek", "yemin etmek" gibi kök anlamlarından kayarak "Allah yolunda çarpışarak ölme", "İslâmın getirdiği hukuk çerçevesinde hâkim önünde bir kimsenin lehinde ya da leyhinde söz söyleme, tanıklık etme, delil getirme" ve "Allah'ın birliğini, peygamberin nübüvvetini tasdik etme" anlamlarına gelmiştir.

İslâm kültürünün bu kelimeyi anlamalandırması ile Kur'ân'ın anlamlandırması arasında küçük de olsa bir farkın bulunduğunu söylemek gerekir. Meselâ islam hukukunda "şehâdet" denince "kelime-i şehâdet" veya "şâhitlik", "şehit" denince Allah yolunda ölmek anlaşılırken; Kur'ân-ı Kerim'de "Şehâdet" dendiğinde şâhitliğin[206] yanı sıra "yemin"[207], "gerçeklik"[208], "duyu idrâkine nesne olan her şey"[209]; "şehit" denince mübâlağalı ism-i fâil olan "şâhit" ve "bir yerde hazır bulunmak"[210] anlaşılır. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerimde geçen "ş-h-d" maddesi ve türevlerinden hiçbirisi subût-i kat'î derecesinde şehit olmaya delâlet etmez. Üç dört âyette geçen[211] ve "şehit"in çoğulu

---

206 en-Nûr, 24/4.

207 en-Nûr, 24/8; el-Mâide, 5/107.

208 el-Bakara, 2/140; el-Mâide, 5/106.

209 el-En'âm, 6/73.

210 en-Nîsa, 4/72.

211 وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ ۚ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا "Allaha ve Peygambere itaat edenler, Allahın nimetlerini bağışladığı kimselerden olacaklardır: peygamberler, hakîkatten hiç sapmamış olanlar, hakîkate (hayatlarıyla) şâhitlik yapanlar ve dürüst ve erdemli olanlar: işte böylelerinin ki ne güzel birlikteklik(ler)dir!" Bkz. en-Nisâ, 4/69; Esed,

olan "şühedâ" kelimesi, bâzı müfessirlerce şehit olarak yorumlanmıştır. Diğer bazılarına göre ise bu âyetlerde yer alan "şühedâ"; topluma örnek model olan, yeryüzünde Allah'ın vahdaniyetini müşâhade eden, hakka şâhitlik eden seçkin insanlar veya âhirette diğer ümmetlere şâhitlik edecek islam ümmeti manasındadır.[212]

Böylece, "Ş.h.d." maddesinin temel anlamsal yapısı öğrenildikten sonra, onun daha iyi anlaşılması ve Kur'ân'ın ona yüklediği anlam ile nasıl bir değişime uğradığının öğrenilmesi için Kur'ân'daki şehâdet kavramı tahlil edilmelidir.

II-KUR'ÂN'DA ŞEHÂDET KAVRAMININ TAHLİLİ

"Şehâdet" kavramının Kur'ân'da yüklendiği yeni anlamları ve uğradığı değişimi öğrenebilmek adına, bu bölümde "Öznesine", "Nesnesine" ve "Yüklemine" göre kavram ele alınmış ve ilgili âyetler iyice tahlil edilmiştir.

A-ÖZNESİNE GÖRE ŞEHÂDET KAVRAMI

Bu bölüm, "Semâvî Varlıkların Şehâdeti" ve "Yeryüzü Varlıklarının Şehâdeti" olmak üzere iki ana başlıktan oluşmaktadır.

Muhammed, **Kur'ân Mesajı**, (trc. Câhit Koytak-Ahmed Ertürk), İşâret yay. İstanbul 2002, 153.

وَلِيَعْلَمَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُواْ وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاء وَاللهُ لاَ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ "…(Bu,) Allah'ın, imana erenleri seçip ayırması ve aranızdan hakîkate (hayatları ile) şâhitlik yapanları seçmesi içindir -çünkü Allah, zâlimleri asla sevmez." Bkz. Âl-i İmrân, 3/140; Esed, a.g.e., 116.

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ ۖ وَالشُّهَدَاءُ عِندَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ ۖ "Allah'a ve resullerine iman edenler, evet işte onlardır Rabbinin nezdinde sıddikler ve Hakka şâhitlik edenler!" Bkz. el-Hadîd, 57/19; Yıldırım, Suat, **Kur'ân-ı hakîm ve açıklamalı meâli**, Işık yay., İstanbul 2007, 539.

وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ "... Peygamberler ve şâhitler getirilir. Haklarında tam adaletle hükmedilir ve onlara asla haksızlık yapılmaz." Bkz. ez-Zümer, 39/69.

212 Eker, a.g.e., 31; Ünal, a.g.e., 378, 380; Ece, a.g.e., 630.

Birinci başlık, Allah ve meleklerin şehâdetini ihtivâ etmektedir. İkinci başlık ise; genel olarak nebî ve resullerin şehâdeti, ictimâ'î modellerin şehâdeti, uzuvların şehâdeti; müşrik, münafık, zâlim ve ehl-i kitabın şehâdeti, hukuksal işlemelerde şehâdet, bireysel şehâdet ve toplu şehâdet olmak üzere yedi alt başlığı ihitvâ etmektedir. Şimdi sırayla bunlara göz atalım:

1-Semâvî Varlıkların Şehâdeti

Allah Teâlâ ve melekler, Kur'ân'da geçen ve şehâdetin nispet edildiği semâvî varlıklar olarak konumuza dâhil olmuş ve iki başlık altında incelenmiştir. Bu iki başlık altında Allah Teâlâ ve meleklerin, Kur'ân'da şâhit olduğu şeyler teker teker ele alınarak ayrıntılı olarak incelenmiştir. Özellikle de Allah'ın, târihi arka planı olan Ashâb-ı Uhdud'un yaptıklarına ve Hz. Süleyman ve Dâvud'un hükümlerine olan şâhitliğine detaylı olarak değinilmiştir.

a-Allah Teâlâ'nın Şehâdeti

Kur'ân-ı Kerim'de Allah; kendisinden başka ilah olmadığına,[213] peygamber'in nübüvvetine,[214] Kur'ân'ın hak kitap olduğuna,[215] resullerden nebîleri tasdik edeceklerine dair aldığı söze,[216] Allah'ın âyetlerini inkar eden ehl-i kitabın yaptıklarına,[217] Ashâb-ı Uhdûd'un mü'minlere yaptıklarına,[218] Dâvud ve Süleyman'ın tarım arazisi hakkında vermiş oldukları hükme,[219] Hz. Muhammed'in hidâyet ve hak dîn ile gelen resul olduğuna,[220]

---

213 Âl-i İmran, 3/18.

214 el-'Ankebût, 29/52; el-En'âm, 6/19; el-İsrâ, 17/96, en-Nisâ, 4/79, 166; er-Ra'd, 13/43; Sebe', 34/47.

215 el- Ahkâf, 46/8; en-Nisâ, 4/166.

216 Âl-i İmran, 3/81

217 Âl-i İmran, 3/98.

218 el-Burûc, 85/9.

219 el- Enbiyâ, 21/78.

220 el-Fetih, 48/28.

İslâm dîninin diğer dinlere gâlip geleceğine;[221] Mü'minler, Yahûdi olanlar, Sâbiiler, Nasrâniler, Mecûsiler ve şirk koşanların amellerine;[222] münâfıkların yalancı olduğuna,[223] Hz. Hûd'un müşriklerin şirk koştuklarından uzak olduğuna,[224] vasiyyete,[225] havârîlerin müslüman olup îman ettiğine,[226] kâfirlerin ve bütün mahlûkatın amellerine,[227] peygamber ve ümmetinin girişmiş olduğu her işe, okumuş oldukları Kur'ân'a ve yaptıkları her amele,[228] putların müşriklerin ibadetinden habersiz olduğuna,[229] müşriklerin amellerine[230] şehâdet etmektedir. Aşağıda bu şâhitliklerin bazılarına ayrıntılı olarak değinecek ve okuyucuya detaylı bilgiler sunacağız.

Allah'ın şâhitliği diğer mahlûkâtın şâhitliğinden farklı olarak her şeyi kuşatmaktadır.[231] Çünkü o her şeyi görmekte ve her yerde her an ilmiyle hazır bulunmaktadır.[232] Yerde ve gökte hiçbir şey onun ilminden saklı kalamadığından gayb ve şehâdet âleminin gerçek şâhidi de odur.[233]

هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنزِلُ مِنَ السَّمَاء وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ "*…Arza gireni ve ondan çıkanı ve semadan*

221 el-Fetih, 48/28.
222 el-Hac, 22/17; et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], XVI, 486.
223 el-Haşr, 59/11; el-Münâfikûn, 63/1; et-Et-Tevbe, 9/107.
224 Hûd, 11/54.
225 el-Mâide, 5/106; en-Nîsa, 4/33.
226 el-Mâide, 5/111.
227 el-Mücâdele, 58/6.
228 Yûnus, 10/61.
229 Yûnus, 10/29.
230 Yûnus, 10/46.
231 es-Sebe', 34/47.
232 el-Hadîd, 57/4 .
233 ez-Zümer, 39/46.

ineni ve orada uruç edeni (yükseleni) bilir. Ve siz nerede iseniz O, sizinle beraberdir. Ve Allah, sizin yaptıklarınızı en iyi görendir.",[234] وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ *"İnsanı Biz yarattık. Onun için, nefsinin kendisine neler fısıldadığını, neler telkin ettiğini de Biz pek iyi biliriz. Çünkü Biz ona şahdamarından daha yakınız."*[235] Bu âyetler, insan nerede olursa olsun, ne iş yaprsa yapsın Allah'ın şehâdeti altında olduğunu gösterir.[236]

Öncelikle Allah'ın şâhitliği, âlemde kendisini gösteren deliller ikâme etmesi ile gerçekleşir.[237]O, kevnî âlemde ortaya koyduğu hikmetli, düzenli ve şaşırtıcı burhanlar ile bizzat kendi varlığının hâli hazırdaki şâhididir.[238] Kâinattaki süreklilik arzeden bu düzen ve hikmetli olaylar âlemin, ihtilafa ve evrenin fesadına[239] izin vermeyen tek bir ilâhın kontrolü altında olduğunu düşünmeye sevkeden şâhitlerdir. Allah inzâl ettiği Kur'ân'daki beyanları ve bu âlemde yarattıklarıyla vahdâniyyetine işaret ederek[240] hem kitâbî hem kevnî deliller serdetmektedir.

O'nun şâhitliği aynı zamanda bilmek, bildirmek ve hükmetmek manalarına da gelir. Ebû Ubeyde, شَهِدَ اللهُ lafzının قضي الله (Allah hükmetti) manasında olup اعْلَمَ (bildirdi) anlamına geldiğini ifade etmiştir. Yani bir manada Allah'ın şehâdeti; O'nun çeşitli delillerle kendi varlığı ve birliğinin hak olduğuna hükmedip sonra da bunu insanlara bildirmesidir. Zaten şâhit de bir şey bilip sonra o bildiğini haklıyı ortaya çıkarmak için söyleyen ve

---

234 el-Hadîd, 57/4.

235 Kâf, 50/16.

236 et-Taberî, Câmi'u'l-beyân[1], XII, 387.

237 Âl-i İmrân, 3/18.

238 et-Tabresî, Ebû Alî Eminüddîn Fazl b. Hasen b. Fazl, **Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân**, Dâru'l-ma'lûm, Beyrût 2006, II, 209.

239 el-Enbiyâ, 21/22.

240 el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, **el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân**, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî, Müessesetü'r-risâle, Beyrût 2006, V, 66.

onun lehinde hüküm veren kimsedir.[241] Allah Teâlâ da insanlara arzettiği harkülâde ve mûcizevî âyet ve beyânlarla kendinden başka hiçbir ilah olmadığına hükmetmiştir.

"شَهِدَ اللهُ" ifadesi bazı müfessirlerce[242] "بين الله" (Allah açıkladı, beyan etti) manasında olduğu söylenmiştir. "Beyân" kelimesi bir şeyi açıklamak ve ortaya koymak[243] manalarına geldiğine göre Allah c.c. kendinden başka ilah olmadığını söylemekle kalmamış, onu aynı zamanda muhatabı ikna edecek şekilde de açıkladığı anlamına gelmektedir.

Allah'ın kendinden başka ilah olmadığına şâhitlik etmesi, vahdâniyyetini gösteren deliller gibidir. O'nun insanlara yaptığı vahiy bir şâhidin bildiği bir şeyi insanlara bildirmesine benzer.[244] Yani Allah'ın vahyi bir mânada onun şehâdeti gibidir.

Allah'ın şâhitliği O'nun kitabında bulunan en büyük şâhitliktir. Âl-i İmran 3/18 âyeti bu şâhitliğin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Rivâyet edildiğine göre Peygamber Medîne'ye yerleştiğinde iki Şamlı rahip Medîne'ye gelip: "Burası âhir zamanda ortaya çıkacak peygamberin şehrine ne kadar çok benziyor." dedikten sonra Peygamber'in yanına gelirler ve ona: "Sen Muhammed misin?" derler. O da: "Evet" der. Sonra bu iki rahip Hz. Peygamber'e "Bize Allah'ın kitabındaki en büyük şehâdeti söyle." derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e "شَهِدَ اللهُ انه لا اله

---

241 el-Kurtubî, a.g.e., 66.

242 el-Beydâvî, el-Kâdî Nasırüddîn Ebû Sa'id Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, **Envâru't Tenzîl ve esrâru't-te'vîl**, thk. Muhammed Subhi, Dâru'r-reşîd, Beyrût 2000, I, 249.

243 er-Râğıb **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân**[2], 184.

244 eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed, **Fethu'l-kadîr**, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 2007, 208.

"...الا هو و الملاءكة و اولوالعِلْم *"Allah'tan başka ilah olmadığına Allah, melekler ve ilim ehli şâhitlik etti."*[245] âyeti nâzil olur.[246]

Hz. Peygamberin risâletinin en büyük şâhidi Allah'tır. O'nunla inkarcılar arasında risâleti konusnda çekişme olduğunda Allah onun risâletine şâhitlik ederek onun doğru ve hak olduğunu beyan etmiştir. Peygamberin resul olduğuna ve risâletini kendisine vahyedildiği gibi yapıp yapmadığına en güzel şâhit Allah'tır. Zîrâ o her şeyi bilir ve ona hiçbir şey gizli kalmaz.

Peygamber'e düşen sadece tebliğ yapmaktır.[247] Bu görevi yerine getirdikten sonra inkarcılar reddederse buna da Allah şâhittir. Çünkü O ilmiyle her yerde hazırdır ve insana şah damarından daha yakınıdır. İnsanların gizlediklerini, açığa vurduklarını; gök, yer ve o ikisi arasındakileri en iyi bilen odur. Allah bu tür âyetlerle hem Resûlullah'ın görevini yerine getirdiğine şâhitlik ederek onu teselli etmekte hem de inkarcıların bâtıla imanedip hüsrana düştüklerine tanıklık etmektedir.

Bütün insanlığa rahmet ve öğüt[248] olarak gelen, insanları hak[249] ve hukuka çağıran, onlara ahlâki öğütler[250] verip birbirlerine ve diğer canlılara karşı hoşgörülü olmaya sevkeden bu tertipli, nazmlı ve beliğ Kur'ân'a inanmayan müşrikler ile İncil ve

---

245 Âl-i İmrân, 3/18.

246 es-Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, **Bahru'l-ulûm**, thk. Alî Muhammed Muavviz, ve diğerleri., Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1993, I, 253.

247 Âl-i İmran, 3/20.

248 el-'Ankebût, 29/51.

249 eş-Şûrâ,42/17 .

250 el-Bakara, 2/232; Hûd, 11/114.

Tevrat'ta müjdelenen[251] Hz. Muhammed'in geleceğinden haberleri olduğu halde göz göre göre ona inanmayan ehl-i kitaba cezâ verici bir şâhit[252] olarak Allah yeter.

Allah Kur'ân'ın bir beşer tarafından uydurulmamış, ilâhi bir kitap olduğuna şâhitlik eder.[253] Mekke'li müşrikler peygamberin Kur'ân-ı uydurduğunu, onun Allah'tan gelen bir vahiy olmadığını, bir şâirin veya kâhinin[254] sözü olduğunu ileri sürdüler. Allah bu iddialara cevaben peygamberin kendiliğinden bir şey söyleyemeyeceği,[255] söz uyduramayacağı ve konuştuklarının tamamiyle vahyin ürünü olduğu garantisini verdi. Aksi halde ona vereceği cezaya kimsenin engel olamayacağını[256] söyleyerek adâlet mekanizmasının bütün beşer için eşit işlediğini gösterdi.

Allah, Kur'ân'ın hak bir kitap olduğuna bizzat kendisi şâhitlik ederek, onun uydurulduğunu söyleyenlerden bir benzerini getirmelerini istemiştir. Onlar ise Kur'ân gibi mu'ciz ve eşsiz bir kitabın benzerini getirmek bir tarafa dursun bir sûresinin bile benzerini getirmekten âciz kalmışlardır.[257]

Müşriklerin yanısıra Hz. Muhammed'i kendi çocukları gibi yakînen tanıyan Yahûdiler de Allah'ın Hz. Muhammed'e herhangi bir şey indirmediğini iddia ederek, eğer doğruysa kendilerine de bir kitap indirmesini istediler. Oysa Allah kendine has

---

251 Güner, Osman, **Resûlullah'ın ehl-i kitapla münâsebetleri**, Fecr Yayınevi, Ankara 1997, 145-158.

252 el-Burûc, 85/9; Yûnus, 10/46; Kur'ân'da geçen ve Allah için kullanılan bazı "شهيد" lafızları onun cezâsı anlamına gelmektedir. Bkz. ez-Zemahşerî, a.g.e., 465.

253 el-Ahkâf, 46/8; en-Nisâ, 4/166.

254 el-Hâkka, 69/41, 42.

255 en-Necm, 53/3,4.

256 el-Ahkâf, 46/8.

257 el-Bakara, 2/23; Hûd, 11/13; el-İsrâ, 17/88.

bir ilimle, kimsenin bir benzerini getirmeye güç yetiremediği, üslup ve nazm bakımından eşsiz Kur'ân'ın sıhhatini mucizelerle ortaya koymuştu.[258]

Zemahşerî'nin Nîsâ 4/166 ayeti hakkında yaptığı tefsire göre, Allah'ın Kurân'a şâhitlik etmesi onu ilmiyle indirmesi manasına gelmektedir.[259] Onun Kur'ân hakkındaki ilmi ise onu muhafaza etmesi, melekleri aracılığıyla gözetmesi, koruması ya da Resûlullah'ın vahyi alma ve tebliğ etme ehliyetine sahip olduğundan haberdar olarak indirmesi manasına gelmektedir.[260]

Allah Teâlâ göndermiş olduğu nebîlerinden, onlara kitap versin ya da vermesin kendilerini doğrulayan bir resul gelince ona inanmaları ve onu tasdik etmeleri için söz aldı. Ali b. Ebû Tâlip ve İbn Abbas'tan nakledilen rivâyete göre, Allah Teâlâ gönderdiği her nebîden, Hz. Muhammed'i gönderdiği sırada hayatta iseler onu tastik etmeleri ve ona inanmaları için söz almıştır.[261] Tâvus, Hasan el-Basrî ve Katâde'den gelen rivayete göre ise, Allah Teâlâ peygamberlerden birbirlerini tasdik etmeleri için söz almıştır.[262]

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre Allah Teâlâ bütün nebîlerden birbirlerini tasdik etmelerini, en son gelecek olan Hz. Muhammed'i müjdelemelerini ve onun özelliklerini ümmetlerine haber vermeleri için söz almıştır. Allah Teâlâ Nebîlerin verdikleri sözü yerine getireceklerini ikrar edince onları desteklemiş ve

---

258 ez-Zemahşerî, a.g.e., 272.

259 ez-Zemahşerî, a.g.e., 272.

260 ez-Zemahşerî, a.g.e., 272.

261 es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **ed-Dürru'l-mensûr fî tefsîri'l-Me'sûr**, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kâhire, 2003, III, 646-649.

262 İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâmüddîn İsmâ'îl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımeşkî eş-Şafiî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Dâru't-tayyibe, Riyâd 1999, II, 67-68.

buna bizzat şâhit olarak sözlerinden dönmelerini engellemiştir.[263]

Her ne kadar bazı Yahûdi ve Hristiyanlar Hz. Peygamber'i tasdik etmeseler de, onların peygamberleri onun geleceğini ikrar etmişler ve ona inanmaya söz vermişlerdir. Bazı peygamberlerin ümmetleri sonra gelen peygamberleri yalanlasalar da peygamber silsilesindeki hiçbir peygamber Allah katından kendisine ineni tasdik eden veya edecek olan bir resûlü reddetmemiştir. Bunun sözünü Allah'a vermiş ve buna hem kendi hem de Allah şâhit olmuştur.

Allah kendi âyetlerini inkâr eden ehl-i kitabın yaptıklarına şâhittir.[264] Yâhûdi ve Hristiyanlar'dan bir kısmı Allah'ın kitaplarında indirmiş olduğu dîni kendilerine mal ederken diğer bir kısmı da kendilerine inen kitaplarda Allah'ın bir âyeti olarak mevcut olan ve müjdelenen Hz. Muhammed'i inkâr ettiler.[265]

Allah Kâbe'de makâm-ı İbrahim, apaçık delillller ve emniyet vaz' ettiği halde Yahûdiler yıllarca yöneldikleri kıblenin değiştirilmesini içlerine sindiremeyerek iman edenleri Allah'ın yolundan men ederek, Kâbe'nin yeryüzünde yapılan ilk ve en kıdemli mescit olduğu gerçeğini[266] görüp gizleyerek Allah'ın yolunu eğri göstermeye çalıştılar. Allah onların bu yaptıklarına ilmen şâhitlik yaptığı için ehl-i kitaptan bir kısmına uyarsanız sizi imanınızdan döndürür, diyerek müminleri uyarmıştır.[267]

Ehl-i kitap Allah'ın Kâbe'de kıldığı işâret ve âyetleri inkâr ederek, Allah'ın yolunu eğri göstererek hakkı batıla çevirmeye

---

263 ez-Zemahşerî, a.g.e., 180.
264 Âl-i İmran, 3/98.
265 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân²**, VII, 52.
266 Âl-i İmrân 3/96-100.
267 Âl-i İmrân 3/96-100.

çalıştılar. Onlar bu yaptıklarının hakîkat olmadığına şâhit iken Allah hem hâkîkate hem de onların yaptıklarına şâhit idi.[268]

Allah Teâlâ Ashâb-ı Uhdûd'un müminlere yapmış olduğu kötü fillere şâhittir.[269] "Uhdûd" çukur anlamına gelmekte olup âyette Allah'a inanan müminleri dinlerinden dönmeye zorlayan ve onları diri diri yakan kâfirler kastedilmektedir. Ashâbu'l-Uhdûd'un kimler olduğu konusunda çeşitli ihtilaflar söz konusu olmuştur. Bunlardan bazılarının İsrailoğulları, Habeşliler, Fârisîler ve Yemenliler olduğu söylenir.

Ashâbu'l Uhdud ve Allah Teâlâ'nın onlar hakkındaki şâhitliğini daha iyi değerlendirebilmek için, rivâyetleri de göz önüne alarak onlara, daha detaylı bakmamız yerinde olacaktır:

Hz. Ali'den nakledilen bir rivâyete göre; Ashâbu'l-Uhdûd fârisîlerdir. Onların kralı sarhoş oluncaya kadar içki içti ve kızkardeşine sataşıp onunla cinsi münâsebette bulundu. Bu günahını örtmek için kendilerine haram olan kadınlarla evlenilmesini helal kıldı. O dönemin âlimleri buna karşı çıktılar. Fakat kral bu emre karşı çıkanları kazdırdığı çukurlara atıp yaktırdı.[270]

Ondan nakledilen diğer rivâyete göre; Ashâbu'l-Uhdûd Yemenli putperestlerdir. Orada yaşayan müminler[271] ve putperestler arasında savaş zuhur etti. Önce müminler sonra putperestler

---

[268] et-Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyn, **el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'an**, Müessesetü'l-e'lâmî, Beyrût 1997, III, 416.

[269] el-Burûc, 85/9.

[270] İbn kesîr, a.g.e., V, 366.

[271] Himyar Krallığı (Arapça مملكة حمير), Arap Yarımadasının güneyinde, M.V. 110 civarında tarih sahnesine çıkan ve M. 525'te Habeşlilerin saldırısıyla gücünü kaybeden, Yunanlılar ve Romalılarca Homerite Krallığı olarak adlandırılan antik krallıktır. Krallık en güçlü dönemini Kral'ı Ebû Kerib Tüban-ı Esâd (385-420) döneminde yaşamıştır. Bu dönemde bu bölgede hâkim olan anlayış putperestlik olmakla birlikte 340 yılından itibaren özellikle Necran kasabasında Hristiyanların misyonerlik faaliyetleri başlamış olup bölge insanı ilk defa bir semâvî din ile karşılaşmıştır.

Daha sonra Himyar (Yemen) Kralı Tüban bir defasında Medine'yi ziyâret etme imkânı buldu. Oğlu katledilince Medîne halkı ile savaşma kararı aldı. Tüban onlarla bu savaşı yaparken iki Kureyzalı yahûdiyle tanıştı. Yahûdiler ona: Medîne halkını helak etmemesini, hurmaları kesmemesini söylediler. Kral onlara: Neden? diye sorunca onlar şöyle yanıt verdi: Burası âhir zaman nebisinin hicret edeceği yerdir. O buraya yerleşecek ve burada karar kılacaktır. Onların sözlerinden etkilenen Kral dînini değiştirdi ve yahûdi oldu. bkz. İbn Hişâm, a.g.e., 14-21

Yahûdîlerin Benî Kureyzâ kolundan bir âlim iki yahûdiyi alarak Himyar'a gitti ve Yahûdiliği yaymaya başladı. Sonra kralın oğlu Zü Nuvas başa geçti ve Îsâ'nın gerçek dini üzerine yaşayan Hristiyanları Yahûdi olmaya zorladı. Yahûdiliği kabul etmeyenler için ateşler doldurduğu çukurlar kazdırdı. Yaklaşık 20.000 ile 40.000 arasında Hristiyan'ı katletti. Bu durumun haberi Habeş kralına ulaşınca M. 525'te 20.000 askerini Himyar'a göndererek Zü Nuvas'ın saltanatına son verdi. Bundan sonra krallık bir süre dağıldıktan sonra Ebrehe komutasında birleşerek Kâbe'ye saldırdı (M. 571). bkz. İbn Hişâm, a.g.e., 14-21

İbn İshâk'ın zikrettiğine göre, Tüban ve onun kavmi putlara taparlardı. Bir gün Yemen'e giderken Mekke'ye yöneldi ve Huzeyl kabilesinden bir topluluk onu karşıladılar. Ona dediler ki: "Ey melik bol malı olan bir beyit sana gösterelim mi? Senden önceki melikler ondan gâfil kaldılar. Orada inci, zeberced, yâkut, altın ve gümüş vardır." Kral : "Hay hay" dedi. Huzelîler bu kralı Mekke'ye (orayı yağmalasın diye) yönlendirerek helâkını istediler (ki bu kraldan sonra Himyer'in başına geçen Ebrehe Kâbe'ye saldırdığından dolayı ordusuyla helak olmuştu). Kral bu durumu iki yahûdiye danıştı. İki yahûdi kralı onların dediğini yaparak helak olamaktan men ettiler ve oraya gittiğinde Kâbe halkının yaptığı gibi onu tazim etmesini, ona ikram etmesini, onun yanında başını tıraş etmesini ve önünde eğilmesini tavsiye ettiler. Kral o ikisinin neden bunları yapmadıklarını sorunca onlar şöyle cevap verdiler: "Vallahi bu beyit Hz. İbrâhîm tarafından yeyüzüne dikilen ilk beyittir ve sana haber verdiğimiz gibidir. Fakat onun ehli onun etrafına diktikleri putlarla, onun yanında akıttıkları kanlarla bizi ondan engellediler. Kral da onların sözünü dinleyerek diğerlerinin ellerini ve ayaklarını kesti. Sonra yoluna devam etti nihâyet Mekke'ye gelince Kurban kesti, beyti tavaf etti, başını traş etti ve onların dediklerini yaptı. Rivâyet edildiğine göre Mekke'de altı gün kaldı ki o günlerde orada kurbanlar kesiyor, oranın halkını doyuruyor ve onlara bal içiriyordu. O beyti örtenlerin ilkidir. Kral oranın halkından beytin örttüsünü temiz tutmalarını, ona kan, ölü hayvan, hayız bezi yaklaştırmamalarını isteyerek ona bir anahtar ve kapı yapmalarını emretti.

gâlip geldi. Putperestler çukurlar kazdılar ve içlerini ateş doldurarak müminleri oraya attılar. Sonra onların nasıl yandıklarını seyrettiler.[272]

Ondan gelen diğer bir rivâyete göre, Ashâbu'l-Uhdûd Habeşlileridir.[273]

Avfî'nin İbn Abbas'tan naklettiğine göre, İsrailoğullarıdır. Onlardan bazıları hendekler kazdılar, hendeklerin içinde ateş yaktılar sonra da erkek ve kadınları oraya attılar. Bunu yapan kişinin Daniel ve ashâbı olduğu iddia edildi.[274]

Necran bölgesindeki Hristiyanlık ve Ashâbu'l-Uhdûd ile ilgili olan, Tarih kitaplarında da sıkça rastladığımız Resûlllah'tan gelen uzunca bir rivâyeti, konuya ışık tutması açısından zikretmekte fayda görüyoruz:

"Sizden önce geçen kavimlerden birinin bir kralı vardı. O kralın bir de sihirbazı vardı. Sihirbaz yaşlanınca krala:

"Ben yaşlandım, bana bir genç ver de ona sihir öğreteyim." dedi. Kral sihir öğretmesi için ona bir genç gönderdi. Genç, sihirbaza gidip gelirken yolunun üzerinde bir rahip bulunuyordu. Onun yanında oturuyor, konuştuklarını dinliyor ve onu beğeniyordu. Sihirbazın her yanına gittiğinde rahibe uğruyor ve onun yanında oturuyordu. Sihirbazın yanına varınca da (geç kaldığı için) sihirbaz onu dövüyordu. Genç durumu rahibe bildirdi. Rahip ona:

"Sen sihirbazdan korktuğun zaman, beni ailem geç bıraktı, de. Ailenden korkunca da, beni sihirbaz geç bıraktı, de diye tenbih etti. Genç bu şekilde devam ederken bir gün büyük bir hayvanın, insanların önünü kestiğini ve onları korkudan evlerine

---

272 İbn Kesîr, a.g.e., V, 366.
273 İbn Kesîr, a.g.e., V, 366.
274 İbn Kesîr, a.g.e., V, 366.

hapsettiğini gördü. Genç: "Bugün sihirbazın mı yoksa rahibin midaha üstün olduğunu bilmiş olacağım." dedi ve eline bir taş aldı ve "Ey Allah'ım, eğer sana rahibin hali sihirbazın halinden daha sevimli ise sen bu hayvanı öldür ki insanlar geçip gidebilsinler." dedi. Hayvana taşı attı ve onu öldürdü. İnsanlar serbestçe geçip gidebildiler. Genç gelip durumu rahibe bildirdi. Rahip ona:

"Evladım bugün sen benden daha üstünsün. Senin durumun gördüğüm bu seviyeye erişti. Sen mutlaka imtihan olacaksın. İmtihan edildiğinde beni kimseye söyleme." dedi. Çocuk anadan doğma körleri ve alaca hastalığına yakalananları ve insanların yakalanacağı diğer hastalıkları iyileştiriyordu. Çocuğun bu durumunu, kralın sonradan kör olan yakın adamlarından biri duydu. Ona büyük hediyeler gitti ve ona:

"Eğer sen beni iyileştirecek olursan bu hediyelerin hepsi senin olsun." dedi. Genç ona:

"Ben kimseyi iyileştirmiyorum. İyileştiren ancak Allah'tır. Eğer sen Allah'a iman eder ve ona yalvarırsan o sana şifa verir." dedi. Bunun üzerine o kişi Allah'a iman etti Allah da ona şifa verdi. Adam, kralın yanına vardı. Daha önce oturduğu yere oturdu. Kral ona:

"Gözünü kim açtı?" diye sordu. Adam:

"Rabbim açtı." dedi. Kral:

"Senin benden başka Rabbin var mı?" dedi. Adam:

"Benim de senin de Rabbin Allah'tır." dedi. Bunun üzerine kral onu hapsedip durmadan işkence etti. Adam nihayet çocuğu ele verdi. Çocuk getirildi. Kral ona:

"Evladım senin sihrin o dereceye ulaşmış ki anadan doğma körleri, alaca hastalığına yakalanmış olanları iyileştiriyor ve şöyle şöyle yapıyorsun." dedi. Genç:

"Ben kimseyi iyileştirmiyorum. İyileştiren ancak Allah'tır." dedi. Bunun üzerine kral genci tutuklattı. Ona durmadan işkence etti. Nihayet o da rahibi ele verdi. Rahip getirildi ve ona:

"Dininden dön." denildi. Rahip bunu kabul etmedi. Kral bir testere istedi onu rahibin başının üzerine koydu ve onu biçip ikiye ayırdı. Öyle ki her bir parçası bir yana düştü. Sonra kralın adamı getirildi. Ona da:

"Dininden dön." denildi. O da kabul etmedi. Bunun üzerine kral onun da başının üzerine testereyi koydu

Sonra çocuk getirildi. Ona da:

"Dininden dön." denildi. O da kabul etmedi. Kral onu adamlarına teslim etti ve onlara:

"Bunu alıp şu dağın başına götürün. Tam tepesine ulaşınca bakın eğer dininden döndü ise bırakın. Yoksa oradan aşağı atın." dedi. Kralın adamları çocuğu alıp götürdüler. Onu dağın başına çıkardılar. Çocuk:

"Ey Allah'ım sen dilediğin bir şey ile bunların şerrini benden uzaklaştır." Dağ titredi ve onlar hep birden aşağı düştü. Çocuk karalı arayarak buldu. Kral ona:

"Arkadaşlarına ne oldu?" dedi. Genç:

"Allah beni onlardan kurtardı." dedi.

Kral bunun üzerine büyük bir gemide çalışan adamlarına şöyle dedi:

"Eğer dininden dönmezse denizin dalgalndığı sırada onu boğun."

Gemi alabora oldu. Adamlar boğuldular. Genç, kurtulup tekrar krala geldi. Kral ona:

"Arkadaşların ne yaptılar?" dedi. Genç:

"Allah beni onların şerrinden kurtardı." dedi. Genç krala:

"Benim sana emrettiklerimi yapmadıkça beni öldüremezsin." dedi. Kral:

"Nedir o?" diye sordu. Genç dedi ki:

"İnsanları bir alanda topla. Beni bir ağacın dalından as. Sonra av yeleğimden bir ok al. Onu yaya tak. Sonra: "Gencin Rabbi olan Allah'ın adıyla." de ve oku bana at. İşte bunu yapacak olursan beni öldürebilirsin." Kral insanları bir alanda topladı. Genci bir ağacın dalından astı. Onun av yeleğinden bir ok alarak yaya yerleştirdi. Sonra:

"Gencin Rabbi olan Allah'ın adıyla." dedi ve oku gence attı. Ok gencin şakağına saplandı. Genç, elini okun saplandığı yere koyarak öldü. Bunun üzerine bütün insanlar:

"Biz gencin Rabbine iman ettik. Biz gencin Rabbine iman ettik. Biz gencin Rabbine iman ettik." dediler. Kralın yanına gidildi ve ona:

"Gördün mü vallahi senin korktuğun başına geldi, insanlar iman ettiler." denildi. Bunun üzerine kral, yol kavşaklarına çukurlar kazılmasını emretti. Çukurlar kazıldı. Kral onların içinde ateş yaktırdı.

"Dininden dönmeyenleri oraya atıp yakın." dedi. Nihayet bir kadın geldi. Kucağında çocuğu vardı. Kendisini ateşe atmaktan çekindi. Çocuk ona:

"Anneciğim sabret çünkü sen, hak üzeresin." dedi.[275]

---

[275] İbn Kesîr, a.g.e., V, 366-367.

Hz. Peygamber'den gelen bu rivâyete benzer diğer rivâyetler şöyledir:

Muhammed b. İshâk'ın sîretinde zikrettiğine göre Ashâbu'l-Uhdûd, Tübân Es'ad Ebû Kerb'den sonra başa geçen Zû Nuvâs ve onun ashâbıdır. Zû Nuvâs Tübân (Tübbe') Es'ad'ın oğlu olup saltanatı sırasında Yusuf ismiyle bilinirdi. Tübân (Tübbe'), Medîne'ye saldırmış Ka'be'yi bir örtüyle örtmüş birisidir. Kendisine eşlik eden iki yahûdi sayesinde yahûdi dinini seçtikten sonra Yemen'e gelmiş ve kendisiyle birlikteYemen'e gelen iki yahûdi sayesinde yâhûdilik Yemen'de yayılmaya başlamış. Kendisinden sonra başa geçen oğlu Zû Nuvâs döneminde Yâhûdiliği benimsemek istmeyen Necranlı Hristiyan halkı[276] için bir sabah kuyular kazdırılmış ve yaklaşık 20.000 kişi kuyularda yakılan ateşte öldürülmüştür.

İbn Hişam'ın verdiği bilgiye göre Necran ve sâir Arap halkının hepsi putperest idi. Hristiyanlığın orada yerleşmesi Hristiyan olan Feymiyûn sâyesindedir. Feymiyûn sâlih, müçtehid, zâhid, seyahat edici bir kimse idi. İnşaat işiyle uğraşır, çamur işler ve pazar gününe riâyet ederdi. O günde hiçbir iş yapmazdı. Sahraya çıkar orada akşama kadar namaz kılarıdı. Şam'da yaşayan bu zâtın yaptıkları Salih adında birisinin dikkatini çekti. Kısa süre içerisinde Feymiyun'un hastalara şifa vermesi ve körleri iyleştirmesi Sâlih'in ona tabi olmasına neden oldu. İkisin birlikte çıktıkları bir yolculukta Araplar tarafından tutsak edilen Feymiyûn köle niyetine Necranlı birine satıldı. Necranlılar o sıralarda Arap dîni üzere idiler. Aralarındaki uzun bir hurma ağacına ibâdet ederlerdi. Onlar için her sene bir bayram vardı. Bu bayram zamanı geldiğinde kadınların zînet eşylarını ve güzel elbiseleri onun üzerine asarlardı. Bu hâdiseyi gören Feymiyûn, ne faydası ne de zararı olmayan ağaca tapmamalarını onu helak

[276] İbn Hişâm, a.g.e., 14-21.

edebilecek kendi rabbine inanmalarını ve onu birlemelerini[277] istedi. Efendisi ona, eğer rabbin böyle bir şeyi yapabilirse ona inanırız, dedi. Feymiyûn kalktı abdest aldı, iki rekaat namaz kıldı, sonra da ağacın aleyhine rabbine dua etti. Bunun üzerine çıkan bir fırtına ağacı kökünden söktü. Orada bulunan Necran halkı hemen Feymiyûn'un dînine îman ettiler. Böylece hristiyanlık Arap yarımadasına Necran'dan yayıldı.[278]

Rivâyete göre Necranlı birisi olan Sâmir, putperestliğe inanılan günlerde Necran'a bağlı bir köyde bulunan sihirciye diğer insanların yaptığı gibi çocuğu Abdullah'ı yollardı. Abdullah b. Sâmir sihirciye sihir öğrenmeye giderken yolda çadır kuran Hristiyan Feymiyûn ile karşılaşır. Ondan etkilenir. Sonra onun tanrısını birler ve ibadet etmeye başlar. Abdullah b. Sâmir Necran'a girdiği zaman her gördüğüne: "Ey Allah'ın kulu! Eğer Allah'ı birler ve benim dinime girersen ben de Allah'a dua ederim sana âfiyet verir." diyordu. Nihâyet onun durumu Necran Melîkine kadar ulaştı. Melik onu önce dağa yollayup uçurumdan attırarak, bundan başrılı olamayınca denizde boğdurarak öldürmek istedi ama muvaffak olamadı. Çocuk ona: "Benim dinime girmedikçe beni öldüremezsin." dedi. O da onun dînine girdi ve çocuğu elindeki değnekle öldürdü. Ardından kendisi de helak oldu. Bu olaya şâhit olan halk onun dînine girmeye başladı. Bunun ardından Zû Nuhas Necranlılar üzrine yürüyerek onları dinlerinden çevirmeye çalıştı. Dönmek istemeyenleri ateş yaktırdığı hendeklere attırdı.[279]

Yukarıda zikrettiğimiz Hz. Peygamber'e isnat edilen hadîs ile onunla ilgili son rivâyetleri, okuyucunun rivâyetler arasın-

---

[277] Feymiyûn bu günkü bazı Hristiyanların teslis inancından uzak, Allah'a şerik tanımayan ve onu birleyen bir inanca sahip olduğu gözükmektedir.

[278] İbn Hişâm, a.g.e., 14-21.

[279] İbn Hişâm, a.g.e., 14-21.

daki bağlantıyı kurabilmesini sağlamak amacıyla birleştirebiliriz. Hadîste yer alan Melîk'in sihircisinin, sihir öğretmek için yanına aldığı çocuk son rivâyetteki Abdullah b. Sâmir, o çocuğun gidip geldiği rahip Feymiyûn, o ülkenin Melik'i Necranın Melîk'i, Melîk'in sihircisi ise Necran'a bağlı köyde yaşayan sihirciye tekâbul eder.

Bütün bu rivâyetler Allah'ın şâhitliğinin gerçekleştiği Ashâbu'l-Uhdud ve Necran halkını tanıtmak, inananların gördükleri zulümleri ortaya koymak ve ilâhî şâhitliğin Ashâbu'l-Uhdud'u nasıl helak ettiğini göstermek için zikredilmiştir.

Sonuç olarak yer ve göklerin mülkünü elinde bulunduran Allah Teâlâ, tarih kitaplarında uzun uzun bahsedilen ve Habeş kralı Necâşî'nin Eryat komutasında gönderdiği ordu tarafından 525'te öldürülerek hâkimiyetine son verilen Zû Nüvas ve Himyer krallığı hakkında, Hz. Muhammed'e veciz bir şekilde "Ashâbu'l-Uhdûd öldürüldü (kahroldu)." diyerek bütün bu tarihi olaylara bizzat şâhit olduğunu haber vermiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki tarih için geçmiş ve gelecek olan zaman Allah için bir ânı ebedîdir, O her an hepsine birden şâhittir.

Allah Teâlâ Dâvud ve Süleyman'ın tarım arazisi hakkında vermiş oldukları hükme şâhittir.[280] Rivâyete göre bir kavmin koyunları geceleyin bir ekin sahibinin tarlasına girer. Bu durumu öğrenen Hz. Dâvud davarın kıymetinin zararın miktarına eşit olduğunu düşünerek onun tazminat olarak tarla sahibine verilmesine hükmeder, oğlu Süleyman ise tarlanın davar sahibine verilip eski haline gelinceye kadar ona bakmasını, davarın da tarla sahibine teslim edilip o vakte kadar sütünden, yavrularından, tüylerinden faydalanmasını taraflar için daha uygun bulur.[281]

---

[280] el- Enbiyâ, 21/78.

[281] et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], XVI, 321.

Allah Teâlâ hâdiseye ilmiyle bizzat şâhit olduğundan dolayı bu olayın çözümünü de Hz. Süleyman'a bildirdi.[282] Bu konuda Hasanu'l-Basrî diyor ki: "Eğer bu âyet inmeseydi hükemâ (kadılar) helak olurdu. Fakat Allah Teâlâ Hz. Süleyman'ın içtihadını övdü." Dolayısıyla nas olmayan konuda hâkimlerin kendi içtihadıyla hükmetmesinin önü açılmış oldu.

Ebû Süleyman ed-Dımeşkî, Hz. Süleyman ve Hz. Dâvûd'un tarla hakkındaki verdikleri hükmün içtihâdi bir yol ile verildiğini, bu konuda nas olmadığını, olsaydı ikisi birbirinden farklı hükümler vermeyeceklerini söyler.[283]

Bu âyet-i kerime görüldüğü kadarıyla tazminatla ilgili bazı hükümler içermektedir. Âyet'e göre tazminat malın telef olduğu durumlarda vaciptir, fakat keyfiyyeti ihtilaflı olmuştur.[284] Keyfiyyetinin ihtilaflı olduğu yerde de uygun olan içtihad onaylanmıştır.

Neden Hz. Dâvud'un hükmü değil de Hz. Süleyman'ınki övülüyor? diye merak edilirse cevaben şöyle denilir: Koyun sâhibinin koyunları tarla sahibinin ekinine girdiğinde Hz. Süleyman kapının önünde oturmuş onları izliyordu. Onlar, aralarındaki tartışmayı onları bizzat gören Hz. Süleyman'a değil de Hz. Dâvud'â götürdüler. Bizzat hâdiseyi müşâhade etmediği için koyunların tarla sahibine verilemsini söyledi. Durumu müşâhade eden ve olay anında orada hazır olup şâhit olan Hz. Süleyman ise iki tarafın da kendi mülkünü kaybetmemesi için koyun sahibinin tazminat olarak ekinleri alıp onları ıslah edinceye kadar bakması, bu müddet içerisinde de tarla sahibinin koyunları alıp

---

282 el-Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyn b. Mes'ud, **Me'âlimu't-Tenzîl**, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemr, ve diğerleri, Dâru't-tayyibe, Riyâd 1979, V, 331.

283 İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân Alî b. Muhammed, **Zâ'du'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr²**, el-Mektebetü'l-islâmî, Beyrût 1983, V, 372.

284 İbnu'l-Cevzî, **Zâ'du'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr²**, 372.

onların sütünden, yününden ve yavrularından faydalanması hükmünü vermiştir.[285] Böylece Allah Teâlâ kendisi şâhit olarak yine olaya şâhit olan Hz. Süleyman'ın hükmününü övmüştür. Hz. Dâvud'un hükmünün övülmemesindeki neden, olayı görmeden hükümde bulunmasıdır.

Allah Teâlâ Hz. Muhammed'in hidâyet ve hak dîn ile gelen resul olduğuna[286] şâhitlik eder. Yüce Allah Hz. Muhammed'i, İslâm dînini bütün dinlere üstün kılcağına dair kendisine tanık yapmaktadır.[287]

Allah Teâlâ bu âyetle Hudeybiye antlaşmasını kerih gören sahabeden bazılarına islam dîninin bütün dinlere gâlip geleceği ve Mekke'nin fethedileceği müjdesini vererek, tavaf yapmadan ve Mekke'ye giremeden geri dönmeleri nedeniyle onlarda zuhur eden hüzün ve kasveti gidermiş ve teselli etmiştir.[288]

Müşrikler, Resûlullah ve ashâbını Mekke'yi ziyaret için geldikleri yıl Beytullâh'ı tavaf etmekten menettiler ve dediler ki: "Eğer Muhammed gerçekten Allah'ın resulü olsaydı onu Beytullâh'ı tevaf etmekten alıkoyamazdık." Bunun üzerine Allah Teâlâ onun resul olduğuna şâhit olduğunu ifade ederek müminleri teselli etti.[289]

Alllah Teâlâ; Mü'minler, Yahûdi olanlar, Sâbiiler, Nasrâniler, Mecûsiler ve şirk koşanların amellerine şâhittir.[290] Bu zümrelerin

---

285 İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlip, **el-Muharreru'l- vecîz fî-tesiri'l-Kitâbi'l-Azîz**, thk. Abdusselâm abdu'ş-Şâfi, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 2001, 90-91.

286 el-Fetih, 48/28.

287 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], XXI, 320-321.

288 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], XXI 320-321.

289 el-Hâzin, Alî b. Muhammed b. İbrâhîm, **Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-Tenzîl**, tsh. Abdusselâm Muhammed Alî Şâhin, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 2004, IV, 172.

290 el-Hac, 22/17.

sayıldığı diğer ayetler ise Bakara 2/62 ve Mâide 5/69 âyetleridir. Bu âyetlerde geçen gruplar ve amelleri hakkında daha detaylı bilgiler edinebilmek için bazı rivayetlere bakmamız yerinde olacak.

İbn Kesîr'in zikrettiği bir rivâyete göre Selmân-ı Fârisi[291] peygamberimizin yanına gelip kilise ahabının kıldığı namazdan tuttuğu oruçtan ve Peygamberin gönderileceğine olan imanlarından bahsedip onları övdü. Peygamber ise ona: "Onlar cehennemdedir!" diye buyurunca Selmân-ı Fârisi'nin çok zoruna gitti.

---

[291] Önemli ve seçkin sahabilerden birsi olan Selmân-ı Fârisî rivâyetlere göre Fârisî olup İsfahân'ın Ceyy kasabasındandır. Başka bir rivâyete göre ise Rame Hürmüz'dendir. İslâma girmeden önceki ismi Mabah b. Buzahşan b. Mursilan b. Bihbûzân b. Fîrûz'dur. Babasının adı Ebû Dihkân'dır. Babası onu çok sevdiğinden dolayı bir köle gibi odaya hapsederdi. Bu yüzden dış dünya ile pek irtibatı olmazdı. Mecûsi olduğu için ateşin yanından ayrılmaz ve onun sürekli yanmasını sağlardı. Babasının işleri yoğunlaşınca Selmân'ı çiftliğe yollamaya karar verir. Selmân çiftliğe giderken yolda Hristiynlara ait bir kiliseden gelen sesten etkilenir. Burada duydukları ve gördüklerinin kendi dininden daha hayırlı olduğunu düşündü ve onlara bu dine nerede erişebileceğini sordu. Onlar Şam'a gitmesi gerektiğini söylediler. Selmân babasına döndü ve olanları anlattı. Babası onu ayağından zincirle bağlayarak hapsetti. Ama o amacından vazgeçmedi ve Hristiyanlara, onların dininden razı oladuğunu ve eğer Şam'dan bir kervan gelirse kendisine haber verilmesini istedi. Onlardan beklediği haberi alınca zincirlerden kurtularak onların yanına vardı ve Şam'a doğru yola çıktı. Şam'a vardığında orada âhirete çok çalışan, dünyaya karşı çok zâhid, gece ve gündüz çok azimli ve beş vakit namazını kılan bir râhiple karşılaşır. Fakat rahip, ölümü yaklaştığı için Selmân'a Musul'a gidip orada ki rahiple tanışmasını ister. O da söyleneni yaptı ve onun yanına gitti. Bu şekilde birkaç yer değiştirdi ve en son bir rahipten âhir zaman nebisinin iki taşlık yer arasına geleceğini düşünerek yola çıkar. Kureyzâ yahûdilerinden birisi tarafından köle olarak alınır ve Medîne'ye getirilir. Bir yolunu bulup Peygamberle tanışma fırsatı bulan Selmân Müslümanlığa geçer. Bkz. İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed, **Tabakâtu İbn Sa'd**, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-hancî, Kâhire 2001, IV, 69-87; İbnu'l-Esîr**, Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**, thk. Alî Muhammed Muavvız – Avil Ahmed Abdulmevcût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût III, 510-515.

Kaldı ki Peygamber'e : "Eğer onlar sana yetişmiş olsalardı mutlaka seni tasdik eder ve sana tâbi olurlardı." da demişti. Bu olayın ardından Bakara 2/62 âyet-i kerimesi nâzil oldu.[292] Böylece Allah Hristiyanlara ve manastırda yaptıkları amellere şâhit olduğunu Hac 22/17 ile bildirmiş oldu.

Yahûdilere gelince onlardan bir kısmı kendi kitabını sözleriyle ve yazılarıyla tahrif ettiler ve Hz. Muhammed'e inanmadılar.[293] Diğer bir kısmı ise hem kendi dinlerine sâdık kaldı hem de Hz. Muhammed (s.a.v)'e inandı.[294] Allah Teâlâ bu zümrelerin hangisininin iman edip hangisinin iman etmediğine şâhit oldu.

Sâbiîler konusunda ise ihtilaf vardır. Mücâhid'den aktarılan bilgiye göre Sâbiîler; Yahûdiler, Hristiyanlar ve Mecûsiler arasında bir grup olup bir dinleri yoktur. Dahhak'tan gelen habere göre, onlar ehli kitaptan olup Zebur okurlar. Bu yüzden Ebû Hanîfe onların kestiklerini yemede ve onları nikâhlamada bir beis yoktur demiştir. Hasanu'l-Basrî'den bu konuda üç türlü rivâyet nakledilmiştir. Birinci rivayete göre onlar mecûsîlere benzerler, ikincisine göre meleklere ibâdet ederler, üçüncüsüne göre ise kıbleye dönerek 5 vakit namaz kılarlar. İbn Ebî ez-Zinâd'ın babasından naklettiğine göre Sâbiîler Irak'a hâkim olan kavimlerden biri olmakla birlikte Yemen'e doğru beş vakit namaz kılan sene de otuz gün oruç tutan ve bütün nebîlere inanan bir gruptur.

Vehb b. Münebbih, onların Allah'ın birliğini tanıdıklarını fakat şeriatleri olmadığını söylerken, Abdurrahman b. Zeyd onların Musul bölgesinde yaşayan, kitabı, peyagamberi ve ibadeti ol-

---

292 el-Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed, **Esbâbu Nüzûl**, thk. Kemal Besyûni Za'yûl, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût1991, 28.

293 el-Bakara, 2/75.

294 Âl-i İmrân, 3/199; el-Kasas, 28/52-53.

mayan sadece "Lâ ilâhe illellah" diyen bir tâife olduğunu söylemiştir. Halil, onların dîninin Hristiyanlara benzediğini fakat Hz. Nuh'un kıblesinin üzerine oldukarını iddia ettiklerinden dolayı güneye yöneldiklerini dile getirmiştir.

Ebû Sa'îd el-Istahrî kendisine onlardan sorulduğu vakit, onların yıldızlara tapmaları ve (insanlar üzerinde) etkisinin olduğuna inanmaları nedeniyle Allah'ın kudretini küfrettiklerini söylemiştir.[295]

er-Râzî, Onlar hakkında şu bilgileri vermiştir: "Onlara göre Allah âlemin tertib ve düzen sorumluluğunu yıldızlara vermiş ve onları insnalar için kıble tayin etmiştir." Böyle bir söz ise Hz. İbrâhim'in batıl sayıp reddettiği bir sözdür.[296]

Daha çok üzerinde ittifak edilen görüş ise Sâbiîlerin Yahûdi, Nasrânî, Mecûsî, müşrik vs. hiçbir dinden olmayıp fıtratları üzerine kalan kimseler olduğu yönündedir.[297]

İbn Hazm, kendisinden öncekilerden farklı olarak Sâbiîler'le Hz. İbrâhim ve Hanîflik arasında ilişki kurar. Buna göre Sâbiîler'in putlara ve yıldızlara tapmadan önceki dinleri yeryüzündeki en eski ve en yaygın dindi. Sâbiîler dinlerini bozunca Allah onlara İslâm ve Hanîflik inancıyla Hz. İbrâhim'i göndermiş, Hz. İbrâhim'e uyanlar Hanîfler olarak adlandırılmıştır.[298]

Sâbiîlerin hiçbir dine mensup olamyıp fıtratları üzerine kalan kişiler olduğunu düşünenler bunları Hanifler[299] ile ilişkilendir-

---

295 İbn Kesîr, a.g.e., I, 285-287.

296 İbn Kesîr, a.g.e., I, 285-287.

297 İbn Kesîr, a.g.e., I, 287.

298 İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed (v. 456/1064), **el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal**, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 1986, I,35; Gündüz, Şinâsi, "Sâbiîlik", **DİA**, XXXV, 341-344.

299 İslâmî kaynaklarda hanîf olarak nitelenen kimseler: Kus b. Sâide el-İyâdî, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Ümeyye b. Ebü's-Salt, Erbâb b. Riâb, Süveyd b. Âmir

miştir. Bu görüşün diğerlerinden daha tutarlı olduğunu düşünenler Kur'ân'da Sâbiîlerin diğer dinlerden ayrı tutulmasını ve onlardan inanıp salih ameller işleyenler için rableri katında mükâfatlar olamsını delil olarak getirmişler ve onların yıldızlara tapmadıklarını, diğer dinlerden olmadıklarını bilakis fıtratları üzerine kalan hanifler olduklarını söylemişlerdir.

Hanif kelimesinin menşei ve anlamı konusunda pek çok ihtilaf olmakla birlikte en genel görüşe göre İslam öncesi dönemde Hz. İbrâhim'in tebliğ ettiği dine tâbi olanlara verilen addır.[300] Kaynaklarda câhiliye döneminde yaşayan Haniflerin putlardan uzak durdukları, cünüplükten dolayı yıkandıkları, Allah'ı birleyip O'ndan başkası için kesilen kurban etlerini yemedikleri nakledilir. Ulemâ Haniflik'le ilgili görüşlerini şu dört maddede özetlemiştir: Haccetmek, Hakka tâbi olmak, Hz. İbrâhim'in getirdiği şeriata uymak ve sadece Allah'a kulluk etmek. hanîfler, yaşadıkları dönemde mevcut olan Yahûdilik ve Hıristiyanlık gibi dinlerden hiçbirine iltifat etmemiş, çevrelerindeki putperestlerden ve onların putlarından yüz çevirip İbrâhim'in ilâhı olan bir Allah'a yönelmişlerdir. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl[301] gibi bazıları İbrâhim'in dini olan gerçek dini aramaya çıkmış, bir kısmı halkı putlardan uzaklaştırmaya çalışmış, bazıları da teemmül ve tefekkür için in-

---

el-Mustalakī, Ebû Kerb Es'ad el-Himyerî, Vekî' b. Seleme b. Züheyr el-İyâdî, Umeyr b. Cündeb el-Cühenî, Adî b. Zeyd el-İbâdî, Ebû Kays Sırme b. Ebû Enes, Seyf b. Zûyezen, Varaka b. Nevfel el-Kureşî, Âmir b. Zarb el-Udvânî, Abdüttâbiha b. Sa'leb b. Vebra b. Kudâa, İlâf b. Şihâb et-Temîmî, Mütelemmis b. Ümeyye el-Ken'ânî, Züheyr b. Ebû Sülmâ, Hâlid b. Sinân el-Absî, Abdullâh el-Kudâî, Abîd b. Ebras el-Esedî, Kâ'b b. Lüey. Bkz. Âlûsî, Mahmûd Şükrü b. Abdillâh b. Mahmûd, **Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab**, tsh. Muhammed Behcet el-Eserî, ysz., tsz., II, 244-282.

300 Kuzgun, Şâban, "Hanif", **DİA**, XVI, 33-39.

301 Âlûsî, a.g.e., II, 247.

zivaya çekilmiştir. Tarihçilerin tesbitlerine göre hanîfler okur-yazar kişilerdi.[302] Bir kısmı Süryânîce ve İbrânîce gibi dilleri de bilirdi. Ayrıca seyahate çıktıkları, hıristiyan ve yahûdi din adamları ile görüştükleri için oldukça kültürlü bir tabakayı teşkil ediyorlardı.[303]

Son görüş esas alındığında Allah Teâlâ; İslâmiyet gelmeden önce Hz. İbrâhim'in hanif dînini kabul eden ve onun şeriatını esas alarak devam eden sâbiilerin; Mekkeli müşriklerin inandıkları putlara inanmadıklarına, Allah'ı birlediklerine, temiz olduklarına, Allah'tan başkası için kesilen kurban etini yemediklerine, taât ve ibadet türünden amellerine şâhitlik etmiştir.

Âyetler toplu olarak değerlendirildiğinde diyebiliriz ki: Allah Teâlâ Müminler, Müşrikler, Sâbiîler, Mecûsiler, Yahûdiler ve Hristiyanlar arasında, işledikleri ameller göre âhirette ayrım yapacak ve kim Allah'ı birlemiş, salih amel işlemiş ise ondan korkuyu giderip ona sonsuz nimetler bahşedecektir. Çünkü O, ortak koşan putperestlerin putlarına da Haniflerin muvahhidliğine de bizzat şâhit olmuştur.

Allah Teâlâ Münâfıkların yalancı olduğuna şâhittir.[304] Burada "Münâfıklar" ile Abdullah b. Ubey b. Selül, Vedi'e, Mâlik b. Kavkal, Süveyd, ve Dâis'in[305] kastedilmiş olduğu söylenmiştir.[306] Bilindiği gibi Peygamber (s.a.v.) Medîne'ye hicret ettiğinde Medîne'de bulunan Yahûdiler ile bir anlaşma imzalamıştı. Fakat

---

302 Kuzgun, a.g.md., 33-39.

303 Alî, Cevâd, **el-Mufassal fî târihi'l-Arab kable'l-islâm**, Câmi'atu Bağdâd, ysz.,1993, 457-458.

304 el-Haşr, 59/11; el-Münâfikûn, 63/1; et-Et-Tevbe, 9/107.

305 Bu sayılan kişiler Benî Avf b. Hazrec'den olup Allah'ın düşmanları ve mnâfıklardır. Bkz. İbn Hişâm, a.g.e., 442.

306 İbn Hişâm, a.g.e., 442-444; Çetiner, Bedrettin, **Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl**, Çağrı yay., 4.B., İstanbul 2013, II, 869.

Onlar anlaşmanın şartlarına uymayarak onu bozdular. Bu karışık durumdan faydalanmak isteyen başta Abdullah b. Ubey b. Selül olmak üzere münâfıklar Yahûdiler'in tarafını tutuarak onları kışkıtmaya çalıştılar. Peygamber (s.a.v.) Hazrec'in müttefiki olan Benî Kaynuka'yı muhâsara altına alınca Abdullah Ubey b. Selül Resûlullah'a şöyle dedi: "Mevâlim (müttefik ve dostlarım) hakkında ihsanda bulun." Peygamber'in çehresi kızardı ve ondan kendisini bırakmasını istedi. Fakat Abdullah Ubey b. Selül: "Vallâhi dört yüz zırhsız ve üç yüz zırhlı kişi olan mevlâlarımı bırakıncaya kadar seni bırakmam. Onlar beni siyahtan ve beyazdan korumuşlardır. Sen ise onları katletmek istiyorsun." diyerek Resûlullah'ı bırakmayınca Resûlullah dedi ki: "İşte onlar! Al senin olsun." Sonunda Benî Kaynuka Yahûdilerin bir kısmının gitmesine bir kısmının da Medîne'de kalmasına izin verildi. Abdullah Ubey bir mânada amacına ulaşmış oldu.

Abdullah Ubey b. Selül gibi münafıklar Hz. Muhammed'in muhasara ettiği Nadiroğulları'nı da kışkırtarak ortalığı karıştırmak istediler. Yahûdilere haber göndererek yerlerinden ayrılmamalarını ve kendilerini müdâfaa etmelerini istediler. Sonra da onlara: "Biz sizi asla teslim etmeyeceğiz, eğer savaşırsanız sizinle savaşacağız, eğer yurtlarınızdan çıkarsanız biz de sizinle çıkacağız."[307] dediler. Onlar da bu söze kandılar ve silahlarını kuşandılar. Fakat 21 günlük muhasara sırasında münafıklardan beklenilen yardımı alamayınca teslim olup develerinin alabileceği kadar yükü aldıktan sonra Hayber, Hire ve Sûriye'ye sürüldüler.[308]

---

307 el-Haşr, 59/11.

308 Benî Nâdir Haybere yerleştiği vakit oranın ehlinden hürmet gördüler. Bundan sonra kalelerini kaybetmeleri nedeniyle asker toplamaya başladılar. Onlardan bazıları ile Beni Vail, Ebû Ammar el-Vâilî, Kays el Vâilî, Ebû'l Hukayk, Ahtap en-Nadrî vb. yahûdiler Müşriklerle işbirliği yaptılar. Hendek gazvesi sırasında bunlara Kureyza Yahûdileri de katıldı. Fakat savaş sırasında Nuaym b. Mesud'un bunlar arasında çıkardığı fitne nedeniyle Resûlullah ve ashabına galip gelemediler. Bkz. İbn Hişâm, a.g.e., 460

Yine Abdullah Ubey ve onun benzeri Hazrecli münâfıklar istediklerine tam olarak nail olamasalar da Peygamber ve ashabına karşı kışkırtıcı hareketlerinde kısmen başarıya ulaştılar.

Peygamber (s.a.v.) döneminde münâfıkların bitmek bilmeyen bu entrikalarından bir diğeri de şöyledir: Ensardan 12 kişi müminler arasında tefrika sokmak amacıyla bir mescit inşaa ettiler. Bu 12 kişilik münafık grubu Peygambere gelerek hastalık ve ihtiyaç halinde, yağmurlu kış gecelerinde namaz kılmak üzere bir mescit yaptıklarırını ve kendisinin de oraya gelip onlara namaz kıldırmasından memnun olacakalarını söyleyince, Resûlullah (s.a.v.) onlara: "Ben şu anda sefer hazırlıkları ile meşgulüm. Ama eğer bu seferimzden dönecek olursam inşallah sizin için gelir ve orada size namaz kıldırırım." der. Sefer dönüşü Zî Evân denilen yerde konakladığı sırada bu mescidin müminler arasında bir tefriakaya yol açacağını haber alınca Malik b. Duhşum ve Ma'n b. Adiyy'den o mesciti yıkmalarını istedi onlar da mescidi yakarak tefrika unsurunu ortadan kaldırdılar.[309]

Allah Teâlâ; Zarar vermek, küfretmek ve mü'minlerin arasına tefrika sokmak için yaptıkları mescitte namaz kılanları gözetlemek üzere bekleyen münafıkların yaptıklarına şâhit olduğu gibi Yahûdileri kışkırtan, savaşacağız diyerek bütün savaşlarda hem peygamber'i hem de Yahûdileri kandıran Ebû Amir Ebû Hanzala gibi münafıkaların yaptıklarına şâhittir.

AllahTeâlâ Hz. Hûd'un müşriklerin şirk koştuklarından uzak olduğuna[310]şâhittir. Hz. Hûd kavmini Allah'ı birlemeye, onu tasdik etmeye ve putlardan arınmaya çağırdığında Onlar, Hz. Hûd'a putlara yaptığı kötü ithamlardan dolayı delilik musallat olduğunu düşündüler. Hz. Hûd ise onlara: "Ey kavmim

309 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[2], XIV, 468.
310 Hûd, 11/54.

Allah'ı kendime ve size şâhit tutuyorum ki sizin Allahâ ibâdet konusunda ortak koştuğunuz şeylerden ben uzağım."[311]

Hz. Hûd'un, kavminin şâhit olmasını isteyip kendisine Allah'ı şâhit tutması, onların da Allah'ın ve kulların şâhitliğini onayladıkları manasına gelir. Zemahşerî bu âyette geçen "Şâhit tutma" konusunda şunları söylemiştir: "Eğer denilirse ki neden واشْهَدُوا dedi de اشهادكم demedi? Ona şöyle cevap verilir: Çünkü Allah'ı onların şirk koştuklarından uzak olduğuna şâhit tutmak, ondan başka gerçek ilah ve şâhit olmadığını göstermek anlamında gerçek ve doğru bir şâhit tutmaktır. Onları şâhit tutmak ise sadece onların akıllarının azlığını ve dinlerinin küçüklüğünü göstermek amacıyladır.[312]

b-Meleklerin Şehâdeti

Kur'ân-ı Kerim'de Melekler; Allah katında tutulan kayıtlara,[313] Allah'ın kendi ilmiyle kitabı peygambere indirdiğine,[314] O'ndan başka ilah olmadığına,[315] kıyamet günü bütün ümmetlerin yaptıkları amellere,[316] Allah'a iftira atanların yalancı olduğuna,[317] sabah namazına,[318] kıyamet günü sürücü melekler ile her nefse[319] şâhitlik etmektedir.

---

311 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[2], XV, 360-361.

312 Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, **el-Bahru'l-muhît**, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, ve diğerleri., Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1993, V, 233.

313 Mutaffifin 83/21.

314 en-Nisâ, 4/166.

315 Âl-i İmrân, 3/18.

316 el-Gâfir, 40/51.

317 Hûd, 11/18.

318 el-İsrâ, 17/78.

319 Kâf, 50/21; en-Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, **Medârikü't-Tenzîl ve hakâiki't-te'vîl**, thk., Yûsuf Alî Bedîvî, Dâru'l-kelimi't-tayyibi, Beyrût 1998, III, 365.

Mukarrebûn melekleri, Allah'ın haramlarından sakınıp, farzlarını edâ eden ve hiçbir şeye zerre dahi zarar vermeyen müminlerin yaptıkları işlerin Allah katında numaralandırılmış illiyyun kitabında kayıt altına alındığına şâhittirler.[320]

Katâde ve Ka'b'den rivâyet edilen bir görüşe göre: "Mü'minin ruhu alındıktan sonra yukarı doğru çıkarılır. Göğün kapıları ona açılır, melekler onu sevinçle karşılar. Sonra onu alıp arşa kadar ulaştırırlar. Arşta o ruh için bir kağıt çıkarılır ve o ruhun da bilgisiyle kıyamet gününde hesaba çekilmekten kurtulacağını beyan eden bir yazı yazılır. Sonra o mühürlenir. Allah'a yaklaştırılmış melekler de buna şâhit olurlar."[321]

Melekler Allah'tan başka ilah olmadığına şâhitlik ederler.[322] Allah, yarattıkları arasında adâleti ayakta tutarak, kendisinden başka ilah olmadığına, bütün varlıkların yaratıcısı olması hasebiyle kendisinden başka hiçbir şeyin gerçek ibâdete lâyık olmadığına şâhitlik etmiştir. Melekler ve ilim sahipleri de Allah'tan başka ilah olmadığına, Allah'tan başkasını rab edinenlerin yalancı olduklarına şâhitlik etmişlerdir. Allah Teâlâ meleklere tapan, onları Allah'ın kızı olarak düşünen müşriklerin bu innacını reddederek onların tapılacak varlıklar olmayıp Allah'ı birlediklerini beyan etmiştir

Müfessirler, bu âyette zikredilen "Allah şâhitlik etti. Melekler ve ilim sâhipleri de şâhitlik ettiler." ifadelerindeki şâhitliği çeşitli şekillerde tefsir etmişlerdir.

a- Bazılarına göre buradaki şâhitlikten maksat bilinen bir şeyi haber vermedir. Buna göre Allah'ın şâhitliği, kendi varlık ve birliğini haber ver-

320 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], XXIV, 206.
321 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], XXIV, 206.
322 Âl-i İmrân, 3/18.

mesidir. Meleklerin ve âlimlerin şâhitliği ise, Allah'ın kendilerine bildirdiği varlığı ve birliğini haber vermeleridir.

b- Diğer bazılarına göre ise, Allah'ın şâhitliği, kendisinin, mevcûdâtı yaratarak varlığını göstermesidir. Meleklerin ve âlimlerin şâhitliği ise Allah'ın gösteren mevcûdâtı görüp bu sebeple Allah'ın varlığını kabul etmeleridir.

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile tartışmaya giren Hristiyan Necran heyetinin, Hz. isa'ya isnat etmiş oldukları "Allah'ın oğlu" şeklindeki iddialarını reddetmiş, kendisinden başka hiçbir ilahın olmadığını, eşi benzeri ve emsâli bulunmadığını beyan etmiştir. Buna hem bizzat kendisinin hem de meleklerinin ve âlim kullarının şâhitlik ettiklerini açıklamıştır.[323]

2-Yeryüzü Varlıklarının Şehâdeti

Bu başlık; "Genel Olarak Nebî ve Resullerin Şehâdeti", "İctimâ'î Modellerin Şehâdeti", "Uzuvların Şehâdeti"; "Müşrik, Münafık, Zâlim ve Ehl-İ Kitabın Şehâdeti", "Hukuksal İşlemelerde Şehâdet", "Bireysel Şehâdet" ve "Toplu Şehâdet" olmak üzere yedi alt başlığı ihitvâ etmektedir.

a-Genel Olarak Nebî ve Resullerin Şehâdeti

Burada Kur'ân-ı Kerim'de geçen önemli peygamberlerden Hz. Îsâ'nın, Hz. Mûsâ'nın ve Hz. Muhammed'in şâhitlikleri tefsirler ve rivâyetler ışığında ele alınmış ve açıklanmaya çalışılmıştır.

---

323 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], II, 233.

aa-Hz. Îsâ'nın Şehâdeti

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Îsâ; kendisine ölmeden önce inanacak olan ehl-i kitabın aleyhine,[324]havârîlerin Allah'a giden yolda kendisinin yardımcıları olup Müslüman olduklarına[325]şâhitlik etmektedir.

Müfessirler وَإِن مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلاَّ لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا *"Ehl-i kitaptan hiç kimse yoktur ki, ölmeden ona inanacak olmasın. Kıyamet günü gelince de o, onların aleyhinde şahitlik edecektir."* âyeti konusunda Îsâ'ya ölmeden önce bütün ehli kitabın iman edip etmeyeceği hususunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır.

a- Abdullah b. Abbas ve diğer bazıları "ليؤمنن به" ve "قبل موته" ifadelerinde geçen "hû" zamirini Hz. Îsâ'ya atfederek şöyle izah etmişlerdir: "Ehl-i Kitaptan hiçbir kimse yoktur ki İsâ, Deccal'ı öldürmek için tekrar yeryüzüne gönderildiğinde İsâ ölmeden önce ona iman etmiş olmasın." Bu görüş, Hz. Îsâ'nın yere inmesinden sonra ehl-i kitap olan bütün insanların Hz. Îsâ'ya iman edeceklerini ve Müslüman olacaklarını bildirmektedir. Kıyamet gününde de Hz. Îsâ ehl-i kitap için şâhitlik edecek, kimin iman edip kimin iman etmediğini bildirecek.[326]

b- Cüveybir ve bâzıları "hû" zamirinin ilkini Îsâ'ya ikincisini şahsın kendisine atfederek âyeti şöyle îzah etmişlerdir: "Yahûdilerden hiçbir kimse yoktur ki, ölümünden önce isteyerek veya istemeyerek İsâ'ya iman etmiş olmasın." Bu görüşe göre yahûdilerin boynu da vurulsa bir yerden de düşerek ölse veya bir yırtıcı hayvan tarafından da parçalanarak ölse mutlaka Hz. Îsâ'ya iman eder sonra canı çıkar. Hristiyanlar da böyledir.[327]

---

[324] en-Nisâ, 4/159.

[325] Âl-i İmran, 3/52.

[326] et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], V, 664-676.

[327] et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], V, 664-676.

c- İkrime "hû" zamirinin ilkini Hz. Muhammed'e ikincisini o şahsın kendisine atfederek şu şekilde bir izahda bulunmuştur: "Ehl-i Kitap olan Yahûdi ve Hristiyanlardan hiçbir kimse yoktur ki o kimse ölümünden önce Muhammed'e iman etmiş olmasın."[328]

Bazı müfessriler birinci görüşü tercih etmişler. O görüşe göre Hz. Îsâ inecek ve indiği vakit bulunan ehl-i kitap ona îman edecek. Onlar böylece Hz. Muhammed'i de tasdik etmiş olarak Müslüman olacak ve kıyamet günü de Îsa onların iman ettiği yönünde lehlerinde şâhitlik yapacaktır. Birinci görüşü tercih edenler ikinci görüşü şöyle eleştirmişlerdir: "Kendileri ölmeden önce Îsa'ya hakkıyla iman etmiş iseler Hz. Muhammed'e de iman etmiş olurlar ki bu durumda ehl-i kitaba islam muamelesi tatbik edilir. Halbuki bütün Müslümanlar, Hz. Muhammed'e ve onun Allah katından getirdiklerine iman etmeden önce ölen bir ehl-i kitaba Müslüman muamelesi yapılamayacağı hususunda ittifak etmişlerdir."[329]

d- İlk zikredilen "hû" zamirinin Allah'ı işaret ettiği de söylenir.[330]

Sonuç olarak ya Hz. Îsa ya Hz. Muhammed ya da Allah Teâlâ kıyamet günü ehl-i kitabın iman edip etmediklerine şâhitlik edeceklerdir.

ab-Hz. Mûsa'ın Şehâdeti

Kur'ân'da Yahûdilerin inkâr ettiği kitabın bir benzerine onların içlerinden birisinin şâhitlik ettiği belirtilmiştir. Bu şâhitlik

---

328 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], V, 664-676.
329 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], V, 664-676.
330 ez-Zemahşerî, a.g.e., 271.

eden kişinin kim olduğu müfessirler arasında ihtilaf konusu olmuştur.[331]

Bazı müfessirlere göre zikredilen kişi Hz. Mûsa, diğerlerine göre Abdullah b. Selam'dır.[332] Kur'ân'ın benzerinden maksat ise Tevrattır.

Mesrûk ve Şâ'bî, âyette zikredilen "İsrailoğullarından bir şâhit" den maksadın Hz. Mûsa olduğunu, Hz. Mûsâ'nın Tevrat'ın hak bir kitap olduğuna dair şâhitlik ettiğini, böylece Tevrat'ın benzeri Kur'ân'ın da hak bir kitap olduğunu tasdik ettiğini söylemişler. Görüşlerine delil olarak da bu sûrenin Mekke'de nâzil olduğunu zikretmişlerdir. Zîra Mekke döneminde Yahûdilerle muhatap olunmamıştır.

Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Abbas, Mâlik b. Enes, Mücâhid, Dahhak, Katâde, İkrime'ye göre âyette zikredilen "şâhit"ten maksat, Medîne'de ki ilk Müslüman olan Yahûdilerden Abdullah b. Selam'dır. Nitekim Buhâri, Sa'd b. Ebi Vakkas kanalıyla naklettiği hadîste onun şöyle söylediğini rivayet eder: "Ben Resûlullahın yeryüzünde yürüyen herhangi bir kimse için, bu cennetliktir dediğini duymadım. Ancak, Abdullah b. Selam için dediğini duydum. "İsrâiloğullarından bir şâhit de bu Kur'ân'ın benzerine şâhitlik etmiş" âyeti de onun hakkında nâzil olmuştur.[333]

---

331 el-Ahkâf, 46/10.

332 Abdullâh b. Selam, Medîne'de bulunan bir Yahûdiydi. Diğer Yahûdiler onu "En hayırlımız ve en hayırlımızın oğlu, en üstünümüz ve en üstünümüzün oğlu." şeklinde tasvif ederlerdi. Resûlullah Medîne 'ye hicret ettiğinde ona kıyamet âlametlerinin ilki, cennette yiyilecek il yiyecek ve çocuğun anneye ya da babaya çekmesinin nedeni hakkında sorarak aldığı cavaplar karşısında Müslüman olmuş. Böylece ilk Müslüman olan Yahûdi ünvânını almıştır. Bkz. el-Buhâri, Menâkıbu'l-ensâr, 51.

333 el-Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 19.

Zikredilen kişi ister Abdullah b. Selam isterse Hz. Musa olsun âyette ifade edilen "O'nun bir benzerine şâhit olmaları" onu iyice analdıkları; dilleriyle, yazılarıyla tahrife maruz bırakmadıkları analamına gelir. Onlar Tevrat'ın gerçek özüne böylece şâhit olup, gözetip koruduklarından dolayı diğer Yahûdiler gibi müjdelenen peygamber ve ona inen kitabı inkâr etmemişlerdir.

ac-Hz. Muhammed'in Şehâdeti

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed (s.a.v.); risâletini tebliğ ettiğine,[334] Hz. Musâ'ya verilen hükme,[335] kıyâmet gününde islam ümmetine[336] ve kıyâmet gününe[337] şehâdet etmektedir.[338]

Müfessirlere göre وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ *"Şahid ile meşhûda kasem ederim ki"*[339] ayetinde geçen "Şâhit" ten kastedilen manalardan birisi de Hz. Muhammed'dir. "Meşhud" dan kasıt ise diğer peygamberlerdir. Bu hususa da şu âyette işâret edilmektedir: "Kıyâmet gününde her ümmetten bir şâhit (peygamber) getirdiğimizde…"[340] Nesefî'ye göre bu ayette geçen şâhidden kasıt; o gün hazır olup kıyâmeti gören mahlûkatın tamamıdır. Meşhud ile kasıt o günde şaşkınlık veren şeylerdir.

Bu âyetle ilgili diğer görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Hem "Şâhid" hem "Meşhûd" kelimelerinin شهود (bir yerde hazır olmak) kökünden türetildiğini varsayanların görüşleri:

a- Şâhitten maksat, kıyâmet gününde toplanıp bir araya gelecek olan melek, insan ve cin gibi

334 el-Kasas, 28/75.
335 el-Kasas, 28/44.
336 el-Müzzemmil, 73/15.
337 el-Fetih, 48/8.
338 el-Buruc, 85/3.
339 el-Buruc, 85/3.
340 en-Nisâ, 4/41.

varlıklardır. Meşhûd'dan maksat ise toplanma zamanı ve yeri olan kıyâmet günüdür. Nitekim şu âyet kıyâmet gününün bu sıfatını beyân etmektedir: "O, insanların toplandıkları bir gündür. O gün herkesin göreceği bir gündür."[341]

b- Şâhit kelimesinden maksat, melekler; meşhûd kelimesinden maksat ise Cuma günüdür. Melekler o günde hazır bulunurlar.

c- Şâhit kelimesinden maksat hacılar; meşhûd kelimesinden maksat ise Arefe günüdür. Hacılar o günde Arafat'ta bir araya gelirler.

d- Şâhit kelimesinden maksat Mina ve Müzdelife'de bir araya gelen hacılar, meşhud kelimesinden maksat ise kurban bayramıdır.

e- Şâhit kelimesinden maksat, toplanıp bir araya gelenlerdir. Meşhud kelimesinden maksat ise kendisinde büyük toplantılar olan her gündür.

2- Hem "Şâhit" hem "Meşhûd" kelimelerinin شهادة (Şâhitlik etmek) kökünden türetildiğini varsayanların görüşleri:

a- Şâhit kelimesinden maksat, Allah teâladır. Meşhûd kelimesinden maksat ise tevhid inancıdır. Şu âyet-i kerîme bu hususu beyân etmektedir: "Allah kendisinden başka ilah olmadığına adâleti ayakta tutarak şâhitlik etti…"[342]

---

341 Hûd, 11/103.
342 Âl-i İmran, 3/18.

b- Şâhitten maksat, peygamberler; meşhûddan kasıt Hz. Muhammed'dir. Bu huşu da şu âyet-i keirmede beyân edilmektedir: "Kıyâmet gününde her ümmetten bir şâhit getirirken…"[343]

c- Şâhitten kasıt Hz. Muhammed, meşhûddan kasıt peygamberlerdir. Buna da şu âyet delildir: "…Seni de bunların üzerine şâhit getirdiğimizdehalleri ne olacaktır?"[344]

d- Şâhit kelimesinden maksat amel defterini yazan melekler, meşhûd kelimesinden maksat ise dinin yüklediği vazifeleri yapmakla mükellef olan kullardır. Bu hususta şöyle buyrulmaktadır: "Herkes o gün kendisini bir sevkeden ve bir de şâhit (günah ve sevaplarını yazan melekler) ile beraber gelecektir."[345]

e- Şâhitten kasıt insan âzaları, meşhûddan maksat ise insanın kendisidir. Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyurmaktadır: "Kıyâmet günü onların dilleri, elleri ve ayakları yaptıklarına şâhitlik edeceklerdir."[346]

f- Şâhitten maksat Hz. Îsâ, meşhûddan maksat ise onun ümmetidir. Bu hususta şöyle buyrulmaktadır: "Ben onlara sadece bana emrettiklerini söyledim benim ve sizin

343 En-Nîsa, 4/41.
344 En-Nîsa, 4/41.
345 Kâf, 50/21.
346 en-Nûr, 24/24.

rabbiniz olan sadece Allah'a ibâdet edin, dedim. Aralarında olduğum sürece onlara şâhit idim. Fakat ne zaman ki benim görevim bitti o zaman artık onları sen gözledin. Sen her şeye şâhitsin."[347]

g- Şâhitten maksat Hz. Muhammed'in ümmeti, meşhûddan maksat ise diğer ümmetlerdir. Bu hususta şöyle buyrulmuştur: "Böylece biz, sizin insanlara karşı şâhitler olmanız, peygamberin de size karşı şâhit olması için sizi orta yolu tutan bir ümmet kıldık."[348]

h- Şâhittten maksat, bütün varlıklar, meşhûddan maksat ise Allah teâladır. Bu varlıklar, Allah'ın varlığını gösteren şâhitler ve delillerdir.

i- Şâhitten maksat günler ve geceler, meşhûddan maksad ise insanoğlunun amelidir. Günler ve geceler insanoğlunun ameline şâhitlik edecektir.

3- İki kökten de türetilebileceğini düşünenlere göre şâhitten kasıt: Cuma günü, Arefe günü, Hz. Muhammed (s.a.v.), insanlar, Allah Teâlâ, kurban bayramı; meşhûddan maksat: Arefe günü, kıyamet günü ve Cuma günüdür.

b-Toplumsal Modellerin Şehâdeti

Bu başlık altında Allah'a hâlis kul olan, O'ndan başka ilâh olmadığına inanan ve Hakk'a şâhitlik eden "Allah'ın Hâlis Kul-

347 el-Mâide, 5/117.
348 el-Bakara, 2/143.

larının Şehâdeti", "Adâlet Sâhiplerinin Şehâdeti", "Namaz Kılanların Şehâdeti", "Îsâ'ya inananların Şehâdeti", "Mü'minlerin Şehâdeti", "Şehitlerin Şehâdeti" incelenecektir.

ba-Allah'ın Hâlis Kullarının Şehâdeti

Allah'ın hâlis kullarının şehâdeti, boş ve yararsız söze îtibar etmemek ve yalan yere şâhitlik etmemekle gerçekleşir.[349] Onların yalan yere şâhitlik etmeme davranışı, tefsirciler tarafından farklı yorumlanmıştır. Meselâ; Dahhak ve İbnu Zeyd bunu "Allah'a ortak koşmazlar" şeklinde yorumlamıştır. Bu yoruma göre kelime-i şehâdet getiren herkes Allah'a ortak koşmadığını beyan ettiğinden dolayı yalan yere şâhitlik yapmadığını ve hakkın yanında olduğunu göstermiş olmaktadır. İbn Cüreyc bu ifadeyi "Yalan söylemezler" şeklinde yorumlarken, Mücâhid "Şarkı dinlemezler" olarak yorumlamıştır. Taberî ise mananın "Bâtıl bir şeye şehâdet etmezler." şeklinde olduğunu ve bu ifâdenin bütün îzahları kapsadığını söyemiştir.

"Yalan yere şâhitlik etmezler" ifâdesiyle Allah'ın hâlis kullarının; yalan söyleyen, günah işleyen ve dini köreltmeye çalışanlarla karşılaşmak ya da onlarla bir arada bulunmaktan kaçınarak dinlerini korumaya çalıştıkları kastedilebilir. Çünkü bâtıla şâhit olmak ve orada hazır bulunmak ona katılmak gibidir. Bu yüzden şeriatın bakılmasına izin vermediği şeylere bakanlar için "Ona bakanlar o günahı yapanlar gibidir." denilir. Çünkü onların o günahın işlendiği yerde bulunmaları ve ona bakmaları ona rıza gösterdiklerinin delili, onun varlığının ve artmasının sebebidir.[350]

Katâde'ye göre "Yalan yere şâhitlik etmezler" den maksat batıl ile birlikte bulunmazlar; İbn Hanefiyye'ye göre eğlence ve

---

349 el-Furkân, 25/72.

350 ez-Zemahşerî, a.g.e., 753.

şarkıdan uzak dururlar; Mücâhid'e göre müşriklerin bayramlarına katılmazlar.[351]demektir.

Nihâî olarak hâlis müminlerin şehâdeti yalandan uzak durarak, boş ve gereksiz laflardan sakınarak, Allah'ın vahdâniyet ve birliğini tanımayanlarla yan yana bulunmayarak, şeriatın izin verdiğini yapıp yasakladığından kaçınarak ve dâimâ Hakkın yanında bulunarak gerçekleşir.

bb-Adâlet Sâhiplerinin Şâhitliği

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de boşanılan hanımların bekleme süreleri (3 âdet-kur) tamamlandığında artık onların örfe uygun olarak tutulmasını ya da örfe uygun olarak bıraklımasını ve buna da Allah için adâleti ayakta tutacak iki âdil şâhit tutulmasını emretmiştir.[352]

Âyet-i kerimede: "İçinizden adâlet sahibi iki kişiyi, yaptıklarınıza şâhit tutun." buyruluyor. Burada ifade edilen adalet sahibinden maksat dindarlıklarına ve emânetlerine sadık olmalarına güvenilen kimselerdir. Süddî'ye göre yapılan işlerden maksat ise hem boşama hem de kadını tekrar geri alma işidir. Abdullah b. Abbas da aynı şeyi söylemektedir. Buna göre hanımını bir ya da iki talakla boşayan kişi, iddeti bitmeden onu tekrar geri almak isterse veya iddetini tamamlatarak onu boşamak isterse buna dair iki kişiyi şâhit tutması lâzımdır.

Atâ diyor ki: "Evlenmede de boşanmada da tam olarak boşanmayan hanımı geri almakta da âdil olan iki şâhit gerekir." Yani erkek üç aylık iddet süresi içerisinde geri dönecek olursa iki adil şâhidin tutulması gerektiği gibi geri dönmeyip onu boşayak olursa da şâhit tutulması gerekir.

---

351 ez-Zemahşerî, a.g.e., 753.

352 et-Talak, 65/2; el-Bakara, 2/230-232.

bc-Namaz Kılan ve Âhirete İnananların Şehâdeti

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de kendi azabından sakınan, kıyâmet gününe inanan, mahrum ve dilenci için mallarında sorumluluk taşıyan, nâmuslarını koruyan, emânet ve sözlerine sâdık, namazlarında devamlı, şâhitliklerini hakkıyla yerine getiren kimseleri; hırslı, sabırsız, cimri ve herşeye sızlanan kâfir ve müşriklerden ayırmıştır.[353]

Bu kimseler şâhitlik yapmaya çağrıldıkları vakit o şâhitliği dosdoğru yaparlar, değiştirip bozmazlar. Dindeki hassâsiyetlerini ortaya koymak ve Müslümanların haklarını korumak için yakın akrabaya, güçlüye, zayıfa itibar etmeksizin hâkim katında şâhitliklerini dosdoğru yaparlar.[354]

bd-İsâ'ya İnananların (Havârilerin) Şehâdeti

Havâriler gönüllerinin tatmin olması ve İsâ'nın doğru söyleyip söylemdeiğinden emin olmak için ondan bir sofra indirmesini istediler ve bu mucizeyi gelecek nesillere aktarmak için, buna çıplak gözle şâhit olmayı dilediler.[355]

Burada havârîlerin şâhit olmalarından maksat; Allah'ın her şeye kâdir olduğunu yakînen öğrenmek, Allah'ın gönderdiği bir peygamber olduğuna dair îsâ'nın söylediği sözlerde doğru söylediğini bilmek, Allah'ın birliğine, kudretine bir delil ve mucize olmak üzere, bütün duyu organlarıyla şüpheye mahal vermeyecek şekilde gökten inecek sofraya şâhitlik etmek istemeleridir.[356]

---

353 el-Me'âric, 70/19-35.

354 en-Nesefî, X, 392; et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**[1], VII, 430.

355 Mâide, 5/114

356 en-Nesefî, a.g.e., III, 475

be-Müminlerin Şehâdeti

Allah Teâlâ; Kur'ân-ı Kerim'de, aklı olan ve hâdiseleri can kulağıyla dinleyip ona şâhit olanlar için bir ibret olduğundan söz etmiştir.[357]

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ "Elbette bunda, içinde bir kalb taşıyan veya zihnini derleyip toplayarak hâdiselere şâhit olan kimseler için alacak bir ders vardır."[358] Âyetinde geçen "Hâdiselere şâhit olan"ifadesi çeşitli şekillerde izah edilmiştir:

Dahhâk'a göre bundan maksat, "Kalbi uyanık" kimsedir. Katâde'ye göre ise bundan maksat, "Ehl-i Kitap" tır. Zîra onlar kitaplarında okudukları Hz. Muhammed'in sıfatlarının şâhitleridir. Ebû Sâlih'e göre ise bundan maksat, "Mümin" dir. Zîra o, Kur'ân'ı işitir ve onun hak kitap olduğuna dair şâhittir. Nesefî'ye göre zakâsıyla hazır olan, demektir. Çünkü zihnini vermeyenler orada yok gibidir.[359]

bf-Şehitlerin Şehâdeti

Kurân-ı Kerim'de Allah'a ve resûlüne itaat edenlerin; Allah'ın nimet verdiği nebîler, sıddıklar, Allah'ın birliğine şâhit olarak onun yolunda ölenler ve sâlihler ile birlikte olduğundan söz edilmektedir.[360] Allah yolunda öldürülenlere "Şehit" denilmesi onların, ölünceye kadar, Allah'ın haklı olduğuna dair doğru bir şâhitlikte bulunmalarından dolayıdır.

وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا *"Allaha ve Peygambere itaat eden-*

357 Kâf, 50/37
358 Kâf, 50/37
359 en-Nesefî, a.g.e., IX, 599
360 en-Nisâ, 4/69

ler, Allahın nimetlerini bağışladığı kimselerden olacaklardır: peygamberler, hakîkatten hiç sapmamış olanlar, hakîkate (hayatlarıyla) şâhitlik yapanlar ve dürüst ve erdemli olanlar: işte böylelerinin ki ne güzel birlikteklik(ler)dir!"[361] Âyeti kerimesinde geçen "الشهداء" kelimesini birçok müfessir,[362] "Allah yolunda ölmek-şehit olmak" olarak yorumlarken Muhammed Esed ve bazı müfessirler[363] "Hakka tanık olan şâhitler" olarak yorumlamıştır. Nazmu'd-Dürer sahibi el-bekâî de bu âyette geçen "الشهداء" kelimesini, üstün vasıflı insanlardan ve kutsal yerlerden bir an olsun uzak kalmayan, çözümleri ile insanlarla, bilgi ve anlayışıyla AllahTeâlâ ile beraber olan kimseler olarak açıklamıştır.[364]

Kur'ân-ı Kerim'de geçen "şehid" ve "şühedâ" kelimelerinden hiçbirisi subût-i kat'î derecesinde şehit olmaya delâlet etmez. Dört âyette şehit mânasında ele alınan [365] ve "şehit"in ço-

---

361 Bkz. en-Nisâ, 4/69; Esed, Muhammed, **Kur'ân mesajı**, trc. Câhit Koytak-Ahmed Ertürk, İşâret yay. İstanbul 2002, 153.

362 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], XX, 262.

363 Esed, a.g.e., 153; Eker, a.g.e., 31; Ünal, a.g.e., 378, 380; Ece, a.g.e., 630.

364 el- Bikâ'î, a.g.e., V, 320.

365 وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ ۚ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا "Allaha ve Peygambere itaat edenler, Allahın nimetlerini bağışladığı kimselerden olacaklardır: peygamberler, hakîkatten hiç sapmamış olanlar, hakîkate (hayatlarıyla) şâhitlik yapanlar ve dürüst ve erdemli olanlar: işte böylelerinin ki ne güzel birlikteklik(ler)dir!" Bkz. en-Nisâ, 4/69; Esed, a.g.e., 153.

وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ "…(Bu,) Allah'ın, imana erenleri seçip ayırması ve aranızdan hakîkate (hayatları ile) şâhitlik yapanları seçmesi içindir -çünkü Allah, zâlimleri asla sevmez." Bkz. Âl-i İmrân, 3/140; Esed, a.g.e., 116.

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ ۖ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ "Allah'a ve resullerine iman edenler, evet işte onlardır Rabbinin nezdinde sıddikler ve Hakka şâhitlik edenler!" Bkz. el-Hadîd, 57/19; Yıldırım, Suat, **Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli**, Işık yay., İstanbul 2007, 539.

ğulu olan "şühedâ" kelimesi, bâzı müfessirlerce şehit olarak yorumlanmıştır. Diğer bazılarına göre ise bu âyetlerde yer alan "şühedâ"; topluma örnek model olan, yeryüzünde Allah'ın vahdaniyetini müşâhade eden, hakka şâhitlik eden seçkin insanlar veya âhirette diğer ümmetlere şâhitlik edecek islam ümmeti manasındadır.[366]

Kummî yaptığı Kur'ân tefsirinde Nisâ 69'u şu şekilde açıklamıştır: Nebîlerden maksat Hz. Muhammed ve onun soyu, sıddıklardan maksat Hz. ali, şehitlerden maksat Hz. Hasan ve Hüseyin, sâlihlerden maksat ümmet-i Muhammed, "Onlar ne güzel arkadaştır"dan maksat Hz. Muhammed'in akrabaları ve hsımlarıdır.[367]

c-Uzuvların Şehâdeti

Bu başlık altında insanların yaptığı amellere bu âlemde şâhitlikte bulunan ve öteki dünyâda amellerin karşılığının eksiksiz verilmesi için bu şâhitliği yerine getirecek olan "Deri, Kulak ve Gözlerin Şehâdeti" ile "Dil, Ayak ve Ellerin Şehâdeti"ne değineceğiz.

ca-Deri, Kulak ve Gözlerin Şehâdeti

Kur'ân-ı Kerim'de yaptıkları şeylerin çoğunu Allah'ın bilmediğini zanneden kâfirler aleyhinde şâhit olarak deri, kulak ve gözlerin konuşturulacağı belirtilmiştir.[368] Bu âyetlerin sebeb-i nüzulüne bakıldığında bazı hadîs kitapları ve sebe-i nüzul kitap-

---

وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ "... Peygamberler ve şâhitler getirilir. Haklarında tam adaletle hükmedilir ve onlara asla haksızlık yapılmaz." Bkz. ez-Zümer, 39/69.

366 Eker, a.g.e., 31; Ünal, a.g.e., 378, 380; Ece, a.g.e., 630.

367 el-Kummî, Ebu'l-Hasen Alî b. İbrâhîm, **Tefsîru'l-Kummî**, tsh. Seyyid Tayyib el-Mûsevî el-Cezâirî, Dâru'l kitâb, Kum 1958, I, 142-143.

368 Fussilet, 41/20, 21, 22

larında aynı olayın değişik anatımlarına rastlanır. Onlardan birisi olan Buhârî'nin Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyetine göre: Karın yağları çok (şişman), kalplerinin anlayışı kıt iki Kureyşli ve Sakif'ten bir hısımları veya iki Sakifli ve Kureyş'ten bir hısımları bir evde oturmuş konuşuyorlardı. Birbirlerine: "Ne dersin acaba Allah bizim sözlerimizi duyuyor mudur?" dediler. Birisi: "Hehalde bazısını duyar bazısını duymaz." dedi. Diğeri: "Eğer bir kısmını duyuyor idiyse hiç şüphesiz hepsini duyar ya da açıktan söylediğimizi duyuyorsa gizli söylediklerimizi de duyar." dedi. Bunun üzerine "Siz (bu konuşmanız içerisinde) kulaklarınız, gözleriniz ve derilerinizin sizlere şâhitlik edeceğini hiç düşünmediniz…" âyeti indi.[369]

Allah'ın düşmanları cehennem ateşine varınca dünyada işledikleri günahları hakkında gözleri gördüklerine, kulakları işittiklerine, derileri de dokunduklarına dair aleyhlerinde şâhitlik eder.[370] Böylece her bir organ işlemiş olduğu fiilin bizzat gözeticisi olarak ona şâhitlik eder ve tahammül ettiği bu şâhitliği Allah'ın huzurunda edâ etmiş olur.

Eğer organların şehadetinin nasıl olacağı düşünülürse Zemahşerî şöyle cevap vermektedir: "Allah kelâmını ağaçta yaratmakla[371] onu nasıl konuşturuyorsa derileri de öyle konuşturacak. Mahlûkâtı yoktan var eden, sonra onları öldüren ve tekrar diriltip kendi huzurunda toplama kudretine sahip olan Allah'ın derileri konuşturması hiç de garipsenecek bir durum değildir."[372]

---

369 el-Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân, 41/1,2; Müslim, Sıfâtu'l-Münâfikîn, 5; et-Tırmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 41/1

370 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], VII, 254.

371 el-Kasas, 28/30.

372 ez-Zemahşerî, a.g.e., 967.

cb-Dil, Ayak ve Ellerin Şehâdeti

İffetli, hiçbir şeyden habersiz mümin kadınlara zinâ isnat ettikten sonra işledikleri bu günahtan dönüp onu itiraf etmeyenlerin ağızları mühürlenecek ve onların yaptıklarına elleri, ayakları ve dilleri şâhit olacaktır.[373]

Kıyâmet günü müşrikler; ailesi, kabilesi ve akarabaları kendi aleyhlerinde şâhitlik yaptıkları halde kendilerinin müşrik olmadığına yemin ederler.[374] Bununla ilgili Sâid b. Cübeyr 'den nakledilen Taberî'deki rivâyet şu şekildedir: "Resûlullah şöyle buyurdu: "Kıyâmet günü, kâfire yaptığı amel gösterilir. Kâfir onu inkâr ve tartışmaya girişir. Ona: "Şunlar senin komşuların, senin aleyhinde şehâdette bulunuyorlar." denir. Kâfir: "Onlar yalan söylüyorlar." der. Ona: "Âilen, eşin dostun da böyle söylüyorlar." denir. O da: "Onlar da yalan söylüyorlar." der. Kâfirlere yemin ettirilir. Onlar yemin ederler. Sonra Allah onları sağır yapar. Elleri ve ayakları aleyhlerine şâhitlik eder. Onlar da cehennem azabına atılırlar."[375]

Kurân-ı Kerim'de özellikle dünyadayken ağızlarıyla Allah'ı inkar eden müşriklerin kıyâmet gününde ağızlarının mühürleneceğini ve isyanlarının elleri tarafından bilidirileceği, ayaklarının da şâhit olacağı haber verilmiştir.

d-Müşrik, Münâfık, Zâlim ve Ehl-i Kitab'ın Şehâdeti

Bu başlık altında; cihâda çıkma hususunda ağır davranan münâfıklar, Allah'a ortak koşan ve ona kızları isnât eden müşrikler, birbirlerini rab edinen ehl-i kitap, Allah'ın Tevrat'ta kendilerinden aldığı sözü bozan İsrâiloğulları, Tevrat üzerine göze-

373 en-Nûr, 24/24; Yâsîn, 36/65.
374 ez-Zemahşerî, a.g.e., 868.
375 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], VI, 132.

tici olan Yahûdi bilginler ve râbbânîler, dinlerinin eski olması hasebiyle daha üstün olduklarını iddia eden zâlimler kimseler incelenmiştir.

da-Münâfıkların Şâhitliği

Müminlerin içlerinden cihâda çıkma hususunda ağır davranan ve kendilerine uyanların da ağır davranmalarına sebep olan münâfıklar,[376] savaşa gidenlerin başına hezîmet, yaralanma ve öldürülme gibi bir mûsibet geldiği zaman: "Allah bana lütufta bulundu da onlarla birlikte savaşta bulunmadım ve benim başıma belâlar gelmedi." der. Allah Teâlâ, müminlerin içlerinden olan, onlara benzemeye çalışan, savaşlarda ise onları yalnız bırakan bu nifak grubunun tutumunu Peygamber ve ashâbına bu âyetle tavsif ederek onlara karşı tedbir almalarını sağlamak istemiştir. Münâfıkların bu tutumunun sebebi, Allah Teâlâ'ın kendi yolunda savaşan mü'minlere va'd ettiği sevâbı talep etmememleri ve onun azabından sakınmamalarıdır.[377]

وَإِنَّ مِنكُمْ لَمَن لَّيُبَطِّئَنَّ فَإِنْ أَصَابَتْكُم مُّصِيبَةٌ قَالَ قَدْ أَنْعَمَ اللهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُن مَّعَهُمْ شَهِيدًا *"İçinizden bir kısmı var ki, pek ağır davranır. Eğer size bir felâket erişirse: 'Allâh bana lutfetti de onlarla beraber bulunmadım.' der."* (Nîsa 4/72) âyetindeki "şehit" kelimesi ş.h.d kökünün temel anlamı olan hazır bulunmakla irtibatlı olarak savaşa gitmek, ona şâhit olmak ve orada bulunmak anlamalarına gelir. Çünkü münafıklar müminlerle savaşta birlikte bulunmamayı bir kurtuluş gibi sayarken "şehit" kelimesini kullanmışlardır. Doğal olarak "şehit" kelimesi bu bağlamda değerlendirildiğinde sadece savaşta "ölen" kimseyi değil, savaş sırasında orada hazır bulunan kimseyi de "şehid" kapsar.

---

376 en-Nîsa, 4/72

377 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], III, 40

db-Müşrikler ve Müşriklerin Yardımcılarının Şehâdeti

Kur'ân'ı Kerim'de meleklerin yaratılışına şâhit olmadıkları halde onları Allah'ın kızları diye niteleyen müşrikler,[378] Allah'ın haram kılmadığı bazı şeyleri haram kıldığına,[379] kendilerinin küfür içinde olduğuna,[380] Allah ile birlikte başka ilahların olduğuna,[381] Hz. İbrâhim'in ortak koştukları putlarından beri olduğuna şâhitlik ederler.[382]

Müşrikler Allah'ı takdis eden, tesbih eden ve kulları olan melekleri O'nun kızları olarak kıldılar. Oysa onlar meleklerin yaratılışına şâhit tutulmamışlardı. Cehâletleri sebebiyle yalan söylediler. Dünyada onların yaptıkları bu bâtıl şâhitlik âhirette sorulacak ve onlardan şâhitlikleri için deliller getirmeleri istenecektir. Fakat delil bulamayacaklardır.[383]

Müşrikler, Allah'a çocuk ve iki türün en değersizi (kadını) isnat edip, Allah'ın en faziletli[384] kulları olan meleklerin O'nun kızları olduğunu iddia ettiler. Böylece kızları küçümseyen ve aşağılayan müşrikler üç çeşit küfür işlemiş oldular.[385]

Burada müşriklerin şâhitliği melekler hakkındaki uydurma ve yalan ifadedir. Çünkü onların bu iddialarını doğrulayıcı ne bir haber elde ettiler, ne Allah onlara bunu bildirdi, ne de onu bilecek bir istidlal yöntemi bulabildiler. Geriye kalan tek yol ise

---

378 ez-Zuhrûf, 43/19
379 el-En'âm, 6/150
380 et-Et-Tevbe, 9/17
381 el-En'âm, 6/19
382 Hûd, 11/54
383 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], XX, 567
384 Mûtezile'ye göre böyledir. Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın bazı beşer kulları meleklerden daha faziletlidir. Bkz. ez-Zemahşerî, a.g.e., thk. Adil Ahmed Abdulmevcût ve diğerleri, V, 433
385 ez-Zemahşerî, a.g.e., thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve diğerleri, V, 433

onların yaratılışına şâhit olmaktır.[386] Onlar da meleklerim yaratılışında bulunmuş gibi onların kız olduğuna şâhitlik ettiler.

dc-Ehl-i Kitab'ın Şehâdeti

Allah Teâlâ Kurân-ı Kerim'de ehl-i kitaptan; Allah'tan başkasına kulluk etmemeyi, ona hiçbir şeyi ortak koşmamayı ve Allah'ı bırakıp birbirlerini rab edinmemelerini istedikten sonra, bu emirlerden yüz çevirmeleri halinde, Hz. Muhammed ve ümmetinden onları Allah'ın bu emirlerine boyun eğdiklerine şâhit tutmalarını istemektedir.[387]

Peygamber ve ümmetinin ehl-i kitabı, kendilerinin Allah'a boyun eğdiklerine ve Müslüman olduklarına şâhit tutmaları şu manaya gelir: "Kendi tarafınızdan şâhit olduğunuz hüccet ve deliller sizi de bağlar, dolayısıyla sizin de gerçekleri itiraf etmeniz gerekir. Tıpkı birbiriyle güreşen iki güreşçiden gâlip gelen tarafın mağlup tarafa: "Artık galip gelen tarafın kim olduğunu itiraf et ve bana seni yendiğim gerçeğini teslim et." demesi gibi.[388]

de-İsrâiloğulları'nın Şehâdeti

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de Yahûdilerden, Birbirlerini öldürmeyecekleri, yurtlarından çıkarmayacaklarına dair söz almış, onlar da bu anlaşmaya şâhitlik etmişti.[389]

---

386 ez-Zemahşerî, a.g.e., V, 434

387 قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْاْ إِلَى كَلَمَةٍ سَوَاء بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللّهِ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُولُواْ اشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ "De ki: "Ey Ehl-i kitap! Bizimle sizin aramızda birleşeceğimiz, müşterek ve âdil şu sözde karar kılalım: "Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. O'na hiçbir şeyi şerik koşmayalım, kimimiz kimimizi Allah'tan başka rab edinmesin." Eğer bu dâveti reddederlerse: "Bizim, Allah'ın emirlerine itaat eden müminler olduğumuza şahid olun!" deyin." Âl-i İmrân, 3/64

388 en-Nesefî, a.g.e., II, 295-296.

389 el-Bakara, 2/84.

Bir kısım âlimlere göre وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لاَ تَسْفِكُونَ دِمَاءكُمْ وَلاَ تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنتُمْ تَشْهَدُونَ *"Hani sizden, "Birbirinizin kanını dökmeyin, birbirinizi ülkenizden çıkarmayın!" diye söz almıştık, siz de bunu kabul etmiştiniz. Buna siz de şahitlik edersiniz."*[390] âyet-i kerimesinde geçen "Siz, şâhitler olarak bunu kabul etmiştiniz" îfâdesinin hitâbettiği kişilerden maksat, Resûlullah'ın hicreti esnâsında Medîne ve çevresinde yaşayan Yahûdilerdir. Âyet-i kerîme, bunları kınamakta, Allah'ın Tevrat'ta kendilerinden aldığı sözü ona şâhitlik ettikleri halde bozdukları zikredilmektedir. Diğer bir kısım âlimlere göre ise burada kendilerine hitap edilenler, Yahûdilerin atalarıdır. Ancak Resûlullah'ın döneminde bulunan Yahûdiler de Tevrat'a uymaları sebebiyle, dolaylı yolla bu âyetin muhatabıdır. Taberî, âyetin genel ifâdesini göz önünde bulundurarak bu görüşün tercihe şâyan olduğunu söylemiştir.[391]

Nesefî ise âyetteki Yahûdilerin şâhitliğini şu şekilde açıklamıştır: "Siz de verilen sözü ikrar ettiniz ve kendi adınıza buna uymanın gerekli olduğunu da itiraf ettiniz. Kaldı ki, bütün bunlara da tanıksınız. Tıpkı filan kimse kendi adına şunu kabul etti ve buna tanıklık etti, demek gibi. Yahut da "Siz, şâhitler olarak bunu kabul etmiştiniz" demek, artık ey Yahûdiler! Sizler bugün bile atalarınızın böyle bir söz verdiklerini ikrar ediyor ve kabulleniyorsunuz, demektir.[392]

df-Yahûdi Bilginlerin Şehâdeti

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de içerisinde hidâyet ve nur bulunan Tevrat'ı indirdiğinden; Peygamberlerin, kendilerine tabi

---

390 el-Bakara, 2/84.

391 et-Taberî, a.g.e., I, 260.

392 en-Nesefî, a.g.e., I, 351-352.

olan Yâhudilere onunla hükmettiğinden, âlimlerin, Allah'ın kitabını korumakla ve onun hak olduğuna şâhit olmakla görevlendirildiklerinden bahsetmektedir.[393]

İlgili âyet-i kerîme şu şekildedir: إِنَّا أَنزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُواْ لِلَّذِينَ هَادُواْ وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُواْ مِن كِتَابِ اللّهِ وَكَانُواْ عَلَيْهِ شُهَدَاء فَلاَ تَخْشَوُاْ النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلاَ تَشْتَرُواْ بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلاً وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ *"İçinde hidâyet ve nûr olan Tevrat'ı biz indirdik. Kendilerini Hakka teslim eden nebîler, Yahûdilerle ilgili meselelerde onunla hükmederlerdi. Âlimler ve mürşitler de Allah'ın kitabını koruma ile görevlendirilmeleri sebebiyle yine onunla hüküm verirlerdi. Hepsi de kitabın hak olduğunun şahitleri idiler. O halde ey hâkimler, insanlardan korkmayın, Benden korkun. Âyetlerimi az bir menfaat karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse işte onlar tam kâfirdirler."*[394] Bu âyet-i kerimede geçen "(Yahûdi) bilginlerin hepsi (onun hak olduğuna) şâhit idiler." ifadesini Nesefî: "Tevrat'ın içindeki hükümlerin değiştirilmemesi için üzerine gözetici idiler." olarak yorumlarken,[395] Taberî: "Onlar, Peygamberlerin Allah'ın kitabıyla hükmettiklerine şâhitlerdir." şeklinde yorumlamıştır.[396]

Zemahşerî, âyette geçen bilginler ve samimi kulların Allah'ın kitabı (Tevrat) üzerindeki şâhitliğini şu şekilde açıklamıştır: "Rabbânî ve (Yahûdi) bilginlerin Allah'ın kitabına (Tevrat'a) şâhit olmaları ve nebîler tarafından onu korumakla görevlendirilmeleri nedeniyle, tıpkı onların yaptıkları gibi Tevrat'ın hükümleriyle Yahûdilere hükmettiler."[397] Yâni, Allah'a kullukta samimi olan Rabbâniler ile Allah'ın indirdiği kitabı iyi bilen âlimlerin Tevrat'a şâhit olmaları demek, tıpkı peygamberler gibi

---

393 el-Mâide, 5/44.

394 el-Mâide, 5/44.

395 en-Nesefî, a.g.e., III, 344.

396 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], III, 305.

397 ez-Zemahşerî, a.g.e., II, 242.

onunla hükmetmeleri, onun hükümlerini ayakta tutmaları ve böylece onu koruyup gözetmeleri anlamına gelir.

dg-Zalim Kimsenin Şehâdeti

İbrahim, İsmâil, İshâk ve Yâkub'un Yahûdi veya Hristiyan olduğunu iddia eden bazı Yahûdiler ve Hristiyanlar, onların bu dinlerden önce de var olduklarına kendi kitaplarında şâhit oldukları halde bu şehâdeti gizleyerek zâlim kimselerden olmuşlardır.[398]

Allah Teâlâ Resûlullah ve sahâbe ile tartışmaya girişen, dinlerinin eski olması hasebiyle daha üstün olduklarını iddia eden Yahûdi ve Hristiyanları kınamakta ve onların, Müslüman olan İbrâhim, İsmâil, İshak ve Yâkub'u Hristiyan veya Yahûdi olarak vasıflandırmalarını şu âyetle reddetmektedir: أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَقَ وَيَعْقُوبَ وَالأَسْبَاطَ كَانُواْ هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ أَأَنتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَتَمَ شَهَادَةً عِندَهُ مِنَ اللّهِ وَمَا اللّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ *"Yoksa Siz İbrâhim, İsmâil, İshak ve Yâkub'un ve onun evlatlarının Yahûdi veya Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bileceksiniz yoksa Allah mı? Allah'ın, kitabı vasıtasıyla kendisine ulaştırdığı hakikati gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."*[399]

Ellerinde bulunan Tevrat ve İncil; İbrâhim, İsmâil, İshak ve Yâkub'un Hristiyan veya Yahûdi olmayıp Müslüman olduklarını zikrettiği halde onlar, gerçeği gizleyerek bu peygamberlerin Yahûdi veya Hristiyan olduklarını iddia ettiler. Böylece ellerindeki gerçeğe şâhitlik ederek hakkı ortaya çıkarmak yerine onu gizleyerek zâlimlerden oldular.

---

398 el-Bakara, 2/140.

399 el-Bakara, 2/140.

Katâde ve İbn Zeyd'e göre yukarıda zikredilen Bakara 2/140 âyetindeki "Şehâdet"in mânası, Yahûdiler'in yanında Allah tarafından bulundurulan bir gerçektir. Bu gerçek de Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve resulü olduğudur. Yahûdiler ise bu gerçeği (şehâdeti) bile bile gizlediler ve Allah tarafından "Zâlimler" olarak vasıflandırıldılar.[400]

e-Hukuksal İşlemlerde Şehâdet

Bu başlık altında, iffetli kadınlara zinâ isnad edip de onların aleyhinde dört şâhit getiremeyenlerin, fasık ve yalancı sayılıp onlara ceza olarak seksen değnek vurulması, şâhitliklerinin ebediyyen kabul edilmemesi ve müminlerin birbirlerine borçlandığı vakit iki adâletli şâhit tutmaları, konu edinilmiştir.

ea-Borca ve Alışverişe Şâhit Olanlar

Kur'ân-ı Kerim'de yüce Allah müminlere, birbirlerine belirli bir vâdeye kadar borçlandıklarında ya da alışverişte bulunduklarında onu yazmalarını ve iki erkek şâhit veya bir erkek iki kadın şâhit tutmalarını tavsiye etmiştir.[401] Böylece bu âyeti kerîmede Allah teâla bizlere, çeşitli muamelelerimizi yazı ve şâhit ile tesbit etmemizi öğretmiş, hayat sistemimizi nasıl tanzim edeceğimizi bildirmiştir.

Müdâyene âyeti olarak da geçen bu borç ve alışveriş âyeti şu şekildedir: ...وَاسْتَشْهِدُواْ شَهِيدَيْنِ من رِّجَالِكُمْ فَإِن لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاء أَن تَضِلَّ إْحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الأُخْرَى وَلاَ يَأْبَ الشُّهَدَاء إِذَا مَا دُعُواْ وَلاَ تَسْأَمُوْاْ أَن تَكْتُبُوْهُ صَغِيرًا أَو كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِندَ اللهِ وَأَقْومُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى أَلاَّ تَرْتَابُواْ إِلاَّ أَن تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلاَّ تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوْاْ إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلاَ يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلاَ شَهِيدٌ وَإِن تَفْعَلُواْ فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُواْ اللّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّهُ وَاللّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ" *İçinizden...*

400 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân[1]**, I, 355.

401 el-Bakara, 2/282-283.

iki erkek şahit de tutun! İki erkek bulunmazsa o zaman doğruluklarından emin olduğunuz bir erkek ile iki kadının şahitliğini alın! (Bir erkek yerine iki kadının şahit olmasına sebep) birinin unutması halinde ikincisinin hatırlatmasına imkân vermek içindir. Şahitler çağırıldıklarında, şahitlikten kaçınmasınlar! Siz yazanlar da, borç az olsun, çok olsun, vâdesiyle birlikte yazmaktan üşenmeyin! Böyle yapmak, Allah katında daha âdil, şahitliği ifa etmek için daha sağlam ve şüpheyi gidermek için daha uygun bir yoldur. Ancak aranızda hemen alıp vereceğiniz peşin bir ticaret olursa, onu yazmamakta size bir günah yoktur. Alış veriş yaptığınız zaman da şahit tutun! Ne kâtip, ne de şahit asla mağdur edilmesin. Bunu yapar, zarar verirseniz, doğru yoldan ayrılmış, Allah'a itaatin dışına çıkmış olursunuz. Allah'a itaatsizlikten sakının! Allah size en uygun tutumu öğretiyor. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilir. Âyeti kerimede "Erkeklerinizden iki şâhit tutun." buyrulmaktadır. Burada geçen "Erkekleriniz" ifadesinden maksat Müslüman ve hür olan erkeklerdir. Köleler ve kâfirler bu ifâdenin dışındadır. Onların şâhitlikleri söz konusu değildir. Nitekim Mücâhid bu kelimeyi bu şekilde yorumlamıştır.

Âyet-i kerimede: "Eğer iki erkek bulunamazsa, şâhitlerden kendisine güvendiğiniz bir erkek ve biri unutunca diğerinin hatırlatması için iki kadın şâhit şâhitlik etsin." buyrulmaktadır. Burada kendilerine güvendiğiniz şeklinde tercüme edilen (ممن ترضون) ifâdesinden maksat, Rebî b. Enes ve Dahhak'a göre, dinine ve dürüstlüğüne güvenilen kimsedir. Yâni dindar, dürüst, samimi ve ihlaslı şâhitler seçin.[402]

Bu âyette geçen ve anlamında bir takım değişiklere neden olan bazı kıraat ihtilaflarına değinmek istiyoruz. Âyette geçen "Kadınlardan biri unutursa diğerinin hatırlaması için ان تضل احداهما فتُذَكِّرَ احداهما الاخري " âyetinde şu ihtilaflar yer almaktadır:

---

[402] et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], 172.

a- Hicaz ve Medîne halkı ile Irak halkının bir kısmı bu âyetteki فَتُذَكِّرَ ifâdesini bu şekliyle okumuşlardır. Bu okuyuşa göre anlam şöyle olmaktadır: "Şâyet iki erkek olmazsa bir erkek iki de kadın şâhitlik etsin. Kadınların iki oluşunun sebebi, onlardan birisinin meseleyi toparlayamaması halinde diğerinin ona hatırlatması içindir."[403]

b- Diğer bir kısım âlimler bu âyetteki فَتُذَكِّرَ kelimesini فَتُذْكِرْ şeklinde okumuş ve mana şu şekilde olmuştur: "…Kadınların iki oluşunun sebebi, onlardan birisinin meseleyi toparlayamamsı hâlinde, diğeri onu takviye ederek bir erkek gibi yapması içindir."[404]

c- Diğer bir kısım âlimler فَتُذَكِّرُ şeklinde okumuştur. Manası ise şu şekilde olmuştur: "…Eğer kadınlardan biri unutacak olursa diğeri ona hatırlatsın."[405]

Kıraat farklılıklarından doğan bu anlamları zikrettikten sonra şunu belirtmekte fayda var: Borca şâhit olan kismse şâhitliğini edâ etme vakti geldiğinde şâhit olmaktan kaçınmaması gerekir. Şa'bî'ye göre çağrılan kimseden başkası olay yerinde yoksa çağrılan kimsenin şâhitlik yapması farzdır. Şâyet başka kimse varsa çağrılan kişi şâhit olmayı kabul edip etmemekte serbesttir.[406]

---

403 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], 172-174.
404 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], 172-174.
405 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], 172-174.
406 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], 172-174.

eb-Zina İsnâdında Bulunanların Şehâdeti

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de, iffetli kadınlara zinâ isnad edip de onların aleyhinde dört şâhit getiremeyenleri fasık ve yalancı addedip onlara ceza olarak seksen değnek vurulması ve şâhitliklerinin ebediyyen kabul edilmemesini emretmiştir. İlgili âyet-i kerîmeler şu şekildedir: وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ *"İffetli kadınlara zinâ isnad edip de buna dair dört şahid getiremeyen herkese seksen değnek vurun ve bundan böyle, onların şahitliklerini artık ebediyyen kabul etmeyin. Çünkü bunlar gerçekten fâsıkların ta kendileridir!"*,[407] لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَٰئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ *"O iftiracılar dört şahit getirselerdi ya! Şahitlerini getirmediklerine göre, onlar Allah katında yalancıların ta kendileri olarak tescil edileceklerdir."*[408]

Bu âyetler zinâ iftirasında bulunanlar için üç hüküm getirmektedir. Bu hükümlerden birincisi, Zinâ iftirasında bulunan kimse doğru söylediğine dâir dört şâhit getiremediği takdirde – eğer isnatta bulunan hürse- ona seksen sopa vurulur. İkincisi, O kimsenin şâhitliği bir daha kabul edilmez. Üçüncüsü, O kimse fâsık bir insan olur ve adâlet sıfatını kaybetmiş olur.

Dört şâhit getirmesinden maksat; olaya gözleriyle tanık olan dört erkek şâhit demektir. Şâhitlerin erkek olamaları gerektiğinde ise dört mezhep ittifak halindedir. Zâhiri mezhebinden ibn Hazm, iki kadının bir erkek yerinde olduğuna binâen üç erkke iki kadınla, iki erkek dört kadınla, hatta sadece sekiz kadınla zinâda hüküm verilebileceğini savunmuştur.[409]

---

407 en-Nûr, 24/4.

408 en-Nûr, 24/13.

409 İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Sa'îd, **el-Muhallâ**, İdaretu't-tabâatu'l-munîriyye, Kâhire 1933, IX, 395-396; ez-Zuhaylî, a.g.e., VI, 571.

Kur'ân, aynı zamanda eşlerin birbirlerine zinâ iftirâsında bulunmaları ve bunun ıspâtı için dört kere kendilerinin doğru söylediğine yemin edip bir kere de yalancılardan ise Allah'ın lânetinin üzerlerine olması için yemin etmelerinden söz eder.[410] İlgili âyet şu şekildedir: وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ *"Kendi eşlerine (zina suçu) atan ve kendileri dışında şahidleri bulunmayanlar ise, onlardan da her birinin şahidliği, Allah adına dört (kere yemin) ile kendisinin hiç şüphesiz doğru söyleyenlerden olduğuna şahidlik etmektir."*[411]

Bu âyet-i kerîmeler, karısını iffetsizlikle suçlayıp buna dair dört şâhit bulamayan kocalara, kadından ayrılma için bir çare getirmektedir. O çare mülâanedir. Mülâane de şöyle olur: "Halîfe (kadı), karısını zinâ suçuyla suçlayan kocayı ve eşini çağırır. Önce erkekten, şâhitler huzurunda doğru söylediğine dâir dört kere şâhitlik etmesini (yemin etmesini) ister. Beşinci defa da, şayet yalan söylüyorsa, Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını dilemesini ister. Erkek bunları yerine getirirse karısı boş olur. Karısı da bu ithamdan kurtulmak için aynı yolu izlediği takdirde mülâane tahakkuk etmiş olur."

Mülâane sırasında eşlerin her birisinin dört kere kendi lehine bir kere de aleyhine yapmş olduğu bu şâhitlik, âyeti kerimede yemin etmesi anlamına gelmektedir.[412]

f-İnsanların Şehâdeti

Bu başlık altında, rabbine karşı nankör olan ve Hz. İbrâhim'e verilecek cezaya şâhitlik etmek üzere hazır bulunan insanlar ile Züleyhânın Hz. Yûsuf'a attığı iftirâyı ortaya çıkaran, akrabalarından birinin yaptığı şâhitliğe yer verilmiştir.

---

410 en-Nûr, 24/6.

411 en-Nûr, 24/6.

412 el-Cevherî, a.g.e., II, 494; İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.

fa-İnsanın Şehâdeti

Kur'ân-ı Kerim, insanların rabbine karşı nankör olduklarına bizzat kendilerinin tanıklık ettiklerini[413] bildirmekle birlikte, Hz. İbrâhim döneminde yaşayan bazı insanların, Nemrud'un askerlerinin Hz. İbrâhim'e ceza vermek için onu getirdiklerine şâhitlik ettiklerini haber vermektedir.[414]

Şüphesiz ki insan kendi nankörlüğüne hakkıyla şâhittir. Kendi nefsi aleyhinde şêhâdet edecektir.[415] Katâde ve Ebû Süfyân es-Sevrî, وانه على ذلك لشهيد âyetindeki انه zamirinin Allah'a râci' olduğunu söylemişler ve âyeti şöyle îzah etmişlerdir: "Şüphesiz ki Allah, insanın bu nankörlüğüne şâhittir."[416]

Hz. İbrâhim döneminde yaşayan ve ona verilecek cezâ için orada hazır bulunan insanların şâhitliğine geldiğimizde müfessirler bu olayı şu şeklide açıklamıştır: Hz. İbrâhim, kavminin, putların acizliğini anlamaları için onları kırıp sadece büyüğünü bıraktı. Kavmi büyük put hariç diğer putların kırıldığını görünce, ilhlarımıza bu işi yapan zâlim bir kimsedir, dediler. Bazıları Hz. İbrâhim'in, "Allah'a yemin ederim ki siz dönüp gittikten sonra putlarınıza mutlaka bir tuzak kuracağım." dediğini işittiği için onu ele verdiler. Bunun üzerine putperest bu kavim şöyle dedi: "Siz İbrâhim'i insanların gözü önüne getirin ki insanlar bizim onu nasıl cezalandırdığımızı görsün ve bundan ibret alsın."[417]

Nesefî ise bu âyetteki "Belki insanlar şâhitlik ederler" ifâdesinin, insanların onun cezalandırıldığını görüp ibret almaları an-

---

413 el-Âdiyât, 100/7.
414 el-Enbiyâ, 21/61.
415 en-Nesefî, a.g.e., X, 692.
416 en-Nesefî, a.g.e., X, 692; et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], IX, 204.
417 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], V, 534-535.

lamına gelidiğini kabul etmekle birlikte; bu işi onun yapıp yapmadığına şâhitlik etmeleri ve onun aleyhinde delil oluşturabilmeleri anlamına da geldiğini açıklamıştır.[418] Çünkü Henüz Hz. İbrâhim işlediği şeyi itraf etmediğinden ona ceza vermek için delil bulmak gerekiyordu. Bu yüzden Hz. İbrâhim bu işi işlerken onu bir gören olup olmadığını ortaya çıkarmak için insanlar Nemrud'un askerleri tarafından bir araya toplandı.

fb-Züleyhâ'nın Yakınlarından Birinin Şehâdeti

Allah Teâlâ, Hz. Yûsuf'un kendisini baştan çıkarmak istediğini ve âileye ihânet ettiğini iddia eden Züleyhâ'nın doğru söyleyip söylemediğini tespit etmek için onun âilesinden birine şâhitliği nasip etti. Çünkü bu Züleyhânın iftirasının ortaya çıkması ve Hz. Yûsuf'un beraati için daha uygun olacaktı.[419]

Buradaki şâhidin kim olduğu ve olaya nasıl şâhit olduğu konusunda ihitlaf vardır. Buna göre, Züleyhâ'nın amcasının oğlu olduğunu söyleyenler olduğu gibi beşikteki dayısının oğlu[420] olduğunu da söyleyenler var. Bazılarına göre şâhitten maksat kapının önünde eşiyle oturan bir kimse iken, diğer bazılarına göre Melîk'in kendisiyle istişare yaptığı biligin bir kimsedir. Son bir görüşe göre şâhit tek kişi olmayıp Züleyhâ'nın âilesinden orada hazır olan ve o anlamadan olaya şâhit olan birkaç kişidir.[421]

g-Toplu Şehâdet

Bu başlık, Sebe' kraliçesinin huzurunda bulunan, ona yol gösteren, hüküm ve kararlarını ileten danışman kurulunun

---

418 en-Nesefî, a.g.e., VII, 136.

419 ez-Zemahşerî, a.g.e., 511.

420 Hz. Peygamber bir hadisinde buyuruyor ki: " İnsanlardan hiçbir çocuk beşikte konuşmamıştır. Yalnız Meryem oğlu îsâ, Fir'avun'un berberinin oğlu, Cüreyc'in oğlu ve Hz. Yûsuf'un iffetine şâhitlik eden beşikteki bebek konuşmuştur." Bkz. İbn Hanbel, I, 311.

421 ez-Zemahşerî, a.g.e., 511.

şâhitliği ile Âdemoğullarının zürriyetinin, Allah'ın rablığına olan şâhitliğinden bahsetmiştir.

ga-Sebe Kraliçesinin Danışmanlarının Şehâdeti

Hz. Süleyman Sebe Kraliçesi'ne ve halkına, kendisine karşı üstünlük taslamamalarını, güneşe tapmayı bırakıp Allah'a ibâdet etmelerini ve kendisine teslim olmalarını bildiren bir mektup gönderince[422] Sebe Melîkesi danışmanları huzuruna gelinceye ve onlardan tavsiyeler alıncaya kadar kesin bir hükümde bulunmadı.[423] İlgili âyet şu şekildedir: قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّىٰ تَشْهَدُونِ *"Değerli danışmanlarım, bu mesele hakkında görüşlerinizi istiyorum. Pek iyi bildiğiniz gibi, sizi çağırmadan, size danışmadan hiç bir meseleyi hükme bağlamam."*[424]

Bu âyette yer alan şehâdet, danışmanların kraliçenin huzurunda bulunmları, ona yol göstermeleri, görüşünün doğru olup olmadığına katılmaları[425] veya hüküm ve kararlarını iletmeleri anlamlarına gelir.

gb-Âdemoğullarının Zürriyetinin Şehâdeti

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de Âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini çıkardığını, onları kendi nefislerine şâhit tuttuğunu ve onlara: "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" diye sorduğunda onların: "Evet şâhidiz sen bizim rabbimizsin." dediklerini haber vermiştir.[426]

Bazı müfessirler, nakillere dayanarak âyetin zâhiri manasını almışlar ve Allah Teâla'nın bütün insanları zerrecikler halinde Hz. Âdem'in sulbünden çıkarıp akıl verdiğini ve onlara, rableri

---

422 en-Neml, 27/32.

423 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], VI, 271-272.

424 en-Neml, 27/32.

425 en-Nesefî, Ebu'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed, **Tebsiratu'l-edille fî-usûli'd-dîn**, trc. Şerâfettin Şenaslan, Ravza yay., İstanbul 2007, VII, 556.

426 el-Â'râf, 7/172.

olduğunu ikrar ettirdiğini, daha sonra beşer olarak dünyaya gelen insanlardan bir kısmının bu sözlerine sadık kaldıklarını bir kısmının da sözlerinden döndüklerini açıklamıştır.[427]

Zemahşerî ve Nesef ise âyette geçen "Âdemoğullarının bellerinden zürriyetlerini alarak onları kendilerine şâhit tuttuk." ifâdesinin mecâzi ve temsîli mânada olduğunu söylemişler ve şu şekilde izah etmişlerdir: "Yüce Allah onlara rab olduğuna ve vahdaniyetine yani birliğine ilişkin tüm delillerini ortaya koyup kendilerine gösterdi. Onlara verdiği akılları da bu deliller çerçevesinde buna tanık kıldı. Bunun sayesinde doğru olan yol ile sapık olan yolu birbirinden ayırt eder oldular. Sanki böyle yapmakla onları kendi kendileri üzerinde tanık konumuna getirdi ve bunu böylece tespit etmiş oldu.[428] Allah ile Âdemoğullarının zürriyeti arasında hakiki bir konuşma geçmedi, aşağıda Ebû Necm el-'İclî'nin şiirinde[429] olduğu gibi mecâzi bir konuşma oldu:

إذ قالتِ الأنساعُ للبطن اِلْحَقِي ... قُدْما فآضت كالفَنيق المُحْنَق

" (Devenin) kemerleri karnına sırta yapış deyince deve, tıpkı öfkeli bit ata benzedi."

Yukarıdaki bilgiler ışığında okuyucuya analama kolaylığı sağlamak için analizler sonucunda, Kur'ân'da şehâdetin özne olduğu durumlar tablolaştırılarak aşağıda gösterilmiştir:

Öznesine Göre Şehâdet Kavramı	
	Allah (c.c.)'ın Şehâdeti

427 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], IV, 144-145.

428 ez-Zemahşerî, a.g.e., II, 530; en-Nesefî, IV, 334-335.

429 ez-Zemahşerî, a.g.e., II, 530; I, 315.

1-Semâvî Varlıkların Şehâdeti	Meleklerin Şehâdeti	
2-Yeryüzü Varlıklarının Şehâdeti	**Nebî ve Resullerin Şehâdeti**	Hz. Îsâ'
		Hz. Mû
		Hz. Mu
	Toplumsal Modellerin Şehâdeti	Allah'ın Şehâdeti
		Adâlet
		Namaz laların Şehâd
		Hz. Îsâ' rin) Şehâde
		Mü'mi
		Şehitle
	Uzuvların Şehâdeti	Deri, K
		Dil, Ay
	Müşrik, Münâfık, Zâlim ve Ehlî Kitâbın Şehâdeti	Münâfı
		Müşrik dımcılarını
		Ehl-i Ki
		İsrâiloğ
		Yâhûdi
		Zâlim K

	Hukuksal İşlermlerde Şehâdet	Borca v Olanların Ş
		Zinâ Şehâdeti
	İnsanların Şehâdeti	İnsanın
		Züleyh nin Şehâde
	Toplu Şehâdet	Sebe K nın Şehâde
		Âdemo Şehâdeti

B-NESNESİNE GÖRE "ŞEHÂDET" KAVRAMI

Bu bölüm; "Allah'tan Başka İlah Olmadığına Şâhitlik", "İnsanın kendi Nankörlüğüne Şâhitliği", "Hz. Muhammed'in Risâletine Şâhitlik", "Kur'ân'a Şâhitlik", "Tevrat ve Kitâb-ı Merkûm'a Şâhitlik", "Kâfir ve Münâfıklara Şâhitlik", "İnsanlar ve Ümmetlere Şâhitlik", "Amellere Şâhitlik", "Hz. Îsâ'ya inen Sofraya Şâhitlik" ve "Hz. İbrâhim ve Hûd'a şâhitlik" başlıklarını ihtivâ etmektedir. Şimdi sırayla bu başlıkların içeriklerine göz atalım:

1-Allah'tan Başka İlah Olmadığına Şâhitlik

Kur'ân-ı Kerim'de üzerine şâhitlik yapılan en önemli şey, Allah'tan başka ilah olmadığıdır. Buna Allah Teâlâ'ın bizzat kendisi başta olmak üzere melekler ve ilim sâhipleri şâhitlik etmektedir.[430] Allah'ı bildiği halde melekleri, putları ve başka bir takım

[430] Âl-i İmrân, 3/18.

varlıkları ilah edinen müşriklerin bu inancı Kur'ân-ı Kerim'de reddedilerek, onların tapınılacak varlıklar olmayıp Allah'ı birlediği beyân edilmiştir.[431]

Aslında müşrik Araplar Kur'ân nâzil olduğu sırada "Allah" adı ile tanıdıkları bir yüce tanrıyı kabul ediyorlardı. Bu tanrıyı göğü ve yeri yaratan, öteki tanrılardan (putlar) üstün, Kâbe'nin Rabbi (Rabbu'l-Beyt) olarak görüyorlar ve öteki tanrıları da bu üstün tanrı ile insanlar arasında aracı sayıyorlardı. Bu durumu Kur'ân ve câhiliye şiirlerinde açıkça görmek mümkündür.[432]

Câhiliye devri Arap şairi ve cengâver Düreyd b. Sımme (v.630) bir şiirinde[433] Allah'tan şöyle bahseder:

قد جعل الله فيك قلباً يأبي علي الشغل أن يضيقا

"Allah sende, daralmamak için meşgul olmayı reddeden bir kalp yarattı."

Diğer bir câhiliye şâiri Lakit b. Ya'mer'in (v.372) şiirinde ise "Allah" şöyle geçmektedir:

أبناء قومٍ تآوَوْكم علي حنَقٍ لايشْعرون أ ضر الله ام نفعا

"Kin ve nefretin aleyhinize birleştirmiş olduğu kuvvet

Allah onlara galibiyet mi yoksa mağlubiyet mi nasip edecek bunu düşünemezler."[434]

"Onlara: 'gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altına alan kimdir?' diye sorsan, şüphesiz "Allah'tır" derler."[435],

---

431 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], II, 232-233.

432 Ateş, Süleyman, **Kur'ân'da Allah-insan islam düşüncesinde ıslah**, Yeni Ufuklar neşriyat, İstanbul 2009, 20, 81-103.

433 Ebû Temmâm, Habîb b. Evs et-Tâî, **Dîvânu'l-hamâse**, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1998, 144-146.

434 Bulut, Alî, "Câhiliye Şiirinde Bazı Dîni Motifler", **OMÜ İlâhiyat Fâkultesi dergisi**, sy. 18-19, Samsun, 2005, 218.

435 el-ânkebût, 29/61.

"Biz onlara, sadece bizi Allah'a yaklaştırmaları için tapıyoruz."[436] gibi âyet ve benzeri formdaki "Eğer sorarsan (…) Allah derler." âyetler[437] gösteriyor ki o dönemde müşrikler arasında "Allah" denen ve bütün tanrılardan[438] üstün olan bir tanrı vardı.[439]

Araplar "Allah"ın yanında melek, put, hayvan, ağaç, gök cismi gibi başka tanrılar edinmeden önce Hz. İbrâhim'in getirdiği tevhid dini, diğer bir adıyla monotesit inanç, üzerine idiler. Zamanla inandıkları "Allah" a bir takım ilahlar (putlar, melekler vb.) ortak koşarak şirke (associationnisme) düştüler. İlah edindikleri bu putları ise Allah ile aralarında aracı olarak kabul ettiler.[440] Allah'ı biliyorlar, fakat Allah'sız yaşıyorlar ve tapınmalarını Kur'ân'ın: Esnâm, evsân, evliyâ, tâğut, endâd, ensâb, şufe'â diye isimlendirdiği Allah'ın şeriklerine yönlendiriyorlardı.[441]

Müşriklerin pek çok putları arasında Lât, Menât, Uzzâ, Hubel en meşhurlarıydı. İbn Abbas'tan Mücâhid'in rivâyetine göre ilk üçünü Allah'ın isimlerinden çıkarmışlardır. Allah'dan el-Lât'ı, el-Azîz'den el-Uzzâ'yı, el-Mennân'dan el-Menât'ı. Bunlardan Lât, Tâif'te bulunan ve dört köşe taştan ibâret bir put idi. Menât Mekke ile Medîne arasında, Uzzâ Mekke'den Irak'a çıkışta bulunan Kureyş'in en büyük putuydu. Hubel Kâbe'nin içerisinde kırmızı akikten insan şeklinde bir put idi.[442] Müşrikler bu putların önünde fal okları çeker, yemin eder, çocuklarına bunlara izâfetle isim koyar, kurban keser, saygıyla onları tavaf eder,

---

436 ez-Zümer, 39/3.

437 el-Müminûn, 23/84-85, 86-87, 88-89; 'Ânkebût, 29/61-63; ez-Zümer, /39/38.

438 Yâsin, 36/74; el-Ahkâf, 46/27-28.

439 Ateş, Süleyman, a.g.e., 20.

440 Hamîdullah, Muhammed, **İslâm peygamberi**, trc. Mehmet Yazgan, Beyan yay., İstanbul 2011, 41.

441 Yıldırım, Suat, **Kur'ân'da ulûhiyyet**, Akademi yay., İstanbul 2010, 23-33.

442 İbn Kelbî, Ebü'l-Münzîr Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî, **Kitâbu'l-esnâm**, thk. Ahmed Zeki Paşa, ysz., 1913, 13,16,18.

kıyam ederler, bir yolculuğa çıkarken ve dönüşte onları sıvazlarlardı.[443]

Araplar melekleri dişi isimle adlandırıyor ve onları Allah'ın kızı sayarak Allah ile aralarında bir neseb kuruyorlardı. Putlarını da dişi isimle anıyorlardı. Bunun sebebi putları meleklerin heykelleri olarak düşünmeleri idi. Müşrik Araplar puta ve meleğe tapmakla kalmayıp cinlere de tapıyorlar ve onlarla Allah arasında bir soy alâkası kuruyorlardı. Horoz, karga, güvercin, yılan gibi hayvanların cinlerle iligili olduğunu sanıyorlar; şâir kâhin, arrâf ve büyücülerin de böyle olduğunu kabul ediyorlardı. Onlardan bazıları Şi'râ denilen yıldıza tapıyor, diğer bazıları aya veya güneşe tapıyordu.[444]

İslam öncesi Araplar öyle bir şirk, hurâfe ve bidât bataklığına sapmışlardı ki lisan, cömertlik ve hürriyet dışında neredeyse bozulmadık tarafları kalmamıştı. Hurma ve undan putlar diker, onlara süt ve yiyecek sunarlar ve bu sunulan eşyalara hiç el sürmezlerdi. Ama orada yaşayan hayvanlar için durum aynı değildi. Putların üzerlerine konulmuş yiyecekleri yer ve sonra da dönüp onlar üzerine pislerlerdi.[445]

İşte, ne faydası ne de zararı olan putlara karşı gösterilen bu ta'zim ve ibâdetleri gören akıl sâhipleri ile Allah'ın muazzam kudretiyle her an karşı karşıya olan melekler ondan başka ilâh olmadığına hem şehâdet hem de gayb âleminde şâhitlik etmiştir.[446]

---

443 Ulutürk, Veli, **Kur'ân-ı Kerim Allah'ı nasıl tanıtıyor?**, Akademi yay., İstanbul 2007, 24-25.

444 Ulutürk, a.g.e., 24-25.

445 Ulutürk, a.g.e., 24-25.

446 Ulutürk, a.g.e., 24-25.

2-İnsanın Kendi Nankörlüğüne Şâhitliği

Nankör kelimesi farsça bir kelimedir. Kur'an'da kullanılan karşılığı ise "Kenûd"[447] kelimesidir. Anlamı ise, kendisine yapılan iyliği inkâr (küfr) eden, gördüğü iyliğin ve yardımların değerini bilmeyen, şükretmeyen, iylik ve ni'met verene karşı inkârcı bir tavır takınan kimse demektir.[448]

İyliklere ve ni'metlere karşı takınılan bu olumsuz tavra 'nankörlük', Bir başka deyişle 'küfrân-ı nîmet' denir. Yani ni'meti yalan sayma, inkâr etme ve ni'met sahibini görmezden gelme demektir.[449]

Nankörlük ya insanlara karşı ya da âlemlerin rabbine karşı yapılır. Kişi doğumundan ölümüne kadar diğer insanlardan gelen iylik, ihsan ve hayıra şâhitlik eder; onlar olmadan yaşayamayacağını ve onlardan gelen menfaatlere ihtiyacı oluğunu bilir. Fakat bütün bunlardan haberi olduğu halde sorumluluğunu yerine getirmek yerine nankörlükte bulunur.

İnsan aynı şekilde Rabbine karşı da nankör olabilmektedir. İnsanın Rabbine karşı bu nankörlüğü de ikiye ayrılır. Birincisi Allah'ın yaratıcı, bütün evrenin sahibi ve canlılara ait geçim kaynaklarının yaratıcısı olduğunu inkâr eden nankörlüktür. Bunlarla ilgili Kur'ân-ı Kerim'de şu âyetler yer almaktadır:

"Allah bir şehri örnek verdi: (Halkı) güvenlik ve huzur içindeydi, rızkı da her yerden bol bol gelmekteydi; fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük etti, böylece Allah da yaptıklarına karşılık olarak, ona açlık ve korku elbisesini tattırdı."[450]

---

447 el-'Âdiyât, 100/6.
448 Ece, Hüseyin, a.g.e., 493.
449 Ece, Hüseyin, a.g.e., 493.
450 en-Nahl, 16/112.

"İnkarcılar sıkıştıkları zaman Allah'a yalvarırlar, ama biraz rahatlayınca nankörlük ederler."[451]

"Gerçekten Sebe' halkına, oturdukları diyarda bir ibret dersi vardı. Onların meskenleri sağdan soldan iki bahçe ile çevrili idi. Peygamberleri kendilerine dedi ki: "Allah'ın nîmeterinden yiyiniz, içiniz, O'na şükrediniz. Ne hoş bir diyar! Ne iyi, ne müsamahalı bir Rab. Fakat onlar bu dâvete sırtlarını döndüler. Biz de onların üzerlerine kükremiş bir sel gönderdik."[452]

Âyetlerde karakterize edilen nankör tipler, Allah'ın nîmetlerini inkâr edip küfre düşenlerdir. Küfr ile nankörlük her ne kadar farklı görünseler de aralarında yakınlık vardır. Nankörlük kelimesinin anlam sahası içerisinde tıpkı küfr gibi Allah'ı Rab olarak, rızık ve ni'met verici olarak tanımamak vardır.[453]

Nesefî, Allah'ın ni'metine karşı nankörlük eden insanın kendi nefsinin aleyhine şâhitlik edeceğini söylemiştir. İfâde etmiş olduğu diğer bir yoruma göre ise inkârcıyı tehdit etme emaçlı bu nankörlüğe Allah Teâlâ bizzat şâhitlik edecektir.[454]

Allah veya insanın tarafından şâhit olunan "Nankörlük" ün ne olduğu konusunda âlimler tarafından farklı açıklamalar yapılmıştır. Nankörlüğü; İbn Abbas, Mücâhid ve Katâde, Allah'ın ni'metlerini inkar etmek; İbn Sîrin, Allah'ı kınamak; Hasanu'l-

---

451 el-İsrâ, 17/67; eş-Şûrâ, 42/48.

452 Sebe', 34/15-16; Sebe': Yemen de yerleşmiş bir kabile adı olup başkentleri Ma'rib, bu gün ki San'a civarında bir yer idi. Kurdukları medeniyetle dillere destan olan bu medeniyet Hz. Süleyman vesilesiyle manen bir yükseliş göstermişti. İki dağın arasında bağ ve bahçeleri bulunuyordu. Öyle ki bir kadın başında taşıdığı sele ile bu bahçelerde yürüdüğünde elini sürmeden selesi meyvlerle doluyordu. Daha sonra şirke ve tefrikaya düştüler. Allah da onlara "Cürz" denen bir hayvanı (köstebeği) Musallat etti. Hayvan dağlar arasına inşaa edilen barajı deldi. M.Ö 5. Asırda bu ünlü Ma'rib barajının yıkılmasıyla ülkenin yıldızı da söndü. Bkz. et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], VI, 540.

453 Ece, Hüseyin, a.g.e., 494.

454 En-Nesefî, a.g.e., X, 692.

Basrî, başına gelen musibetlere yakınıp, ihsan edilen nimetleri unutmak[455] olarak açıklamıştır.

Allah'ın verdiği nimetleri unutan ve başına gelen belalardan sürekli yakınan için şâir şöyle demiştir:[456]

يا أيها الظالم في فعله الظلم مردود علي من ظَلَم

الي متي أنت و حتي متي تشكو المصيبات و تنسي النعم

"Ey amelinde zâlim kişi, zulm döner zulmedene,

Ne zamana kadar unutacaksın nâil olduğun nimetleri, isyan edeceksin başına gelen felakete."

Resûlullah nankörlük eden kimseyi şöyle tanımlamıştır: "Nankör: Tek başına yiyen başkasına yardım etmede cimri davranan ve kölesine vuran kişidir."[457]

3-Hz. Muhammed'in Risâletine Şâhitlik

Hz. Muhammed Allah tarafından, vahyi insanlara tebliğ edeci bir resul olarak seçildi. Kendisine inen Kurân-ı önce içerisinden gönderildiği topluma sonra da yakın bölgelere tebliğ ederek risâleti evrenselleştirdi. Fakat, bir insanın böyle önemli bir göreve getirilmesini ve peygamber olarak gönderilmesini garip karşılayan müşrikler, onun risâletini gösteren açık deliller olmasına rağmen risâleti inkâr ettiler ve böyle bir vazîfenin melek gibi bir varlığa verilmesi gerektiğini iddia ettiler.

---

455 es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed, **el-Keşf ve'l-Beyân**, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşur, Dâru ihyâi't-turâi'l-Arabî, Beyrût2002, X, 271.

456 es-Sa'lebî, a.g.e., X, 271.

457 es-Sa'lebî, a.g.e., X, 271.

Allah Teâlâ bu iddiaya karşılık olarak, yeryüzünde huzur içinde dolaşan melekler olsaydı elbette onlara peygamber olarak gökten bir melek indirirdik, diyerek Hz. Muhammed'in risâletine şâhitlik etmiştir.[458]

Allah'ın Teâlâ yanısıra ehl-i kitap da Hz. Muhammed'in risâletine şâhittir.[459] Ehl-i kitap Tevrat'ta, Hz. Mûsâ'nın kendisinden sonra onun gibi bir peygamberin geleceğini müjdelediğine[460] ve Rabbin Faran dağından parladığına;[461] İncil'de "Parakletos" ve "Göklerin Melekûtu" adında birisinin çıkacağına, şâhit olmaları nedeniyle, kendi çocukları gibi tanıyıp İncil ve Tevrat 'ta yazılı olarak buldukları Hz. Muhammed'in risâletini tasdik etmeleri Kur'an tarafından istenmiştir.[462]

4-Kur'ân'a Şâhitlik

Allah Teâlâ,[463] ehl-i kitap,[464] müminler[465] ve melekler[466] Kur'ân'ın hak bir kitap olduğuna şâhittir.

Bazı Yahûdi bilginler ve müşrikler Kur'ân'ın hak bir kitap olduğunu inkâr edip "Allah hiçbir şeye bir şey indirmedi." dedikleri zaman, Allah; Peygamber'ine indirdiği kitabı, bilgisi dâhilinde indirdiğine dair şâhitlik eder. Ve O'nun şâhitliği Kur'ân'ın hak bir kitap olduğunu ispatlamaya yeter.

---

458 el-İsrâ, 17/94-96.

459 Kâf, 50/37; el-Mâide, 5/83.

460 Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, **Kutsal kitap (Tevrat, Zebur, İncil)**, Yeni yaşam yay., İstanbul 2013, Tesniye, 18/15-19.

461 Tesniye, 33/2.

462 Güner, Osman, a.g.e., 142-154.

463 en-Nisâ, 4/166.

464 el-Mâide, 5/83.

465 Kâf, 50/37.

466 en-Nisâ, 4/166.

Peygaberimiz bir Yahûdi topluluğun yanına gidip onlara: "Vallahi ben biliyorum ki sizler, benim Allah'ın peygamberi olduğumu çok iyi biliyorsunuz." dedi. Onlar da: "Biz onu bilmiyoruz." deyince Allah teâla: "Fakat Allah ve melekleri indirdiğine şâhitlik eder…" âyetini indirerek gönderdiği kitap ve peygamberin hak olduğunu beyan etmiştir.[467]

Diğer bazı ehl-i kitap ise tam aksine indirilen kitabı tasdik eder, ondan âyetler okununca gözlerinden yaşlar gelir. Özellikle, Müslümanlara sevgi bakımından daha yakın olan Hristiyanlar, Peygambere indirilen âyetleri işittikleri zaman, işittiklerinin hak olduğunu anladıklarından dolayı gözleri yaşla dolar ve şöyle derler: "Ey Rabbimiz, Peygamber'in Muhammed'e indirdiğin Kur'ân'ı tasdik ettik. Sen bizleri Kur'ân'ın hak olduğuna şâhitlik edenlerle beraber eyle, sevap ve mükâfatlandırmada onların derecelerine ulaştır. Allah'ın birliğine ve mukaddes kitabında bize gelen hakka nasıl iman etmeyiz? Halbuki bizler, Rabbimizin bizi, salih topluluklarla beraber naim cennetlerine koymasını ve kıyâmette bizleri onların derecelerine erdirmesini candan isteriz."[468]

5-Tevrat ve "Kitâb-ı Merkûm"a Şâhitlik

Kur'ân-ı Kerim; peygamberler ve Yahûdi bilginlerin[469] Tevrat'a olan şâhitliklerinin[470] yanısıra, mukarrebûn meleklerinin iyilerin kitabı olan Kitab-ı Merkûm'a şâhitliklerinden[471] de haber verir.

---

467 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], III, 175.

468 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], III, 367.

469 Hz. Mûsa gibi peygamberler ve Abdullâh b. Selam gibi Yahûdi bilginler.

470 el-Mâide, 5/44.

471 el-Mutaffifîn, 83/20-21.

Peygamberler ve Yahûdi bilginlerin Tevrat'a şâhitliklerinin neyi kapsadığını anlayabilmek için öncelikle Tevrat'ı kısaca tanımamız gerekir:

Tevrat (Tora- تورة), Şeriat veya kanun (Yunanca'da Nomos) anlamına gelen Eski Ahid'in ilk beş kitabına verilen isimdir.[472] Eski Ahid Yahûdi toplumu tarafından İ.V. 12. y.y. ile Milâdi yılın başlangıçlarında kompoze edilen ve derlenerek seçilen antolojik mâhiyette bir yazılar külliyatıdır. Bu killiyat, nebevî kehânetler, hikmet öğretileri, isrâillileştirilmiş Ortadoğu mitolojileri, şiirler, kâhinlerin dinsel direktifleri ve krallıkla ilgili kayıtlar gibi çok çeşitli edebî materyali içerir. Bu materyalin bir kısmı tarihsel, bir kısmı efsânevî, bir kısmı da şeriat kanunları ile ilgilidir. Materyalin çoğu İbrânice yazılıdır. Fakat bazı pasajlar İ.V. 6. y.y.'dan sonraki sürgün döneminden sonra Yahûdiler arasında kullanımı yaygınlaşan bir diğer Semitic dil olan Aramice yazılıdır.[473]

Yunanca'da "Ta Biblia" olarak bilinen ve parşömnen ya da kitap manasına gelen Eski Ahit, değişik meakanlar ve zamanlarda birçok yazar tarafından değişik amaçlarla kâleme alınmış bir kitaplar koleksiyonudur. Şu anki eski ahiti oluşturan bireysel kitaplar her nekadar Eski Ahit'e sokulmak için yazılmasa da bazı Yahûdi gruplar bu kitapları Sinagoglar2da okunmak üzere bir araya getirerek birleştirdi ve zamanla Tevrat'a dâhil ettiler.[474]

---

[472] Bunlar; Yaratılış(Tekvin-Bereşit), Mısır'dan Çıkış(Şemot), Levililer(Vayikra), Çölde Sayım(Bamidar), Yasa'nın Tekrarı (Devarim) kitaplarıdır ve Mûsa tarafından yazılmış olmalarına istinaden Yasa Kitapları veya Mûsâ'nın beş kitabı (sefer Moşe – The Book of Moses) olarak da bilinirler. Tora'yı takiben iki bölüm daha gelir, bunlar da Nebiim (peygamberlikler ve tarihsel kitaplar) ve Ketubiim (yazılar, şiirler, mezmurlar, ezgiler) bölümleridir. Bkz. Kitab-ı Mukaddes Şirketi, **Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)**, Yeni Yaşam yay., İstanbul 2013, Önsöz.

[473] Sakioğlu, Mehmet, **Tevrat'ı kim yazdı?**, Ozan yay., İstanbul 2004, 27.

[474] Sakioğlu, a.g.e., 29.

Bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki; Peygamberler ve Yahûdi bilginler tarafından muhafzası yapılan, değiştirilmemesi için korunup gözlenen,[475] onunla hükmedilen ve hak olduğuna şâhitlik edilen Tevrat, bazı Yahûdi gruplar tarafından Tevrat'a Sinagoglar'da okunarak eklenen kitapların haricinde kalan, içerisinde zinâ, adam öldürme gibi şeriat ve kanunlar barındıran Tevrat'tır.

Mukarrebûn melekleri tarafından müşâhade edilen ve "İyilerin Kitabı" olarak bilinen "Kitâb-ı Merkûm"a geldiğimizde o; iyilerin amellerinin içerisinde yazılı olduğu ve cennetin en yüksek derecesinde bulunan amel kayıt defteridir. Arşa en yakın melekler tarafından gözetlenir ve korunur.[476]

6-Kâfir ve Münâfıklara Şâhitlik

Kur'ân-ı Kerim'de aleyhine şâhitlik edilenlerden bir kısmı da kâfirler ve münafıklardır. "Allah çocuk edindi ve şerîki vardır." şeklinde Allah'a karşı yalan isnatta bulunup[477] iftira atan bu kimselerin yalancı olduğuna kıyâmet günü şâhit statüsünde bulunacak olan nebîler, resuller ve melekler şâhitlik edecektir.[478]

Bu şekilde aleyhinde şâhitlikte bulunulan kimseler, Allah'a yalan isnatta bulunduklarından dolayı küfre saplanmış oldular. Küfür aslında sözlükte, bir şeyi örtmek anlamına gelir. Gece, şahısları örtüp gizlediğinden dolayı "Kâfir" olarak nitelendirilmiştir. Çiftçiye de "Kâfir" denilmesinin sebebi, çiftçinin tohumu toprağa gizlemesinden dolayıdır. İslâmi literatürde ise Allah'a karşı şükrü terk ederek varlığını inkâr edip gizlemek, şeklinde bir anlam kazanmıştır. İlâhi tebliğe cevap vermeyen, hakkı gizleyip

---

475 ez-Zemahşerî, II, 242.

476 es-Sâbûnî, Muhammed Alî, **Safvetu't-tefâsîr**, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût 1981, III, 533.

477 en-Nesefî, a.g.e., V, 287.

478 Hûd, 11/18.

zâlimlik yapan, nimetlere şükrü terkeden, Allah'ın birliğini kabullenmeyip ona ortak ve çocuklar isnat eden, Peygamber'i inkâr eden kimseler kâfir statüsüne girer. Kıyâmet günü bunların küfürde olduklarına Peygamberler, melekler ve islam ümmeti şâhitlik edecektir.

Kâfirler açıktan açığa ilâhi tebliği reddederken, münâfıklar açıktan peygambere "Senin, Allah'ın resulü olduğuna şâhitlik ederiz." diyorlar, ama içlerinden bunu yalnlıyorlardı. Allah da münâfıkların bu durumuna şâhitlik edip resulüne şöyle vahyetti: "Ey Muhammed! Münâfıklar sana geldikleri zaman: "Biz şehâdet ederiz ki mutlaka sen Allah'ın Resûlüsün." derler. Allah da bilir ki elbette sen onun peygamberisin. Ve Allah şehâdet eder ki münâfıklar muhakkak yalancıdırlar."[479]

7-İnsanlar ve Ümmetlere Şâhitlik

Kur'ân-ı Kerim; peygamberlerin kendi ümmetlerine şâhitlikleri[480] ile Hz. Muhammed ve ümmetinin tüm insanlara olan şâhitliğinden[481] söz eder.

Allah Teâlâ âyet-i kerîmelerde kıyamet günü geldiğinde, her ümmete göndermiş olduğu peygamberi şâhit tutup ona; ümmetinin, davetine karşı ne cevap verdiğini soracağını, Hz. Muhammed'i de ümmetine karşı şâhit kılarak,[482] ümmetinin, kendisine karşı ne cevap verdiğini soracağını beyân ediyor.[483]

Allah Teâlâ her ümmete; kendi varlığı ve birliğini kabul etmeleri, uhrevî cezayı göz önünde bulundurup dünyada günah

---

479 el-Münâfikûn, 63/1.
480 en-Nahl, 16/89; el-Hadîd, 57/19.
481 en-Nîsa, 4/41; el-Hac, 22/78; el-Bakara, 2/143.
482 ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 462; en-Nesefî, a.g.e., VI, 256.
483 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], V, 229.

ve aşırılıktan uzak durmaları, hak ve hukuk çerçevesinde düzenli ve ahlaklı yaşamaları için bir şeriat ve sünnet yollamıştır.[484] Şeriat ve sünneti tebliğ edip uygulaması için de peygamber göndermiştir. Bu peygamberlere, gönderildiği ümmet içerisinden inanmayanlar, âhirette gerçek ortaya çıktığında pişman olacak ve peygamberlerin tebliğlerini inkârdan başka bir yol bulamayacaklardır.[485] Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, İslâm ümmeti ve Hz. Muhammed'i peygamberleri tasdik edici şâhitler olarak çağırıp[486] inanmayanlara gerekli cezâyı verecektir.

Süddî bu konuda şöyle diyor: "Kıyâmet gününde peygamberler geleceklerdir. Onların bazılarının ümmetlerinden sadece bir kişi veya iki kişi yahut on kişi ya da bundan daha az kişi iman etmiş olacaktır. Nihâyet Hz. Lût'un kavmi getirilecek. Ona kavmindeki iki oğlundan başkasının imân etmediği belli olacak, peygamberlere: "Sizler kendinize gönderilenleri tebliğ ettiniz mi? diye sorulacak. Onlar da: "Evet" diyecekler. Bunun üzerine buna kim şâhitlik eder denildiğinde, Onalar: "Muhammed (s.a.v.)'in ümmeti" diyeceklerdir. Bu defa Hz. Muhammed'in ümmetine: "Sizler, bu hususta ne dersiniz?" denilecek. Onlar şöyle diyecekelr: "Ey Rabbimiz, biz şâhitlik ederiz ki onlar tebliğ ettiler." Bunun üzerine "Sizin bu şâhitliğinizi kim tasdik ede-

---

484 el-Mâide, 5/48; el-Hac, 22/34.

485 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], I, 360.

486 Hz. Muhammed (a.v.)'in ümmetinin dünya ve âhirette diğer insanlar üzerine şâhit olduklarını gösteren bir hadis şöyledir: "Bir kısım sahabe bir cenazenin yanından geçip onu hayırla andıklarında Resûlullah: "Vâcip oldu" demiş. Sonra başka bir cenazenin yanından geçmişler ve onu ise kötü anmışlar, Resûlullah onun için de: "Vâcip oldu" demiş. Ömer b. Hattab ne vacip oldu diye sorunca Resûlullah şöyle cevap vermiş: "Şunu hayırla andınız onun için cennet vacip oldu. Şunu da kötülükle andınızonun için de cehennem vacip oldu. Sizler yeryüzünde Allah'ın şâhitlerisiniz." diye buyurdu. Bkz. el-Buhârî, el-Cenâiz, 86.

cek?" diye sorulacak, onlar: "Hz. Muhammed tasdik edecek" diyeceklerdir. Bu defâda Hz. Muhammed çağrılacak, o da ümmetin doğru söylediğine ve peygamberlerin tebliğ etmiş olduklarına dair şâhitlik edecektir."[487]

8-Amellere Şâhitlik

Kur'ân-ı Kerim; Allah Teâlâ'ın, insanların yaptıkları tüm amellere şâhit olmasının[488] yanı sıra el, ayak ve dil gibi organların da amellere şâhittliğinden[489] bahseder.

"Amel", "Fiil" kelimesinden farklı olarak bir şeyi kasıtlı olarak yapmak anlamındadır. İslâmi literatür içerisinde kasıtlı olarak yapılan "amel" iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayrılır. Allah'ı ve Resûlünü tasdik etmek, Allah'ın dinde buyurduğu emirleri yerine getirmek iyi amellere girerken; O'nu inkâr etmek ve emirlere riâyet etmemek kötü ameller arasına girer. Allah Teâlâ her iki amel türüne ve bunlardan unutulanlara da şâhittir.

Allah Teâlâ kıyamet gününde, kötü amellerde bulunan bütün insanları diriltip bir araya toplayacak ve dünyadayken yaptıkları amelleri; onları utandırmak, azarlamak ve durumlarını cümle âleme göstermek için kendilerine haber verecektir. Zira Allah, onların yaptıkları amelleri tesbit ettirmiştir, onlar ise unutmuştur. Bu durum karşısında maruz kalmış oldukları rezillikten dolayı hemen ateşe sokulmak isteyeceklerdir.[490]

Allah'a inanan, O'nun birliğini kabul eden, peygamberin getirdiklerini tasdik eden ve sâlih amel işleyenlere hurma çekirdeğinin üzerindeki oyuk kadar dahi zulmedilmeyecektir.[491] Allah

---

487 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], II, 538.
488 el-Mücâdele, 58/6; Yûnus, 10/46, 61.
489 en-Nûr, 24/24; Yâsin, 36/65.
490 ez-Zemahşerî, a.g.e., VI, 61.
491 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], III, 128.

kötülük yapanlara yaptıklarının karşılığını nasıl eksiksiz olarak veriyorsa[492] salih işler yapana da verecektir.

Süddî'ye göre, iman etme, ancak salih amellerle, Müslüman olma da ancak iyliklerde bulunma ile kabul edilmiştir. Yani kişinin "Ben Müslümanım", "Ben müminim" demesi yeterli değildir. Ayrıca salih ameller işlemesi gerekir.

9-Hz. Îsâ'ya İnen Sofraya Şâhitlik

Havâriler, Hz. Îsâ'nın risâletinden emin olmak, kalplerini tatmin etmek, karınlarını doyurmak ve sofranın indiğine şâhitlerden olmak için ondan, rabbine söylemesi ve gökten bir sofra indirmesini, istediler.[493] Hz. Îsâ'nın istemesi üzerine rableri onlara, içinde her türlü yemek bulunan bir sofra indirdi. Onlar da ondan yediler.

Abdullah b. Abbas bu konuda şöyle diyor: "Havârîler Hz. Îsâ'dan, rabbinin kendilerine gökten sofra indirmesini isteyince Hz. Îsâ onlara şöyle karşılık verdi: "Sizler Allah için otuz gün oruç tutup da ondan bir şey isteyecek olursanız, o size dilediğinizi verir." Onlar da otuz gün oruç tuttuktan sonra Hz. Îsâ'ya dediler ki: "Çalışanın ücretini onu çalıştıran verir. Bize otuz gün oruç tutmamızı emrettin. Biz onu yaptık. Biz herhangi bir kimseye otuz gün çalışacak olsaydık o bizi, işi bitirir bitirmez yedirip içirirdi. Şimdi senin rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?" Hz. Îsâ şöyle karşılık verdi: "Eğer hakkıyla iman edenlerdenseniz böyle bir soruyu sormaktan korkun çünkü Allah hiçbir şeyden âciz değildir."[494]

---

[492] من يعمل سوء يجز به "Kim kötü bir iş işlerse onun cezasını görür." Bkz. en-Nîsa, 4/123.

[493] el-Mâide, 5/114.

[494] et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], III, 450.

İbn Kesir'in verdiği bilgiye göre, Melekler sofrayı gökten uçurarak getirdiler. Sofrada yedi tane balık ve somun ekmek vardı. Orada bulunan insanlardan baştan sona hepsi ondan yediler. Âmir b. Yâsir'den gelen rivâyete göre, inen sofra içerisinde ekmek et vardı. Bu rızıklarla birlikte onlara; ihânet etmemeleri, hazine olarak inen nimetleri biriktimemeleri, gelecek kaygısıyla kaldırıp götürmemeleri emredilmişti. Fakat emirleri dinlemedikleri için maymun ve domuza çevrildiler. Süddî'ye göre havârîlerin şâhit oldukları sofra içerisinde et haricinde her şey vardı.[495]

10-Hz. İbrâhim ve Hûd'a şâhitlik

Kur'ân, Hz. Hûd'un putlara inanmadığına kavminin şâhit tutulması[496] ile halkın Hz. İbrâhim'e verilecek cezaya şâhit tutulmalarından[497] bahseder.

Âd kavmi, Hz. Hûd'un ilahlarını kınaması ve onlara tapınılmasına engel olması nedeniyle ilahlarının onu çarptığını düşünüyorlardı. Hz. Hûd onların bu bâtıl düşüncelerinin hakîkate uygun olmadığını göstermek[498] ve taptıkları putlardan uzak olduğuna şâhitlik etmelerini sağlamak için ellerinden geleni yapmalarını ister ve Allah'a tevekkül eder. Allah Teâlâ da Hûd'u ve onunla beraber iman edenleri kurtarıp Âd kavmini lanetledi ve onlara çetin bir azap hazırladı.[499]

Hz. İbrâhim'e yapılan şâhitliğe gelince müfessirler bu olayı şu şeklide açıklamıştır: Hz. İbrâhim, kavmine putların acizliğini göstermek için onları kırıp sadece büyüğünü bıraktı. Kavmi büyük put hariç diğer putların kırıldığını görünce, ilhlarımıza bu işi yapan zâlim bir kimsedir, dediler. Bazıları Hz. İbrâhim'in,

---

495 İbn Kesîr, a.g.e., III, 226.
496 Hûd, 11/54.
497 el-Enbiyâ, 21/61.
498 İbn Kesîr, a.g.e., IV, 330.
499 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], IV, 498-499.

"Allah'a yemin ederim ki siz dönüp gittikten sonra putlarınıza mutlaka bir tuzak kuracağım." dediğini işittiği için onu ele verdiler. Bunun üzerine putperest bu kavim şöyle dedi: "Siz İbrâhim'i insanların gözü önüne getirin ki insanlar bizim onu nasıl cezalandırdığımızı görsün ve bundan ibret alsın."[500]

Nesefî ise bu âyetteki "Belki insanlar şâhitlik ederler" ifâdesinin, insanların onun cezalandırıldığını görüp ibret almaları anlamına gelidiğini kabul etmekle birlikte; bu işi onun yapıp yapmadığına şâhitlik etmeleri ve onun aleyhinde delil oluşturabilmeleri anlamına da geldiğini açıklamıştır.[501] Çünkü Henüz Hz. İbrâhim işlediği şeyi itiraf etmediğinden ona ceza vermek için delil bulmak gerekiyordu. Bu yüzden Hz. İbrâhim bu işi işlerken onu bir gören olup olmadığını ortaya çıkarmak için insanlar Nemrud'un askerleri tarafından bir araya toplandı.

Yukarıdaki bilgiler ışığında okuyucuya analama kolaylığı sağlamak için analizler sonucunda, Kur'ân'da şehâdetin nesne olduğu durumlar tablolaştırılarak aşağıda gösterilmiştir:

Nesnesine Göre Şehâdet Kavramı	
1-Allah'tan Başka İlah Olmadığına Şahitlik	2-İnsanın Kendi hitliği
3-Hz. Muhammed'in Risâletine Olan Şahitlik	4-Kur'ân'a Şâhitl
5-Tevrat ve Kitâb-ı Merkûm'a Olan Şahitlik	6-Kâfir ve Münâf
7-İnsanlar ve Ümmetlere Şahitlik	8-Amellere Şâhit
9-Hz. Îsâ'ya İnen Sofraya Şâhitlik	10-Hz. İbrâhim v

[500] et-Taberî **Câmi'u'l-beyân**[1], V, 534-535.
[501] en-Nesefî, a.g.e., VII, 136.

C-YÜKLEMİNE GÖRE "ŞEHÂDET" KAVRAMI

"Yüklemine Göre Şehâdet Kavramı Bölümü", şehâdet kavramının eş ve zıt anlamlarını içermektedir. İlk olarak şehâdet kavramının müterâdifleri (eş anlamlıları) ele alınacaktır.

1-"Şehâdet"in eş anlamlı kullanımları

Unutulmamalıdır ki her kelime, zamanla yeni anlamlar kazanır. Her kazandığı analam sayesinde de diğer kelimelerle birbirine bir adım daha yaklaşır ve her bir kelime ile müşterek bir mana meydana getirir. Böylece diğer kelimelerle arasında anlam ağları oluşur. Bu ağlar kimi kelimelerle zıt yöndeyken kimi kelimelerle eş yöndedir. İşte tam buradan yola çıkarak "şehâdet" kelimesinin eş yönde anlam oluşturduğu müşterek kelimeleri inceleyeceğiz.

a-Doğrudan Eş Anlamlı Olanlar

Bu bölümde "şehâdet"in Kur'ân'da geçen ve doğrudan ilişki içerisinde olduğu kelime ve kavramlara değineceğiz. Bu kelimeler hakkında gerekli lugavi bilgi ve ilgili oldukları âyetleri verdikten sonra "şehâdet" ile olan münasebetlerine vurgu yapacağız.

aa-Hazır olmak (الحضور)

شَهِدَ kökü حضر "Hazır oldu" manasındadır. Bedevîlik anlamına gelen بَدْو'in zıddıdır. حَضارة ve حِضارة şehirlik (yerleşik hayat) analamına gelir. بَداوة kalıbında bu kelime bir yeri, bir insanı veya bir başka şeyi görmek için bir isim olarak kullanılmaktadır. Bu kelimenin türevlerinin manası şöyledir: حُضْر, çekilmek istendiğinden kendisi için at getirilen şeye tahsis edilmiştir. Bu açıdan أَحْضَرَ الفَرْسُ denir. اسْتَحْضَرْتُه: onun yanında olanı istedim demektir. حاضَرْتُه, مُحاضَرَةً ve حِضارًا: Bir kişiyle tartışmak karşılıklı delil getirmektir. Bu da hazır olmak, hazır etmek manasındadır. Sanki

her bir delilini getirmektedir. حَضِيرَة kendisi ile savaşa gidilen insanlardan bir topluluktur. Suya varmak da bu kelimeyle ifâde edilir.[502] حاضر kelimesi شاهد manasında olup yolcu olmayan mukim olan anlamına gelmektedir.Araplar arasında suyun yanında ikâmet eden, oradan ayrılmayan kimseye حاضر denilirken, suyun yanına yerleşen bir kavim için هؤلاء قومٌ حُضَّارٌ denilmektedir.[503] Kelimenin bu anlamına işaret eden Lebîd'in şiiri şöyledir:

فالوادِيان و كلُّ مَغْنًي منهم

و علي المياه محاضرٌ و خيامُ

İki vâdi ve orada bulunuyor onların villaları,

Suyun yanına ulaşmış ve kurmuşlar çadırları.[504]

Kur'ân'da حضر kökü 19 sûrede, 25 âyette, 13 farklı şekilde kullanılmakta olup gelmek,[505] getirmek,[506] çatmak,[507] yüz yüze gelmek,[508] ölümün gelmesi,[509] bir şeye meyilli olmak,[510] ikâmet etmek,[511] toplamak,[512] sevap ve günahlarını sunmak,[513] bir şeyin yanında bulunmak,[514] miras taksiminde hazır bulunmak,[515] şâhit

---

502 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 291,292.

503 İbn Manzûr, a.g.e., IV, 198, 199.

504 محاضر aslında محضر'ın çoğuludur ve insanların bir araya geldiği cami, medrese, su kaynağı gibi anlamlara gelir. Bkz. İbn Manzûr, a.g.e., IV, 199.

505 el-Ahkâf, 16/29.

506 Meryem, 19/68.

507 el-Bakara, 2/132, 180.

508 es-Sebe, 34/38.

509 el-Bakara, 2/132, 180.

510 en-Nisâ, 4/128.

511 el-Bakara, 2/196.

512 Meryem, 19/68.

513 et-Tekvîr, 81/14.

514 el-Â'râf, 7/163.

515 en-Nisâ, 4/8.

olmak[516] vb. manalara gelmektedir. Kur'ân bağlamında "Ş-h-d" kökü ile paralel bir anlamda kullanılmıştır. "Ş-h-d" kökünde olduğu gibi bir yerde hazır bulunmak,[517] bir şeyle yüz yüze gelerek onu müşâhade etmek,[518] bir olayda hazır bulunup ona şâhit olmak vb. manalarına gelir.

"...ان قرآن الفجر كان مشهودا" *"…Sabah namazı şâhit olunan namazdır."* Ayetindeki مشهود kelimesi hazır olma manasındadır. Yani gece ve gündüz melekleri sabah namazında hazır bulunurlar. شَهِدَ kelimesinin bir yerde hazır bulunma manasının yanı sıra şehirde bulunup seferi olmama anlamına da gelir. Ferra'ya göre "فمن شَهِدَ منكم الشهر فليصمه" *"sizden kim o aya şâhit olursa oruç tutsun"* ayeti "فمن شَهِدَ منكم المصر في الشهر" *"sizden kim o ayda şehirde hazır bulunursa…"* manasına gelir.[519]

و ذلك يومٌ مشهودٌ *"…O gün herkesin hazır bulunacağı gündür."*[520] ayetindeki مشهودٌ'den maksat, o gün yer ve gök ehlinin hazır bulunmasıdır.[521] Aynı şekilde او ألقي السَّمعَ و هو شهيد… *"Elbette bunda, içinde bir kalb taşıyan veya zihnini derleyip toplayarak can kulağıyla dinleyen kimseler için alacak bir ders vardır"*[522] âyetindeki شهيد kelimesi, kulak bir şeyi işitirken kalbin ve zihnin ona eşlik etmesi, odaklanması ve orda hazır buluması anlamına gelir.[523]

ab-İlim (العلم)

شَهِدَ kökünün geldiği manalardan birisi de عَلِمَ "Bildi"dir. Klasik sözlüklerde bir şeyi gerçek manasıyla kavramak, öğrenmek,

---

516 el-Kehf, 18/49.
517 el-Â'râf, 7/163.
518 Sebe, 34/38.
519 el-Ezherî, a.g.e., VI, 77; İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.
520 Hûd, 11/103.
521 İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.
522 Kâf, 50/37.
523 İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.

cehâletin aksi,[524] gerçekle örtüşen kesin inanç, bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat[525] anlamlarına gelir.

Bir şeyin hakîkat ve mâhiyetini kavrayıp idrak etmek[526] olan ilim, ilâhi bir sıfat olarak "Allah'ın gerek duyular âlemine gerekse duyu ötesi âleme âit her şeyi bilmesi" diye tanımlanabilir. "Ş-h-d" kökünden türeyen "Şehîd" kavramı da Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın bu sıfatına delâlet ederek alîm, habîr, hâfız, muhsî vb. mânalarına gelir. Bütün bu kavramlar çerçevesinde düşünüldüğünde ilim "Zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük-büyük, güzli-âşikar her şeyi ve her hâdiseyi müşâhade etmişcesine hakkıyla bilmek" manasına gelir.[527]

Mukatil b. Süleyman "ilim" maddesinin Kur'an'daki üç değişik anlamını zikretmiştir Bunlar "görmek", "bilmek" ve "izin"dir.[528]

İlâhi ilmi hem duyu âlemini (şehâdet) hem de duyular ötesi âlemi (mutlak gayb) kapsaması nedeniyle analam bakımından şehâdeti içerisine alacak kadar genişken, beşerî ilim beş duyu vâsıtasıyla elde edildiği için şehâdet ile neredeyse aynı anlamı ifâde eder.

Kur'ân-ı Kerim'de ilim kökünden türeyen kelimelerin, yaklaşık 750 yerde geçtiği görülmektedir. İlim, Kur'ân-ı Kerim'in yaklaşık 380 âyetinde isim, muhtelif fiil sîgaları ve sıfat şeklinde

---

524 İbn Manzûr, a.g.e., XII, 417.

525 Kutluer, İlhan, "İlim", **DİA**, XXII, İstanbul, 2000, 109.

526 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 719.

527 Yavuz, Yûsuf Şevki, "İlim", **DİA**, XXII, 2000, 108.

528 Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasen el-Belhî, **el-Vucûh ve'n-nezâir,** thk. Hâtim Sâlih Zâmın, Matbaatu cum'atu'l-mâcid lis's-sekâfe ve't-turâsî, Dubâi, 2006, 93.

Allah'a nispet edilmiştir.[529] Bu sayı bilgi ve bilme faaliyetlerinin Kur'ân mesajı bakımından önemini ortaya koymaktadır. Kur'ân'da ilim kavramı ilâhi bilgi, vahiy, inasana vahyedilmiş ilâhi hakîkate dâir bilgi ve dünyevi meleke ile kazanılan bilgi olarak 'ayetlerde geçmektedir.[530] "Ş-h-d" kavramının manalarından birisi bir şeyin hakîkatini kat'î olarak bilmek[531] olması dolayısıyla ilim ile bir anlam benzerliğine sahip olmaktadır.

Munzirî, Ahmed b. Yahya'ya "شَهِدَ اللهُ انه لا اله الا الله"[532] ayetinin manasını sormuş. O da "شَهِدَ اللهُ" ifadesinin geçtiği her yer "عَلِمَ الله" manasına gelir, diye cevap vermiştir.[533] İlmi her şeyi kuşatan için şehit denirken hakkında ilim sahibi olduğu şeyi açıklayana da bu manada şâhit denir. Ebû Bekr ibnu'l Enbârî diyor ki : " Müezzinin "اشْهَدَ ان لا اله الا الله" *"Ben şâhitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur."* İfadesi "اعْلَمَ ان لا اله الا الله و ابين ان لا اله الا الله" manasındadır. Yine "اشْهَدَ ان محمدا رسول الله" *"Ben şâhitlik ederim ki Hz. Muhammed Allah'ın elçisidir."* İfadesi "اعْلَمَ ان محمدا رسول الله" manasındadır.[534]

İlim Allah'ın en önemli sıfatlarından biri olup, bazılarına göre "meşîetle" birliktedir. Müslüman hikmet ehli ve kevniyatçılar, varlıkların asıllarının ilm-i ilâhide bulunduğunu ve mutlak vücûd varken, "mutlak yokluk" söz konusu olamayacağından, Allah'ın ilmindeki bu varlık köklerine (âyan-ı sabiye) "ol" demesiyle varlıkların "ete kemiğe bürünüp" dışlaştıklarını ve kâinatın sürekli bir oluş halinde, "ilm-i ilâhi" üzerinde Meşiet ve irâde-i ilâhi çerçevesinde Kudret'in tecellileri neticesi meydana gelen "şeylerin" bütünü olduğunu belirtmektedirler. Bu bakımdan

---

529 Abdulbâkî, a.g.e., "A-l-m", 469-480.
530 Kutluer, İlhan, a.g.mk., 110.
531 Âsım Efendi, a.g.e., I, 1180.
532 Âl-i İmrân 3/18.
533 el-Ezherî, a.g.e., VI, 72-73.
534 İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

varlığın olduğu gibi, islamın da temelini "ilim" teşkil eder ve "ilim" mutlak olarak Allah'tandır. Şu âyetler ona delâlet eder: و أنزل عليك الكتاب و الحكمة و علّمك ما لم تكن تعلم *"Sana kitabı ve hikmeti indirdi ve sana bilmediğini öğretti."*[535] و ان الله قد احاط بكل شيء عليما ya da وسع ربي كل شيئ علما *"Allah her şeyi ilimce kuşatmıştır."*[536]

Elmalılı Hamdi Yazar'ın tarifi üzere, "İlim, nefsin manaya ulaşmasıdır."[537] Şu halde "şeyler"in ana özlerini oluşturan bir mânaları vardır ve bu mâna, şeylere görünür varlıklarını kazandıran gerçektir. Bu gerçekler (hakîkatu'l eşya), Hak olana dayanır ve O'ndandır. İnsanın içindeki, nefsindeki mânaları lafızlar halinde kelimeleştirmesi gibi, eşya da, Hak'tan aldığı ve O'na, O'nun isimlerine dayanan gerçeğin, zaman mekan boyutunda "paragraflar, cümleler ve kelimeler" halinde göründüğü ve bu kelimelerin toplanıp meydana getirdiği mânalardır. Görüldüğü üzere ilim, hakîkata ulaşmaktır. Hakîkat ise, öncelikle eşyanın öncelikle görünen yüzünde değil görünmeyen (gayb) yüzünde yatar. Kâinatın, eşyanın ve hadîselerin taşıdığı mananın yanısıra, bir de onların sahibi Yratan'la alâkalı bilgi vardır. İlim dediğimiz asıl bilgi bu olup, hem bunun, hem de eşya ve hadîselerin hakikatının bilgisinin ana kaynağı Vahiy, yani, Allah'ın bu bilgiyi, insanlar içinden seçtiği kişilere hususi şekilde bildirmesidir. Ancak vahy'in ışığında yürüyerek önce Vahy'e, onun Sahibi'ne ve onu alan Elçi'ye inanarak, güvenerek gerçek ilme ulaşılabilir. Dolayısıyla, ilmin ilk, tam doğru kaynağı Vahy, dolayısıyla onun mahsulü olan Kitap'tır, Kur'ân'dır.[538]

Allah'ın elçileri vasıtasıyla gönderdiği ilme kimse aynı derecede vâris değildir. Bu ilmi, kalblerinde herhangi bir leke rics

---

535 en-Nisâ, 4/113.

536 et-Talak, 65/12; el-En'âm, 6/80.

537 Elmalılı, Muhammed Hamadi Yazır, **Hak Dini Kur'ân dili**, Eser neşriyat ve dğıtım, İstanbul 1979, I, 223.

538 Ünal, a.g.e., 388.

bulunmayanlar herkesten daha çok alabilir. Bunlar da kendi aralarında belli derecelere ayrılabilir; Her biri ilmin belli yönüne vâris olabilir. Kur'ân-ı Kerim'de geçen "zikr ehli, tefekkuh ehli, istinvat ehli, ilimde rasih olanlar" gibi ifadeler, bir bakıma, ilimde çeşitli derece sahibi kişilere ve onların ilmin hangi cephesine vâris olduğuna işaret de etmektedir denebilir.[539]

İslam'da vahiyden sonra, sağlam akıl ve havass-ı selîme yani normal çalışan duyular da, ilmin diğer kaynaklarıdır. Fakat bunlarla, eşya ve hadîselerin hakikatinin ilmine değil, zâhirinin ilmine ulaşılabilir; yani bunlar, bir bakıma bugüngükü "bilimlerin kullandığı vasıtalardır. Eğer bunlara Vahy yol göstermezse, eşyanın hakikatı ve gerçek ilim adına bunlarla varılacak sonuç bir cehl-i mürekkep olmaktan öte geçmez.[540]

İslâm ilme dayanır. Âlim, gerçek mânasıyla Müslüman'dır. Bu ilim kesin olup, insanların zannına ve hevâsına bırakılmamış, kimseye ilim sahibi bulunmadığı konuda söz söyleme selâhiyeti, hattâ izni verilmemiş ve ilim'de ihtilaf yasaklanmış, ihtilâfa düşenlerin ilim geldikten sonra işe hevâlarını karıştırarak ve haksızlığa yönelerek ihtilâfa düştükleri ifade olunmuştur. Bu konuyla ilgili yüce Allah bazı ayetlerinde şöyle buyurur: وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءهُم مِّن بَعْدِ مَا جَاءكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذاً لَّمِنَ الظَّالِمِينَ *"Sana gelen ilimden sonra onların keyiflerine uyarsan, o takdirde sen, mutlaka zâlimlerden olursun."*[541] فَلاَ تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَن تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ *"…Bilmediğin bir şeyi benden isteme. Sana câhillerden olmamanı öğütlerim!"*[542] إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللهِ الإِسْلاَمُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوْتُواْ الْكِتَابَ إِلاَّ مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَن يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللهِ فَإِنَّ اللهِ سَرِيعُ الْحِسَابِ *"Allah katında hak din, İslâm'dır. O Ehl-i kitabın ihtilâfları, kendilerine ger-*

539 Ünal, a.g.e., 390.
540 Ünal, a.g.e., 390.
541 el-Bakara, 2/145.
542 Hûd, 11/46.

çeği bildiren ilim geldikten sonra, sırf aralarındaki haset ve ihtiras yüzünden olmuştur. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilsinler ki, Allah onların hesabını çabuk görür."[543]

ac-Söylemek (القول)

شهدَ kökünün geldiği diğer bir mana da قال "dedi"dir. Bu kelimenin sözlüklerde değişik anlamlarda kullanıldığı görülür:

1- Harflerden oluşan ve konuşarak ifâde edilen söz anlamına gelir. زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ sözünde olduğu gibi.Tıpkı Allah Teâlâ'ın şu sözünde olduğu gibi: شَهِدَ اللهُ انه لا اله الا الله *"Allah'tan başka ilah olmadığına Allah şâhitlik eder."*[544]

2- İnsanın aklında tasavvur edip henüz sözlü olarak açıkça ifâde etmediği şeyler anlamına gelir. Meselâ: و يقولون في أنفسهم لولا يعذِّبنا الله بما نقول *"…Kendi içlerinden de: Bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize etmesi gerekmez miydi? Derler."*[545] Bu âyette Yüce Allah onların îtikatlarında var olan şeyi قوْل diye tanımlamıştır.[546]

3- Îtikad (esaslı düşünce ve inanç) için قوْل sözü kullanılır. Meselâ denir ki: فُلانٌ يقول بقول أبي حنيفة *"Falan adam, Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimsiyor."*[547]

4- Bir şeyi göstermeye قوْل denmektedir. Şâirin şu sözü bu konuda misaldir:

اِمتَلأَ الحَوْضُ و قال قَطْني
مهْلاً رُوَيْداً قدْ ملأتُ بَطْني

---

543 Âl-i İmrân, 3/19.

544 Âl-i İmrân, 3/18.

545 el-Mücâdele, 58/8.

546 er-Râğıb, Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân**[1], thk. ed-Dirâsât ve'l-buhûs Merkezi, Mektebetu Nezâru Mustafâ el-Bâz, ts, II, 536-537.

547 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân**[1], 536-537.

Yeter! dedi ve havuz doldu

Acele etme, ağır ol, benim karnım doydu.[548]

5- Bir şeyle gerçek anlamda ilgilenmek قوْل diye adlandırılmaktadır.[549]

6- Mantıkçılar tarafından tanım/kavram manasında kullanılır. Meselâ: قوْل الجوهَر كاذا *"Cevherin tanımı şöyledir"*[550]

7- İlham manasında da kullanılır. Meselâ: قلنا يا ذا القرنين اما ان تعذِّبَ و إما أن تتخذ فيهم حسناً *"Biz dedik ki: Ey Zü'l-Karneyn! Onları ya cezalandırırsın veya onların hakkında iyi davranırsın"*[551] âyeti ile *"* قالتا آتينا طائعين*"Her ikisi de isteyerek geldik, dediler."*[552] Bu söylemler direkt hitap şeklinde söylenmiş bir şey değildir, aksine bu bir ilhamdan ibârettir.

"شَهِدَ kökü قال "dedi" manasına gelir. Bunula ilgili olarak İbnu'l-A'râbî"شَهِدَ اللهُ انه لا اله الا الله*"Allah'tan başka ilah olmadığına Allah şâhitlik eder."* ayetinin manasının قال الله*"Allah dedi"* şeklinde olduğunu söylemiştir.[553]

Diğer bir açıdan "Ş-h-d" ve "K-v-l" kökleri "Bir konuda hükmetmek" manasında birbiriyle paralellik arzeder. "Ş-h-d" kökünün mastarı olan "Şehâdet"in fıkıhta, bir şey bilip sonra o bildiğini haklıyı ortaya çıkarmak için söylemek, aleyhte veya lehte hüküm vermek anlamına geldiği bilinir.[554] Meselâ: bir kadına yapılan zinâ isnâdında dört erkeğin şâhitlik yapması,[555] yani kadının zinâ ettiği konusunda hüküm de bulunması gerekir. "K-v-

---

548 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân[1]**, 536-537.
549 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân[1]**, 536-537.
550 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân[1]**, 536-537.
551 el-Kehf, 18/86.
552 Fussilet, 41/11.
553 el-Ezherî, a.g.e., VI, 72-73; İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.
554 el-Kurtubî, a.g.e., 66.
555 en-Nûr, 24/4; en-Nisâ, 4/15.

l"nin mastarı "Kavl" de şu âyette hüküm anlamına gelmektedir: لقد حق القول علي أكثرهم *"And olsun ki, onların çoğunun üzerine azap sözü hak (hükm) olunmuştur."*[556]

ad-Yazmak (الكتاب-الكتْب)

شَهِدَ kök ünün eş anlamlılarından birisi "كتب"dir. كتب ve قال kelimeleri شَهِدَ nin lâzimî manalardır[557] عَلِمَ ise شَهِدَ 'nin asıl manasıdır.

"K-t-b" kökünün temel anlamı ise bir deriyi başka bir deriyle birleştirmektir. Bu nedenle Arap dililnde كتبت السقاءَ *"kovayı diktim"*, كتبت البَغْلةَ *"katırı bağladım"* şeklinde deyimler vardır. Bu kökün en bilinen manası ise, harfleri birbirine eklemek suretiyle yazmaktır. Bu kelime bazen, telâffuz yönünden birbirine girmiş şeyler için de kullanılabilmektedir. Buna göre كتابة'de asıl olan, yazı ile düzenlemektir. Fakat bunların her biri istiâre yoluyla diğerinin yerine kullanılabilmektedir. Onun için Allah'ın kelâmı "Kitap" adını alabilmektedir.

Kur'ân bağlamında "Ş-h-d" köküne bakıldığında "Kesin karar vermek, hükmetmek, takdir etmek, ön görmek vb." manalarında "K-t-b" köküyle benzerlik (eş anlamlılık) barındırdığı görülmektedir. Meselâ: "شَهِدَ اللهُ انه لا اله الا الله" *"Allah'tan başka ilah olmadığına Allah şâhitlik eder."*[558] Âyetinde geçen شَهِدَ kelimesi "takdir etmek"[559] manasına geldiği gibi, قل لو كنتم في بيوتكم لبرز الذين كتب عليهم القتل *"Eğer evlerinizde kalmış osaydınız bile, öldürülme-*

---

556 Yâsîn, 36/7.

557 el-Ezherî, a.g.e., VI, 72-73; Âsım Efendi, a.g.e., I, 1180.

558 Âl-i İmrân, 3/18.

559 en-Nesefî, a.g.e., II, 423.

leri takdir edilmiş olanlar, öldürülecekleri yerlere kendileri giderlerdi."[560] âyetinde geçen كتب kelimesi de aynı manaya gelmektedir. Dolayısıyla iki kelime; takdir etmek, hükmetmek, ön görmek vb. manalarda eş anlamlı olmaktadır.

ae-Yemin (اليمين - الحِلْف)

حِلف sözcüğü topluluk arasındaki sözleşmedir. Bu kökten türeyen مُحالفة karşılıklı anlaşma anlamına gelir. Sözleşme ile yapılan şeye bağlılık göstermek de kullanılır. Araplar arasında sözüne sâdık kimsseye حليف كريم denir. Şâir Züheyr bu sözcük hakında şöyle der:

تداركتما الْأَحْلافَ قد ثُلَّ عرشُها

"Tahtı devrilmeye yüz tutmuşken, sözleşme yapanlara yetiştiniz."

حَلِف nin aslı insanların birbirinden, sözün doğruluğuna ilişkin aldıkları yemindir. Ayrıca her tür yemin için de kullanılır.

شَهِدَ kökünün anlamlarından biri de حلف "Yemin etti"dir. Araplar arasında kullanılan "اشْهَدْ بكذا","bir şeye yemin et"anlamındadır.[561] Kur'ân-ı Kerim'de geçen وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ *"Kendi eşlerine (zinâ suçu) atan ve kendileri dışında şâhidleri bulunmayanlar ise, onlardan da her birinin şâhidliği, Allah adına dört (kere yemin) ile kendisinin hiç şüphesiz doğru söyleyenlerden olduğuna şâhidlik etmektir."*[562] ayeti kerimesindeki شَهَادَة kelimesi yemin manasındadır.[563]

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de yer alan إِذَا جَاءكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً... *"Münâfıklar, sana gelince, tanıklık ederiz ki dediler, sen, şüphe*

560 Âl-i İmrân, 3/154.

561 el-Cevherî, a.g.e., II, 494.

562 en-Nûr, 24/6.

563 İbn Manzûr, a.g.e., III, 240.

yok, elbette Allah'ın peygamberisin ve Allah bilir ki şüphe yok, sen, onun peygamberisin ve Allah tanıklık eder ki şüphe yok, münâfıklar, elbette yalancılardır. Onlar (yeminlerini- şâhitlikleirni) kalkan edinmişer…"[564] âyetinde geçen أَيْمَانَهُمْ kelimesi Beydâvî gibi bazı müfessirlerce شهادتهم şeklinde yorumlanmıştır.[565]

af-Haber vermek (الإخبار)

خَبرَ: Haber yoluyla öğrenilen şeyleri bilmek, اخبَرَ bildirmek anlamına gelir. Bazılarına göre خِبرة, bir işin iç yüzünü bilmek demektir. خِبار ve خَبْراء kelimeleri ise yumuşak yer için kullanılır. خبير ise bu tür topraklarda sapanla çift süren kişiye denir.[566]

خبير (Habîr), bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayip sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak mânasına gelen hubr (hıbre) kökünden türemiş bir isimdir. Terim olarak "geçmişte meydana gelen veya gelecekte vukû bulacak bir olayı bildiren söz, mâhiyeti itibariyle doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan söz" gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımların ortak noktaları haber konusunun duyularla algılanabilir olması, vahye dayanmışsa geleceğe de ait olabileceği hususlarıdır. Doğru veya yanlış oluşu, gerçeğe uyup uymaması haberin konusuna göre değişir. Bazı hususların doğruluğunu, bazılarının yanlışlığını onaylamak gerekli iken bir kısım haberlerin yanlış veya doğru olma ihtimali mevcuttur.[567]

Kur'ân-ı Kerîm'de hubr masdarı iki âyette geçerken, haber iki ve cemi ahbâr üç âyette geçmektedir. Esmâ-i hüsnâdan olup "her şeyin iç yüzünden haberdar olan" mânasına gelen habîr ise

---

564 el-Münâfikûn, 63/1.

565 Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasen el-Belhî, **Tefsîru Mukâtil b. Süleyman**, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte, Müessüsesetü't-târîhi'l-Arabî, Beyrût 2002, 337; Beydâvî, a.g.e., III, 408.

566 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 328.

567 Yavuz, Yûsuf Şevki, "Haber", **DİA**, XIV, İstanbul 1996, 346-349.

kırk dört âyette yer almakta, bir âyette "bilen, vâkıf olan" anlamında kula nisbet edilmektedir.[568]

Hz. Peygamber'in Allah'tan vahiy yoluyla aldığı haberlerden oluşan Kur'an, insanların işlediği bütün fiillerin kaydedildiğini ve bunların âhirette kendilerine tek tek bildirileceğini açıklamış ve haberin gerçeğe uygun olması gerektiğine işaret etmiştir.[569] Bunun yanısıra Kur'ân, insanın ibret alması için geçmiş milletlerden ilâhî emirlere uyanların veya uymayanların âkıbetlerine dair haberleri nakletmek suretiyle hakîkatin keşfedilmesinde haberin oynadığı role dikkat çekmiştir. Böylece onu önemli bir bilgi kaynağı kabul etmiş, özellikle gayba dair haberlerin sağlam bir kaynağa dayandırılması gerektiğini vurgulamıştır.[570]

Sözlüklerde "Şehâdet" kavramı, kesin olarak bilinen bir bilgiyi ihbar etmek anlamına geldiğinden[571] "gördüğünü haber verme" manasında olduğu söylenmiştir.[572]

"Şehâdet" özellikle fıkıh literatüründe "İhbâr" ile yakın bir anlam ilişkisi içerisindedir. Bu nedenle fıkıhta şehâdet, bir kimsenin, bir şahısta olan hakkını ispat etmek için şehâdet lafzıyla, hâkimin ve karşı tarafın huzuruna çıkarak doğru ihbarda bulunmak şeklinde tanımlanmıştır. Şâhit şu lafızları kullanır: "Bu davacının, bu davalıda karz sebebiyle şu kadar alacağının olduğuna şâhitlik ederim." Böyle bir ihbarda bulunana "şâhit", lehine şehâdette bulunana "meşhûdun leh", aleyhine şehâdet edilen kişiye "meşhûdun aleyh", şehâdet edilen hususa da "meşhûdun bih" denir.[573]

---

568 Abdulbâkî, a.g.e., "H-b-r", 226-227.

569 et- Tevbe 9/94; Muhammed 47/21; el-Hucurât 49/6.

570 Abdulbâkî, a.g.e., "H-b-r", 226-227.

571 İbn Manzûr, a.g.e., III, 239.

572 İbn Manzûr, a.g.e., III, 239: ÂsımEfendî, a.g.e., 1180.

573 Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh terimleri sözlüğü,** 4.b., Ensar yayınları, İstanbul 2013, 522.

Cürcâni Ta'rifat adlı eserinde şehâdeti şu şekilde açıklamıştır: "Mahkemede, gözle görülen bir şeyi birisi lehine başkasının ise aleyhine olmak üzere şehâdet lafzını kullanarak ihbar etmektir. İhbar üç çeşittir; birincisi birisi için başkası aleyhinde, ikincisi ihbar eden için başkası aleyhinde, üçüncüsü tam tersi ihbar etmektir."[574] Nizâmuddin en-Nîsâbûrî şehâdeti, bilmeyle ilgili ihbar çeşidi[575]şeklinde açıklamıştır.

ag-Beyân etmek (البيان -التبيين)

Sözlükte "açık seçik olmak" ve "açıklamak" mânalarına gelen beyân, terim olarak da sözlük anlamı ile paralellik gösteren bir muhtevaya sahiptir. Buna göre beyân, "Mânadaki kapalılığı giderip ona muhatabın anlayacağı biçimde açıklık kazandırmaktır". Kendisi ile açıklama yapılana da beyân denmektedir. Bazılarına göre "Beyân" iki çeşittir:

Birisi, تنجيز *tencîz* iledir. Bir fiili yaptıktan sonra, o fiilin etkisiyle ortaya çıkan hallerden birisini gösteren şeydir. Yâni, bir fiili işleyen kişinin içinde bulunduğu durumu gösteren veya ifâde eden şeydir. Meselâ: و لا يصدَّنكم الشيطان إنه لكم عدو مبين *"Şeytan sizi bundan alıkoymasın, çünkü o sizin açık bir düşmanınızdır."*[576] Yani, şeytanın işlediği alıkoyma fiili neticesinde ortaya çıkan durum, onun açık bir düşman olduğunu göstermektedir.

İkincisi: إختبار *denemek* iledir. Bu da ya konuşma, ya yazma ya da işâret ile olur. Meselâ: و أنزلنا اليك الذكر لتبين لناس *"İnsanlara indirilen ilâhi mesajı açıklayasın diye sana Kur'ân'ı indirdik."*[577]

---

574 el-Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî, **Mu'cemu't-Ta'rîfât**,, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Dâru'l-fâzile, Kâhire 1982, 111.

575 en-Nîsâbûrî, Nizâmüddin Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî, **Tefsîru ğârâibu'l-Kur'ân ve rağâibu'l-Furkân**, Dâru'l-kutubu'l ilmiyye, Beyrût 1996, II, 126.

576 ez-Zuhrûf, 43/62.

577 en-Nahl, 16/43-44.

Sözün mücmel ve mübhem taraflarını da açıklayan kısmına da beyân denir. Yüce Allah'ın şu sözü gibi: ثُم انَّ علينا بيانه *"Sonra onu sana açıklamak da bize düşen bir iştir."*[578]

Kur'ân-ı Kerim'de türevleriyle birlikte 132 âyette geçen "B-y-n" kökü; açık olmak, açıklığa kavuşturmak,[579] bile bile bir şeyi yapmak;[580] bilgi, belge,[581] delil[582] gibi anlamlara gelmektedir. Âlimlere göre"شَهِدَ اللهُ انه لا اله الا الله" ayetinin manası "بين" ve "اعْلَمَ" manalarındadır. Tıpkı hâkimin yanında hakkın kimin lehinde ve aleyhinde olduğunu açıklayan kimse için "شَهِدَ فلان عند القاضي" denilmesi gibi.[583]

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya'ya göre "شَهِدَ اللهُ" ifadesi "بين الله و أظهر" manalarındadır. Hâkimin huzurunda bildiğini izhar eden kimse için halk arasında "شَهِدَ الشاهد عند القاضي " ifadesi kullanılır."شَهِدَ" kelimesinin bir şeyi izhar etmek manasına geldiğinin delili "شاهدين علي انفسهم بالكفر" *"kendi küfürlerine şâhitlik ettikleri halde…"*[584]ayeti kerimesidir. Burada kendi küfürlerine şâhitlik etmekten kasıt önce peygambere ittiba edip sonra muhalif olmalarıdır. Bu yaptıkları davranış onların küfürlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yoksa onlar açık açık "biz kafiriz" demediler.[585]

ah-Hükmetmek (القضاء)

Sözlükte "bir şeyi sona erdirmek" mânasına ve bunun açılımı mâhiyetinde "hüküm vermek, ihtiyacı gidermek, borcu ödemek,

---

578 el-Kıyâme, 75/19.
579 Âl-i İmrân, 3/118.
580 Enfal, 8/42.
581 Hûd, 11/17.
582 el-Bakara, 2/185.
583 Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, **Mu'cemü mekâyîsi'l-lüğa**, III, 221.
584 Et-Tevbe 9/17.
585 el-Ezherî, a.g.e., VI, 73.

bildirmek, tamamlamak, ilişiği kesmek, öldürmek" gibi anlamlara gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de kazâ kelimesi ve türevleri elliyi aşkın âyette sözlükteki geniş anlam yelpazesine paralel bir zenginlikte kullanılır. Kelimenin ilâhî iradeye veya beşerin fiiline atıf yaparak ve birbiriyle anlam iç içeliği de olacak şekilde hüküm vermek,[586] emretmek,[587] karar vermek ve kararlaştırmak,[588] öldürmek,[589] işi bitirmek,[590] tamamlamak,[591] yerine getirmek,[592] ilişiği kesmek,[593] mânalarında, ayrıca edâ ile eş anlamlı olarak ibadetlerin ifası mânasında[594] kullanıldığı görülür.[595]

"Ş-h-d" kökünün bir manası da "Hüküm vermek" tir. Bu görüş Ebû Ubeyde'ye âittir. Ona göre "شَهِدَ اللهُ انه لا اله الا الله" ifadesi "قضي الله" manasındadır. Bunun hakîkati de Allah bildi ve açıkladı anlamındadır. Zîra şâhit bildiğini açıklayan kimsedir. Allah kimsenin güç yetiremediği şeyleri yaratmakla kendi vahdetinin hakîkatine hükmetmiş ve mahlûkata beyan etmiştir.[596]

"şhd" kökünün hükmetmek manasına geldiğini gösteren Kur'ân'da deliller bulmak mümkündür. Onlardan bir tanesi şöyledir: قُلْ كَفَى بِاللَّهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ *"De ki: Aramda ve aranızda hâkim*

---

586 Yûnus 10/93; Meryem 19/35; en-Neml 27/78; el-Ahzâb 33/36; ez-Zümer 39/42.

587 el-İsrâ 17/4, 23.

588 el-Bakara 2/117; Âl-i İmrân 3/47; el-En'âm 6/2.

589 el-Kasas 28/15.

590 el-En'âm 6/8; ez-Zuhruf 43/77.

591 el-Kasas 28/28, 29.

592 el-Hac 22/29; el-Ahzâb 33/23.

593 el-Ahzâb 33/37.

594 el-Bakara 2/200; en-Nisâ 4/103; el-Cum'a 62/10.

595 Yaşaroğlu, M.Kâmil, "Kazâ", **DİA**, İstabnul, 2002, XXV, 110-113.

596 el-Ezherî, a.g.e., VI, 73.

olarak Allah yeter; bilir ne varsa göklerde ve yeryüzünde ve bâtıla inanıp Allah'a kâfir olanlara gelince: Onlardır ziyan edenlerin ta kendileri."[597] Bu âyetin tefsirini yaparken İmam Mâturîdi, "şehîd" kelimesini "hâkim" olarak yorumlamış ve bu iki kelime arasındaki yakın münasebete dikkat çekmiştir.[598]

ai-İzhâr Etmek (الإظهار)

ظَهَرَ : sözlükte açık, net, belirgin olmak, görünmek, ortaya çıkmak, zuhur etmek, belirmek gibi anlamlara gelmektedir. Râgıp el-İsfehânî'ye göre ظَهَرَ kelimesi göz ve basîretle görülen her şey için kullanılır.[599]

إظهار: kelimesi ise ظهر'nın افعال kalıbında olup açıklamak, ortaya çıkarmak, yardım etmek, üstün gelmek ve belirgin kılmak manalarına gelir.[600] Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya'ya göre "شَهِدَ اللهُ" ifadesi "بين الله و أظهر" manalarındadır. Hâkimin huzurunda bildiğini izhar eden kimse için halk arasında " شَهِدَ الشاهد عند القاضي" ifadesi kullanılır."شَهِدَ" kelimesinin bir şeyi izhar etmek manasına geldiğinin delili "شاهدين علي انفسهم بالكفر" *"kendi küfürlerine şâhitlik ettikleri halde…"*[601] ayeti kerimesidir.

---

597 Ankebût, 29/52.

598 el-Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, **Te'vîlâtu'l-kur'ân**, Dâu'l-kutubu'l-ilmiyye, Beyrût 2005, VIII, 237.

599 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 664.

600 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 665 .

601 Et-Tevbe 9/17.

Kur'ân-ı Kerim'de "Z-h-r" kökü değişik versiyonlarda olmak üzere elli beş sûrede açık olmak,[602] gâlip gelmek,[603] yükselmek,[604] aşmak,[605] yardımda bulunmak,[606] zıhâr yapmak,[607] bildirmek,[608] güneşin tam tepede olduğu an (öğle vakti),[609] fesat çıkarmak[610] vb. anlamlarda kullanılmıştır.[611]

Z-h-r köküyle yakın bir anşam irtibâtı bulunan Şehâdet, müşâhadeyle hazır olma, gerek nefiste hazır ve bütün duyularla vâkıf olarak, gerekse meydana gelmek sûretiyle karar kılınan bir ilim ve bu ilimle şâhid olduğunu ikrar etme, açığa vurma, izhâr etmedir. Kitap ehli kendi kitaplarında Resûlullah'ın hakkaniyetini ilmen ve tarihen görerek bilhassa vicdanlarında şâhid olmuşlardır. Allah bunu onlara her bakımdan şehâdet ettirmiştir. Fakat onlar tıpkı bir hâdiseyi iyice görüp vâkıf olduktan sonra bunu inkar edenin şehâdetini gizlemesi gibi Peygamberin hakkaniyetini gizlemişlerdir.[612]

aj-Yakîn sahibi olmak (اليقْن)

يقين : Kelimesi; mârifet, dirâyet ve benzeri kelimelerin taşıdığı anlamınüstünde bir bilme derecesidir. Bilmeyi nitelemek için kullanılır. Onun için عِلْم يقين denir, fakat معرفة يقين denmez. Yani يقين, hükmün değişmezliği ile beraber olan anlayış dinginliğidir. Allah buyurur ki: كلا لو تعلمون علم اليقين *"Hayır eğer kesin*

602 el-En'âm, 6/151.
603 et-Et-Tevbe, 9/8.
604 ez-Zuhrûf, 43/33.
605 el-Kehf, 18/97.
606 el-Mümtahine, 60/9.
607 el-Ahzâp, 33/4.
608 et-Tahrîm, 66/3.
609 er-Rûm, 30/18.
610 el-Mü'minûn, 23/26.
611 Abdulbâkî, a.g.e., "Z-h-r", 440-441.
612 Ünal, Alî, **Kur'ân'da temel kavramlar**, Işık akademi yayınları, İstanbul 2012, 374.

bilgi ile bilseniz!"[613] ثم لترونها عين اليقين *"Sonra yemin olsun ki, cehennemi yakîn gözüyle göreceksiniz."*[614] ان هذا لهو حق اليقين *"Kesin gerçek budur işte."*[615] Yakînin dereceleri arasında farklar vardır. Fakat onlara konu uzamasın diye burada yer vermeyeceğiz.

Fiil olarak ايقن ve استيْقن denir. Allah buyurur ki انْ نظُن الا ظنا و ما نحن بمُستيقنين *"Yalnız bir zandan ibârettir sanıyoruz; bu hususta kesin bir bilgimiz yok, derdiniz."*[616] وما قتلوه يقينا *"Onu kesin olarak öldürmediler."*[617] Âyetinde geçen يقينًا kelimesi, onu kesin bildikleri bir şekilde öldürmediler; aksine tahmine ve kuruntuya dayalı olarak öldürdüklerine karar verdiler, demektir.[618]

Kur'ân-ı Mu'cizi'l-Beyân'da kullanıldığı şekliyle yakîn, ikan, istikân ve teyakkun, aşağı yukarı aynı manaya gelir; aralarındaki fark, aynı kelimenin çeşitli türevleri olmaktan öteye geçmez. "Yakîn" kelimesi ilmin sıfatı olup, anlayışın sebatıyla nefsin her türlü şüpheden kurtularak sükûna ermesidir.

"Yakîn", ilmin sıfatı olarak, artık kesinliğe ulaşmış, kendisinde teorik veya pratik olarak hiçbir şüphe kalmamış, vakıaya uygun düşmüş, şimdi kesin olduğu gibi, gelecekteki kesinliğinde de herhangi bir kuşkuya yer vermeyen ilimdir. "Şu anda şüphem yok ki, bu böyledir; ilerde de şüphe edilmez ki, böyledir; başka türlü olmasına da imkan yok ki böyledir." dediğimizde yakîn ifâde etmiş oluruz. Bu bakımdan, iman esaslarına kalbden ve hiçbir şüphesi kalmamış, hiçbir şüpheye de düşmeyecek şekilde iman etmiş kişinin imanı da yakîn bir imandır.[619] Bununla

---

613 et-Tekâsür, 102/5.
614 et-Tekâsür, 102/7.
615 el-Vâkıa, 56/95.
616 el-Câsiye, 45/32.
617 en-Nisâ, 4/157.
618 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 1196-1197.
619 Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân dili**, Eser neşriyat ve dağıtım, İstanbul 1979, IX, 6055.

ilgili yüce Allah şöyle buyurur: بالاخرة هم يوقنون *"… Onlar âhirete yakînen inanırlar."*[620]

1) İlme'l-Yakîn, Ayna'l-Yakîn, Hakka'l-Yakîn

Gerçek kâmil müminlerin imanı olan bu iman, yakîn ilim üzere hasıl olan imandır. Böylesi iman için Allah âyetlerini ortaya koyar, emri yerine getirir, âyetleri açıklar ki, insanlar yakîne ersn ve yakîn sahipleri başkaları için de önder olsun.

"Yakîn" melekût ile ilgilidir. Melekût, kendisine verilen çeşitli manâların yanısıra, her şeyin, her varlığın aslı, kökü manasına da gelir. İşte yakîn sahibi olmak zâhirden bâtına inip, âyetten âyetin işaret ettiğine varmaktır. Önce, bâtında yer alan hakikat hiçbir şüpheye yer kalmayacak şekilde bilinir ki, bu ileme'l-yakîndir. Âhiret, bir bakıma dünyanın bâtını olduğundan, dünyada iken ileme'l yakîn ile bilinen ve inanılan âhiret, insan öldüğü zaman görülür, müşâhade edilir ki, bu aynu'l-yakîn'dir.[621]

Dünyada zâhirde iken bâtını ilme'l-yakîn bilenlerin bu bilgisiyle ayna'l-yakîn görmesi arasında olsa olsa çok az fark olabilir; bu bakımdan, İmam-ı Ali (r.a.) "Perde açılsa yakînim artmayacak" buyurmuştur. Fakat, gerçeği ilme'l-yakîn bilmeyenler, öldüklerinde ayna'l-yakîn göreceklerdir. Bu yüzden gelemesi kesin olan ve ılme'l-yakîne engel olan perdeleri ortadan kaldırıp ayna'l-yakîn'in kapılarını açan ölüm'e de yakîn denir.[622]

"Sana yakîn gelinceye kadar rabbine ibâdet et."[623]

"Andolsun, sen bundan gaflet içinde idin, biz seneden perdeni kaldırdık, bugün artık gözün keskindir."[624]

---

620 el-Bakara, 2/4; en-Neml, 27/3.
621 Ünal, a.g.e., 396-397.
622 Elmalılı, a.g.e., IX, 6055.
623 el-Hicr, 15/99.
624 Kâf, 50/22.

İşte, bütün bilme, anlama, farkına varma gibi melekeleri temsil eden "yakîn" kavramı ayanı anlamları içeren "şehîd" kavramı ile yakın bir irtibat halindedir. İki kelime de gerçeği görme, farkına varma, bilme vb. manalarda ittifak halindedir.

Yakîn'in merkezi kalbdir. Yakîne engel olan perdeler, kalbe vurulan mühür, onu kirleten ve örten günahlardır. Âhiret'te perdeler kalkıp, hakk ortaya çıkınca her şey açıkça belli olur, yaşanır, tecrübe edilir: bu da hakka'l-yakîn, yani hakkın hakkı veya yakînin yakînidir. Şu âyet buna delildir: وَتَصْلِيَةُ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِۚ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍۙ وَاَمَّا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَۙ *"…Ama yalanlayıcı sapıklardan ise kaynar sudan bir ziyâfet ve cehennem'e atılma var. Budur hakku'l-yakîn olan."*[625]

İlmu'l-Yakîn mertebesindekiler için, dünyada iken nefslerinde ölüp ruhlarında dirilenler, yani "ölmeden önce ölenler" için gerçeğe ulaşmada ölmek, cennet ve cehennemi görmek mutlaka şart değildir; çünkü onlar, yakîn sahibidirler; bilgileri kişilikleri birleşmiş, "bilen-bilinen-bilme" birbiri içinde erimiştir.

Zâhiri duyularla alınıp dimağda bilgi haline getirilen, deney ve tecrübelerle gerçekliği denenen kimya ve fiziğin ifade ettiği "gerçekler" "zaruri" olmayarak "yakînidirler"; şu anda yakîn belirtseler de bu zaruri olmayıp değişebilir; fakat, bunlardan basit akıl yürütmelerlevarılan neticeler birer zandan öteye geçmez. Fiziğin ve benzeri ilimlerin verilerine dayanarak uçağı yaparız, daha başka aletler üretiriz, ama bir çimeni bir böceği veya serçenin bir tüyünü bile yapamayız; acaba bunlar da mümkün değil midir? Mümkün olabilir, belki bir gün gerçekleşebilir de. Allah, onları evvelen ve bizzat, sonra da maddeleri, tohumları vasıtasıyla yaratttığı gibi, bizim elimizle de yaratabilir. Nitekim, peygamberlerinin elinde yaratmıştır: *"Ey Meryem oğlu İsa… Benim*

---

625 el-Vâkıa, 56/92-95.

iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey biçimlendiriyor ve içine üflüyordun da benim iznimle kuş oluyordu."[626] Eğer insanlar da bir gün böyle bir şey yaparlarsa, bu iman edenleri hiçbir şekilde şüpheye düşürmez, aksine onları yakîne erdirir.[627]

2) Tasavvuf'ta Yakîn

Hakikat ehlinde yakîn, iman esaslarını ve bilhassa ianın en büyük Kutbu olan Allah'ın varlık ve birliğini aksine ihtimal vermeyecek şekilde bilmek, kabullenmek, duyup hissetmek ve onun insan benliği ile bütünleştiği irfan ufkuna ulaşmak demektir. Onu, imanda delil ve bürhanları aşarak, "latîfe-i rabbâni" yoluyla gaybları müşâhade, eşyanın perde arkasını gözleme ve sırları muhâfaza şeklinde de tarif etmişlerdir.

Yakînin en azı bile, kalbi nurlarla dolduracak, tereddüt sis ve dumanlarını silip süpürecek ve insanın iç dünyasında sevinç, itmi'nan ve revh-u reyhân esintileri meydana getirecek kadar güçlüdür. Hz. Zünnûn'un da dediği gibi, yakîn, kalbi ebediyyet arzusu ve sonsuzluk emeliyle coşturur. Bu yüksek duygu ise, insanda zühd düşüncesini uyarır ve geliştirir. Zühd yamaçları, hikmete açık düşünce kuşaklarıdır. Zühdle kanatlanıp hikmete ulaşan ruh, benliğine akıbet mülâhazasını perçinler ve hakim kılar. Ukbâ mülâhazasıyla oturup kalkanlar ise halk içinde olsalar dahi hep Hakk'la beranerdirler.

Yakîn'in başlangıcı, perde aralanması berzâhı, iki adım ötesi mükâşefe kalbin ilâhi tecellilerle doygunluğa ulaşıp, şüphe, tereddüt ve bütün kuşkulara kapanması; eşyanın hakikatının renkler ve keyfiyyetler üstü tüllendiği bu iklimden iki soluk

---

[626] el-Mâide, 5/110.

[627] Elmalılı, a.g.e., I, 202.

sonra da müşâhade-gözle görülmemeişler, kulakla işitilmemeişler ve insan tasavvurlarını aşan mevhibeler âleminde seyahat ufkudur.

İlme'l-yakîn, apaçık delil ve bürhanların aydınlık dünyasında, o delil ve bürhanların vesâyasında hedeflenen hususlarla alâkalı en sağlam inanç ve en kesin iz'ana ulaşma keyfiyetidir.

'Ayna'l-yakîn ki, perdesiz, engelsiz, aynı zamanda kemiyetsiz, keyfiyetsiz ve tasavvurları aşan sırlı bir maıyeti kazanma mazhariyetidir. Bzıları bu mazhariyeti, kulun benlik, enaniyet ve nefs cihetiyle fenâ bulup, zât-ı haklakaim olması şeklinde de yorumlamışlardır.

Bu üç mertebeyi, avamca şöyle bir misalle anlatmak mümkündür: Bir insanın ölmeden önce ölümü bilmesi "ılme'l-yakîn", gözünden perdenin kaldırılıp, canını almaya gelenmelekleri görmesi, sekerât öncesi bir kısım metafizik hadîselere şâhid olması "ayna'l-yakîn", ölümün kendine has keyfiyeti tadıp duyması da hakka'l-yakîndir. Buna göre, bir insanın ilmî istidlal yoluyla herhangi bir mevzuda elde ettiği kesin bilgiye ilme'l-yakîn; gözüyle, kulağıyla ve diğer sâlim duyularla elde ettiği mâ'rifete ayna'l-yakîn; istidlal ve müşâhade üstü ve doğrudan doğruya vicsanına gelen, vicdanından fışkıran ve bütün zâhir bâtın duyu ve duygularının ufkunu saran irfana da hakka'l-yakîn denir.[628]

ak-İdrak etmek

İdrak farkına varma, tanıma, kavrama, tasavvur etme, bilme gibi zihnin çok çeşitli ve karmaşık faaliyetlerini ifade eden genel bir terimdir. Kelimenin Arapça kökü olan derk "kavuşmak, yetişmek; olgunlaşmak, nihaî sınırına ulaşmak; bir araya toplamak; farketmek, anlamak ve bilmek" gibi mânalar taşımaktadır.[629]

---

628 Elmalılı, a.g.e., VII, 4726.

629 İbn Manzûr, a.g.e., X, 419-423.

Kur'ân-ı Kerîm'de idrak fiil haliyle "nihaî aşamaya gelmek",[630] "ulaşmak, yetişmek",[631] "algılamak, görmek"[632] anlamlarında kullanılmıştır. Terim olarak "bir nesneyi tam mânasıyla ihata etmek, bir nesnenin sûretinin akılda hâsıl olması, bir şeyin hakikatine ait imaj ve fikirlerin algılayanın zihninde temessül etmesi" şeklinde tanımlanmaktadır. Eğer idrak, olumlu veya olumsuz hiçbir yargı ihtiva etmeden yalnızca zihinde oluşan imaj ve kavramları ifade ediyorsa tasavvur, onlar hakkında bir yargıyı da beraberinde taşıyorsa tasdik adını almaktadır.

İslâm düşünürleri idrake, algılama ve bilmenin her türünü içine alacak bir genişlikte yer vermişlerdir. Modern psikolojide "duyumlar" ve "idrak" başlığı altında incelenen konuları da ihtiva edecek şekilde insanın nasıl düşündüğünü ve nasıl bildiğini açıklamaya çalışan Ortaçağ İslâm psikolojisinde idrak kavramı zihnî faaliyetin her aşaması için kullanılmıştır. Fonksiyonları itibariyle nebâtî, hayvânî ve insânî olarak tasnife tâbi tutulan nefiste idrak gücü, geleneksel izaha uygun biçimde muharrik güçle birlikte hayvânî fonksiyonlar seviyesinde yer almaktadır. Dolayısıyla aklın devrede olmadığı idrak türlerinde insan ve hayvan ortaktır. "Müdrike" adını alan idrak gücünün organ ve meleke kadrosu beş duyudan ibaret dış idrak güçleriyle hiss-i müşterek, hayal (musavvire), müfekkire (hayvânî nefis söz konusu olunca mütehayyile), vehim gücü ve hâfıza (zâkire) denen beş iç duyudan meydana gelmektedir. Bütün bu fonksiyonlar, insanı hayvandan sadece derece itibariyle değil mahiyet açısından da ayıran aklın tasarruf ve yönetimi altında aklî idrakin yani bilme hadîsesinin psikolojik malzemesini oluşturur. Buna göre dış

---

630 Yûnus, 10/90.

631 en-Nisâ, 4/78, 100; Yâsîn, 36/40.

632 el-En'âm, 6/103; eş-Şuarâ, 26/61.

dünyadaki nesnelerden etkilenen duyu organlarından her biri aldığı izlenimleri tek tek ortak duyuya iletir.[633]

Ortak duyu bu verilerin topluca algılandığı merkezdir. Dış duyuların idrakine "ihsas" (duyum) denir. Bir etkilenmenin sonucunda oluşan ihsas mevcut nesneyi, ondaki nasıllık, nicelik, yer ve durum gibi özel görünüşleri içinde topluca algılamaktır. Hayal gücü ise ortak duyudaki duyu formlarının nesneden bağımsız olarak yeniden idrak edildiği ve başka melekelerin işleyişine sunulmak üzere tutulduğu merkezdir. Mütehayyile denilen asıl hayal gücü bu formların alınıp işlenmesinde aracı rolü üstlenmiştir. Vehim gücü de duyu formlarındaki yararlı-zararlı, haz ve elem gibi cüz'î anlamları idrak eder ve bu anlamlar hâfızada toplanır. Şu halde idrak olayı ortak duyuda hissî, hayal veya musavvirede hayalî, vehim gücünde de vehmî bir karakter taşımaktadır. Bunların üstündeki aklî idrak seviyesinde ise tahayyül fonksiyonu aklın aktif yönetimine girer ve mütehayyile gücü müfekkire adını alır; onun fonksiyonu düşünmedir. Düşünme, maddî bağlantılarından henüz kopmamış hayal formlarının küllî ve soyut kavramlara ulaşacak tarzda kullanılışı ve küllî bilgiye yöneliştir. Bu yönelişin aklî istidlâle ait şartları yerine getirmesi ve asıl soyut gerçeklerle buluşması durumunda aklî idrak yani bilme meydana gelir.[634]

"İdrak" kelimesinin "şehâdet" ile olan anlam ilişkisine bakıldığında ikisi arasında pek çok eş anlam göze çarpmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir: Kavuşmak, yetişmek; olgunlaşmak, nihaî sınırına ulaşmak; bir araya toplamak; anlamak, "[635] farkına varmak, gözlemlemek, şuur ve bilincinde olmak, bilmektir.[636]

---

633 Kökelekli, Hayâtî, "idrâk", **DİA**, XI, 477-478.

634 Kökelekli, a.g.md., 477-478.

635 el-En'âm, 6/103; eş-Şuarâ, 26/61.

636 İbn Manzûr, a.g.e., X, 419-423.

Dolayısıyla ikisinin de ortak olduğu bu kadar anlam bu iki kelimenin birbiriyle bir noktada kesiştiğini ve eş anlama geldiğini açıkça gösterir.

b-Dolaylı Olarak Eş Anlamlı Olanlar

Bu bölümde "şehâdet"in Kur'ân'da geçen ve dolaylı olarak ilişki içerisinde olduğu kelime ve kavramlara değineceğiz. Bu kelimeler hakkında gerekli sözlük bilgilerini verdikten sonra ilgili âyetlere vurgu yaparak "şehâdet" kavramıyla olan aralarındaki dolaylı manaya işâret edeceğiz.

ba-Ceza (العقاب-الجزاء)

جزاء fiili zenginlik ve yeterlilik demek olup içinde bir şeye karşılık gelen şeyi taşıyan nesne anlamına gelir. Buna göre yapılan iylikse karşılığı da iylik olur kötülük ise karşılığı da kötülük olur. Onun için جزيته كذا و بكذا *onu şöyle cezalandırdım, şu ile cezalandırdım* denir. Allah Teâlâ buyurur ki فله جزاء الحسني *Onun için ödüllerin en güzeli vardır.*[637] Diğer bir ayette şöyle buyrulur: و جزاء سيئة سيئةٌ مثله *"Kötülüğün cezası,yine onun gibi bir kötülüktür".*[638] Bu ayetler ve Arapların günlük hayatta ki kullanımlarından anladığımız kadarıyla "ceza" kelimesi bir şeyin karşılığında verilen iyi ya da kötü mükafat anlamına gelmektdir.

عقاب kelimesi عقِب ('akıbe) kökünden gelir. Bu kelime ise ayağın arka tarafına denir. Çoğulu أعقاب şeklindedir. Şöyle rivayet edimektedir: ويلٌ للأعقاب من النار *Ökçelerin ateşte vay haline.*[639] عقِب kelimesi, istiâre yoluyla çocuğa ve çocuğun çocuğuna denir. Allah buyurur ki: وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ *"Ve bu sözü ardında kalıcı bir söz yaptı ki (insanlar Allah'a kulluğa) dönsünler."* Bu

[637] el-Kehf, 18/88.

[638] eş-Şûrâ, 42/40.

[639] el- Buhâri, el-Vudu, I, 265.

kelime bir şeyin sonu, arkası, peşi manalarında genelde kullanılır. Mesela Araplarda عقِب الشهر ifadesi, ayın sonu geldiğinde kullanılır. Bu kelime aynı zamanda geri, arka, sırt gibi manalara da gelir. Bu manayı Allah'ın şu sözünde bulabilmekteyiz: قُلْ أَنَدْعُو مِن دُونِ اللهِ مَا لاَ يَنفَعُنَا وَلاَ يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَى أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللهُ *"De ki hiç biz Allahı bırakır da bize ne menfaat ne zarar yapamıyacak nesnelere yalvarır mıyız? ve Allah bizi hidayetine kavuşturmuş iken ardımıza döner miyiz?"*[640]

Kur'ân'da mükâfatın verilmesi her zaman "Ceza" ve "'İkâb" kelimeleriyle karşılanmaz bazen bu kelimelerin yerini başka kelimeler alır. Onlardan birisi "şehid" kelimesidir. Kur'an'da kullanılan ve Allah'a nispet edilen bu kelimeler yerine göre "bilmek, görmek, haberdar olmak" manalarına gelirken bazen de "bir şeyin, bir fiilin cezasını veya mükafatını vermek" anlamına gelir. Mesela Kur'ân'ı Kerim'de bu bağlamda şu âyet zikredilir: وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللهُ شَهِيدٌ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ *"Onlara vaad ettiğimiz şeylerin bir kısmını sana göstersek, yahut seni vefat ettirsek, nasıl olsa sonunda onlar bize döneceklerdir. Elbette Allah, kendilerinin ne yapacaklarına şahittir."*[641] Bu âyette geçen şehid kelimesi ünlü Mu'tezili müfessir Zemahşerî tarafından "ceza-'ikâb" diye yorumlanmıştır. en-Nesefî ise Allah'ın şahitliğinden kastın, şâhitliğin gereğinin yerine getirilmesi ve sonucudur, der. Yani onların cezalandırılmalarıdır. Sanki bu ayette şöyle söylenmiştir: "Bundan sonra Allah onların yapmakta oldukları şeyler nedeniyle onları cezalandıracaktır."[642]

Ceza ve 'ikab kavramlarının yerini tutan "şehid" kelimesinin Kur'ân'da geçtiği bir başka yer olan Burûc sûresi 9. ayette Allah

---

640 el-En'am, 6/71.

641 Yunus, 10/46.

642 en-Nesefî, Ebû'l-Berekât Hafizüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, **Medârikü't-Tenzîl ve hakâiki't-te'vîl,** trc. Hârun Ünal, ve diğerleri., Ravza yay., İstanbul 2007, V, 194-195.

Teâlâ şöyle buyurur : الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ *"O, göklerin ve yerin mülkü, hükümranlığı kendisine ait olan Allah'tır. Allah açık-gizli onların yaptıkları her şeye şâhittir, onları cezalandıracaktır."* Bu âyette geçen "şehid" lafzı bir çok müfessir tarafından "ceza", "mükafat", "karşılık", "hak ettiği değer" olarak yorumlanmıştır. Örneğin es-Sâbûni, Safvetu't-Tefâsir adlı tefsirinde عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ifadesini, Allah'ın müminlere olan mükâfati (va'di) inkarcılara olan (va'îdî) olarak değerlendirmiştir.[643] Te'vîlâtu'l-Kur'ân'ın yazarı el-Mâturîdî bu ayeti yorumlarken şöyle söylemiştir: "Yani Allah onların amellerini muhafaza eder ve amellerininin karşılığında onları cezalandırır. Onun ilminden hiçbir şey kaçmaz."[644]

bb-Tasdik ve İkrar (التصديق و الاقرار)

تصديق kelimesi صِدْق (sıdk) kökünden gelir. "Sıdk" kelimesi sözün hem kalpte olana, hem haber verilen şeye uygun olmasıdır. Bu şartlardan biri eksik olduğunda sıdk olmaz; ya sıdkla hiç nitelendirilemez ya da değişik bakış açılarına göre kimi zaman sıdk kimi zaman kizb ile nitelendirilir. Bir kâfirin inanmadığı halde "Muhammed Allah'ın elçisidir" demesi gibi. Bu sözün sıdk olduğu söylenebilir. Çünkü haber verilen husus doğrudur. Ama söz konusu sözün kizb olduğu da söylenebilir çünkü kâfirin sözü ile kalbindeki çelişmektedir. Allah'ın münafıkları yalancılıkla nitelendirmesi bu ikinci yön ile alakalıdır. Nitekim onlar inanmdığı halde şöyle demişlerdi: نشهد انك لرسول الله *"Tasdik ediyoruz ki sen mutlaka Allah'ın elçisisin."*[645]

---

643 es-Sâbûnî, Muhammed Alî, **Safvetu't-Tefâsîr**, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût 1981, III, 542.

644 Ebû Mansur el-Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, **Te'vîlâtu'l-kur'ân**, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 2005, 486.

645 el-Münâfıkûn, 63/1

Yukarıda zikrettiğimiz ayette geçn "نشهد" ifadesi, Şehâdet'in Kur'ân'ı Kerim'de tasdik etmek, ikrar etmek manalarına geldiğini açıkça göstermektedir. Bu ayette münafıklar içlerinden, kalplerinden inanmadığı halde Peygamberi Allah'ın resulü olarak tasdik ettiklerini söylemektedirler. Allah Teâlâ ise onların kalplerinde sakladıkları nifakı bildiği için onların yaptıkları şahitlik, tasdik ve ikrarı kabul etmeyerek yalancılıklarını izhar etmiştir.

"Şehâdet" kelimesinin "tasdik etmek-ikrar etmek" yerine kullanıldığı ayetlerden bir tanesi de Âli İmran 81. ayetidir. Bu ayet Kur'ân'da şu şekilde geçer: وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِيۖ قَالُوا أَقْرَرْنَاۚ قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ *Hem Allah, vaktiyle peygamberlerden "Size kitap ve hikmet vermemden sonra, Sizin yanınızda bulunan kitabı tasdik edici bir peygamber geldiğinde, mutlaka ona inanıp yardımcı olacaksınız. " diye söz almıştır. Allah: "Bunu kabul ettiniz, bu ağır yükümü sırtınıza aldınız mı? " dediğinde onlar: "Kabul ettik" diye kesin söz verince, Allah Teâlâ: "Siz de şahit olun, zaten Ben de sizinle beraber şahitlik edeceğim."*[646] Başta muasır tefsirci es-Sâbûni olmak üzere Semerkandî (375/983)[647], Maturidi (333/944)[648], Seyyid Kutub (1384/1966)[649] ve diğer müfessirler bu ayetteki tasdik edici Resulün Hz. Muhammed olduğunda ittifak etmişlerdir. Tefsircilerden kimilerine göre Allah Teâlâ bu ayette tüm peygamberlerden eğer dönemlerinde Hz. Muhammed gelirse onu doğrulamalarını istemekte, diğer tefsircilere göre ise النَّبِيِّينَ ifadesi yerine الذين أوتوا الكتاب ifadesi yer almaktadır. Ama hataen katipler النَّبِيِّينَ ifadesini yazmışlardır.

---

646 Alî İmran, 3/81.

647 es-Semerkandî, Ebu Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, **Tefsîru's- Semerkandî (Bahru'l-Ulûm)**, tahk. Şeyh Alî Muavvız, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1993, I, 280-281.

648 el-Mâturîdî, a.g.e, Dâu'l-kutubu'l-ilmiyye, Beyrût 2005, 416.

649 Kutub, Seyyid, **fî zılâli'l-Kurân,** Dâru'ş-şurûk, Kâhire, 1972, I, 410.

Çünkü başka ayaetlerde و اذ أخذ الله ميثاق الذين اتوا الكتاب ibaresi bu şekilde yer almaktadır. Dolayısıyla mana şöyle olmuştur: Hani Allah ehl-i kitaptan, size Tevrat ve içerisinde helal ve harama dair bilgiler verildikten sonra bunları tasdik eden bir Resul (Hz. Muhammed) geldikten sonra ona inanın ve (Mekke'den çıkartıldığında) ona yardım edin, diye söz almıştı ve onlara demişti ki bu ahdi yükleniyor musunuz? Onlar da; evet ikrar ettik dediler. Sonra Allah onlara: Öyleyse bu sözünüze şahit olarak onu tasdik edin çünkü ben de (bu söze) şahit olanlardanım.

"Şhd" kökü ile "sdk" köklerinin birbiriyle oluşturduğu yakın anlamı görmek bakımından şu zikredeceğimiz ayetler dikkat çekicidir. Onlardan biri: وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُوْلَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا *"Kim Allah'a ve Elçi'ye itâ'at ederse işte onlar, Allâh'ın ni'met verdiği peygamberler, sıddiklar, şehidler ve sâlihlerle beraberdir. Onlar da ne güzel arkadaştır!"*[650] onlardan diğeri: وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُوْلَئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَاء عِندَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُوْلَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ *"Allah'a ve elçilerine inananlar (yok mu) işte Rableri yanında, sıddikler (çok doğru olanlar) ve şehidler onlardır. Onların mükâfâtları ve nurları vardır. İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar(a gelince), onlar da cehennem halkıdır."*[651] Bu âyetlerde "şüheda" ve "siddîkûn" lafızlarının peşpeşe gelmesi aralarındaki münasebeti açıkça ortaya koymaktadır. Tabiin müfessirlerinden Mücâhid (103/721) bu ayetle ilgili şöyle der: "Sıddık" tan kasıt Allah'ın indirdiğini tasdik eden ona inana demektir, "şüheda" dan kasıt Allah'a iman ettiklerine dair kendi nefislerine şahit olanlardır.[652]

---

650 en-Nîsa, 4/69.

651 el-Hadid, 57/19.

652 İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh, **Tefsîtu Kur'âni'l Azîz**, tahk. Ebû Abdullâh Hüseyn b. Ukkâşe, el-Fârûku'l-hadîse lit'tabâ'a ve neşr, Kâhire 2002, IV, 352.

Görüldüğü iki kelimenin manasında da Allah'a ve indirilene iman ve tasdik anlamı vardır.

bc-Ölmek (الموت)

Birkaç çeşit ölüm vardır. Bunlardan birincisi: Ölüm, insan, hayvan ve bitkilerde bulunan canlılık gücünün yok olmasıdır. Allah buyurur ki: و يُحي الارض بعد موتها *"Yeryüzünü ölümünden sonra o canlandırır."*[653] و أحيَيْنا به بلدة ميتا *"O su ile ölü yeri dirilttik."*[654] İkincisi: Ölüm, hisseden gücün gitmesidir. يا ليتني مِتُّ قبل هذا ائذا ما مِتُّ لسوف أُخرج حيًّا *"Keşke ben bundan önce ölmüş olsaydım"*[655] *"Ben öldüğümde mi diriltileceğim"*[656] Üçüncüsü: Ölüm düşünce gücünün gitmesidir. Bu da cehalettir أو من كان ميتا فأحييناه *"Ölü iken kalbini diriltip"*[657] انك لاتسمع الموتي *"Sen ölülere şüphesiz ki, işittiremezsin."*[658] Ayetinde kastedilen bazı insanlardaki cehalettir. Dördüncüsü: Ölüm, hayatı bulandıran üzüntüdür. و يأتيه الموتُ من كلِّ مكانٍ و ما هو بمّيتٍ *"Ölüm ona her taraftan geldiği halde, ölemeyecek."*[659] Âyetinde kastedilen ölümün üzüntü olduğudur. Beşincisi: Ölüm uyku demektir. Uyku, hafif bir ölüm, ölüm ise, ağır bir uykudur. Bu anlamdan dolayı Yüce Allah hem uykuyu hem de ölümü توفي diye tanımlamıştır. و هو الذي يتوفيكم بالليل *"Geceleyin sizi vefat ettiren odur."* الله يتوفي الانفس حين موتها و التي لم تمت في منامها *"Allah ölecekleri ölümleri anında, ölmeyecekleri de uykuları esnasında vefat ettirir."*[660]

Biz konumuzla ilgilisi olması açısından bu maddelere bir madde daha eklersek altıncı madde şöyle olur: Ölüm, bedenin

653 er-Rûm, 30/19.
654 Kâf, 50/11.
655 Meryem, 19/23.
656 Meryem, 19/66.
657 el-En'âm, 6/122.
658 en-Neml, 27/80.
659 İbrahim, 14/17.
660 ez-Zümer, 39/42.

ölüp ruhun yaşaması ve dünyada olmayan gerçek zevkleri tatmasıdır. İşte bu tür ölülere "şehit" denir. Pek çok farklı türde şehit olsa da genel manada şehit, Allah'ın yolunda savaş meydanında savaşarak ölen kimsedir. Bu ölen kişiye neden şehit denildiği tartışmasını ise birinci bölümde izah etmiştik.

Şehitler savaş alnında öldükleri zannedilse de aslında onlar ruhen cennette yaşamlarına devam etmektedirler. Bununla ilgili yüce Allah şöyle buyurur: ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله امواتا بل أحياء عند ربهم يرزقون *"Allah yolunda öldürülenleri ölü saymayın, aksine onlar diridirler; Rableri katında beslenmektedirler."*[661] Diğer bir benzer âyet şöyledir: وَلاَ تَقُولُواْ لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاء وَلَكِن لاَّ تَشْعُرُونَ *"Allah yolunda öldürülenler hakkında "ölü" demeyin. Bilakis, onlar diridirler, fakat siz bunun farkında değilsiniz."*[662] Bununla ilgili malum hadîsleri yukarıda dile getirdiğimiz için tekrar zikretmeye hacet duymuyoruz.

Daha önce de mevzu bahis yaptığımız gibi Kur'ân'da "şühedâ" lafzı hem "şahitler" hem "şehitler - Allah yolunda ölenler" anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Her ne kadar Allah yolunda ölenler anlamında ihtilaf olsa da bu manayı savunan alimler de mevcuttur. Bu âyetlerden bir tanesi şöyledir: وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُوْلَئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَاء عِندَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُوْلَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ *"Allah'a ve elçilerine inananlar (yok mu) işte Rableri yanında, sıddikler (çok doğru olanlar) ve şehidler onlardır. Onların mükâfâtları ve nurları vardır. İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar(a gelince), onlar da cehennem halkıdır."*[663] Bu âyetin açıklamasını her ne kadar yukarı da zikretmiş olsak da yeri gelmişken tekrar zikretmekte fayda görüyoruz. Âyeti kerimede

---

661 Âl-i İmrân, 3/169.

662 el-Bakara, 2/154.

663 el-Hadîd, 57/19.

geçen "الشهداء" kelimesini birçok müfessir,[664] "Allah yolunda ölmek-şehit olmak" olarak yorumlarken Muhammed Esed ve bazı müfessirler[665] "Hakka tanık olan şâhitler" olarak yorumlamıştır. Nazmu'd-Dürer sahibi el-Bikâî de bu âyette geçen "الشهداء" kelimesini, üstün vasıflı insanlardan ve kutsal yerlerden bir an olsun uzak kalmayan, çözümleri ile insanlarla, bilgi ve anlayışıyla AllahTeâlâ ile beraber olan kimseler olarak açıklamıştır.

be- Korumak-Kaydetmek- Saklamak (الحِفْظ)

خِفْظ kelimesi bazen nefsin, anlamaya yol açan, unsurları sabitleştiren özelliği için kullanılır. Bazen de bir şeyi nefiste kaydetmek anlamında söylenir. Bunun zıddı ise, unutmaktır. Bazen de bu gücün kullanılması anlamında kullanılır. Meselâ, şunu ezberledim, denir. Bunun yanında her kaybedilmiş şeyi aramak, alışılmış şeyi araştırmak ve korumak için de kullanılır.[666]

Allah buyurur ki اَرْسِلْهُ مَعَنَا غَداً يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ *"Yarın onu bizimle beraber gönder de gezip oynasın. Şüphesiz biz onu koruruz."*[667] والذين هم لفروجهم حافظون *"Onlar ki namuslarını korurlar."*[668] والحافظين فروجهم والحافظات *"Namuslarını koruyan erkekler, namuslarını koruyan kadınlar."*[669] حافظات للغيب بما حفِظ الله *"Kocalarının yokluğunda Allah'ın korunmasını emrettiği mahremiyetleri koruyanlar."*[670] Yani kocalarının sözleşmesini, onlar olmadığında, yüce Allah kendilerini koruduğundan, onların her şeylerini bildiğinden korurlar.[671]

---

664 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], XX, 262.

665 Esed, a.g.e., 153; Eker, a.g.e., 31; Ünal, a.g.e., 378, 380; Ece, a.g.e., 630.

666 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân**[2], 295.

667 Yûsuf, 12/12.

668 el-Mu'minûn, 23/5.

669 el-Ahzâp, 33/35.

670 en-Nîsa, 4/34.

671 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân**[2], 195.

Kur'ân-ı Kerim'de "şhd" kökünden türeyen "şehîd" kelimesi bir çok ayette korumak, kaydetmek ve saklamak manasına gelir. Bunların ekseriyeti Allah'a isnat olunur. O âyetlerden bir tanesi şu şekildedir: الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ "*O (Allah) ki göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Allâh, her şeyi kayıt altına alarak korur."*[672] İmam Mâturîdi, Allah'ın her şeye şâhid olmasını, O'nun mahlûkatın yaptığı her türlü ameli muhafaza etmesi ve karşılığı ne ise onu vermesi olarak yorumlamıştır.[673]

bd-Gözetmek (الرقوب)

Sözlük manası gözlemlemek, müşahade etmek, seyretmek vb. manalara gelmektedir. Bu kökten türeyen رقيب kelimesi koruyan ve gözetleyen manasına gelir. Bu kelimenin bu anlama gelmesi, ya koruyanın, korunanın boynunu gözetlemesinden veya kendi boynunu yukarı kaldırmasından dolayıdır. Araplar arasında bu manayı gösteren ifade olarak رَقَبْتُه "Onu korudum, boynuna isabet ettim." Sözü kullanılır. Allah Teâlâ buyurur ki: و ارتقِبوا اني معكم رقيب *"Gözetleyin, ben de sizinle beraber gözetliyorum."*[674] ما يلفظ من قول الا لديه رقيب عتيد *"İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında (onu) gözetleyen, dediklerini zapteden bir şâhit hazır olmazın."*[675] لا يَرْقُبون في مؤمن الا و لا ذمة *"Bir mümin hakkında ne bir yemin gözetirler, ne de bir antlaşma."*[676]

مَرْقَب: Gözcünün üzerinde gözetleme yaptığı yüksek yere denir. Oklarla kumar oynayanları kontrol eden hakeme de رقيب de-

672 el-Buruc, 85/9.
673 el-Mâturîdî, a.g.e, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 2005, X, 486.
674 Hûd, 11/93.
675 Kâf, 50/18.
676 et-Tevbe, 9/10.

nir. Kumar oklarının üçüncüsüne de aynı isim verilir. ترقَّبَ : gözlemleyerek sakınd. Şu âyet bu anlamdadır: فخرج منها خائفا يترقب *"Musa korka korka (etrafı gözetleyerek) ordan çıktı."*[677]

رقوب: Çok fazla çocuğu öldüğü için henüz ölmeyen çocuğunun ölümünü gözetleyen kadına ve türdeşlerinin su içmelerini bekleyip de en sonunda kendisi su içen dişi deveye denir. أرقبْتُ فلانا هذه الدار *"Falan kişiye yaşadığı sürece yaşaması için bu evi verdim."* Sanki bağışlayan, bağışta bulunduğu kişinin ölümünü beklemektedir. Söz konusu bu bağışa رُقْبي denir.

Kur'ân'da pek çok yerde "şehîd" ve "rakîb" kelimelerinin gözetlemek, müşahade etmek, seyretmek gibi bir çok ortak manaya geldiğini görebilmekteyiz. Hatta bazı âyetlerde birlikte kullanılarak ortak manaya sahip olduklarını teyit etmişlerdir. O ayetlerden bir tanesi şu şekildedir: مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلاَّ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُواْ اللّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنتَ أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ *""Ben onlara: Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, diye senin bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim. Ben onların içinde olduğum sürece onları kolladım, fakat sen beni vefat ettirince onları gözetleyen (yalnız) Sen oldun. Sen herşeyi görensin."*[678] Âyeti kerimesinde geçen أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ ifadesi ile أَنتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيد ifadesinin birbiriyle olan anlam münasebeti ve uygunluğu âşikardır. Ayrıca İmam Mâturîdi bu ayeti Te'vîlâtu'l-Kur'ân adlı eserinde açıklarken hem أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ ifadesi için hem de وَكُنتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ifadesi için الحفيظ عليهم (onları koruyan, gözeten) manasını çıkarmıştır.[679]

---

677 el-Kasas, 28/21.

678 el-Mâide, 5/117.

679 el-Mâturîdî, a.g.e, III, 653.

bf-Yanında Bulunmak, Hazırda Olmak, Hazırlamak (العتاد)

عتاد Tıpkı اعداد gibi, ihtiyaç duyulmadan önce bir şeyin depolanmasıdır. عتيد : Hazır, hazırlanmış manalarına gelir. Allah buyurur ki: و قال قَرِينه هذا ما لديَّ عتيد *"Yanındaki arkadaşı: İşte yanımdaki hazır dedi."*[680] ما يَلْفِظُ من قول الا لديه رقيب عتيد *"İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen hazır bir gözetici bulunmasın."*[681] Yani kulların yaptıklarını zapt eden gözetici bir melek bulunmasın. Yine bu kökten türemiş اعْتَدَّ (hazırlamak) fiili Kur'ân'da sıkça geçer. Nisâ sûresi 18. âyette Allah şöyle buyurur: أولئك اعْتَدْنا لهم عذابا اليما *"Onlar için acı bir azap hazırlanmıştır."*[682] Kimisine göre اعْتَدْنا kelimesi افعلنا vezninde عتاد gelmektedir. Kimisine göre de onun aslı أعدَدْنا olup iki dâl'den biri tâ'ya döndürülmüştür. Araplar arasında فرسٌ عتيد عتِد ifadesi "koşmaya hazır at" için kullanılır.[683]

Hazır olan, bulunan ve bir şeyin huzurunda kâim olan manasındaki عتيد kelimesinin Kur'ândaki eş anlamlılarından birisi رقيب diğeri شهيد dir. Her ne kadar "şehîd" kelimesi ile yanyan bulunduğu âyet olmasa da aynı anlama geldiği bir iki âyetten söz etmek mümkündür. Onlardan bir tanesi şöyledir: ما يَلْفِظُ من قول الا لديه رقيب عتيد *"İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen hazır bir gözetici bulunmasın."*[684] Bu âyetin tefisirinde sûfî bir müfessir olan et-Tüsterî "عتيد" lafzını "hazır olmak, korumak, kaydetmek, gâib olmamak" olarak açıklamıştır. Bu manaların hepsini içeren "şehîd" kelimesi de عتيد ('atîd) kelimesinin eş anlamlısıdır.

Kur'an'da "şehîd" kelimesi ekseriyetle "عتيد - hazır olmak" manasına gelir. Bununla ilgili bir âyet ise şu şekildedir: إِنَّ فِي ذَٰلِكَ

---

680 Kâf, 50/23.
681 Kâf, 50/18.
682 en-Nisâ, 4/18.
683 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 671.
684 Kâf, 50/18.

لَذِكْرَى لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ *"Hiç şüphesiz bunda, kalbi olan ya da bir şahit (hazır) bulunup kulak veren kimse için elbette bir uyarı ve hatırlatma vardır."*[685] Yine et-Tüsteri bu âyetteki "şehid" kelimesini de hazır bulunmak, her an rabbini müşahade etmek ve O'ndan uzak durmamak olarak yorumlamıştır.

bg-Rasat Etmek (الرصْد)

رصد "r-s-d" kelimesi İsfahânî'nin açıklamasına göre "gözetlemeye hazır olmaktır." Araplar arasında رصد لَه و ترصَّد "Onu gözetledi." أرصدته له "Bunu onun için hazırladım." denir.[686] Buna göre bu kelime "ş-h-d" fiili gibi gözlemlemek, kontrol etmek, korumak ve müşâhade etmek manalarına gelmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: وارصادًا لمن حارب الله و رسوله من قبلُ *"Önceden Allah ve elçisi ile savaşmış olanlara bir gözetleme yeri hazırlamak için."*[687] انَّ ربَّك لبالمرصاد *"Kuşkusuz Rabbin her an gözetlemededir."*[688] Bu son âyet Allah'tan kaçacak ve sığınılacak hiçbir yer olmadığına işâret etmektedir. رصَد gözetleyen anlamında tekildir. Çoğul için راصدون gelir. Fakat رصد kelimesi مرصود (gözetlenen) anlamında, hem tekil hem çoğul için aynı form gelir.[689]

Şu âyet bunların tümüne hamledilebilir: يَسْلُك من بين يديه و من خلفه رصدا *"Allah elçisi önüne ve arkasına gözetleyiciler koyar."*[690] Gözetleme yerine مَرْصَد denir. Âyette şöyle buyrulur: و اقْعُدوا لهم كُلَّ مَرْصَد *"Her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin."*[691] مِرْصاد formu da aynı anlamdadır. Fakat o sadece gözetlemeye tahsis

685 Kâf, 50/37.
686 el-Fîrûzabâdî,a.g.e., I, 282.
687 et-Et-Tevbe, 9/107.
688 el-Fecr, 14/89.
689 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 429.
690 el-Cin, 72/27.
691 et-Tevbe, 9/5.

edilen mekan için kullanılır. ان جهنم كانتْ مِرصادا *"Gerçekten cehennem bir gözetleme yeridir."*[692] Bu âyet insanların cehennem üzerinden geçeceklerine işaret eder.[693]

Mücâhid b. Cebr, Kâf sûresi'nin 18. âyeti olan مَا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ *"Hiçbir söz söylenmez ki onun yanında bir gözetleyici bulunmasın."*[694] Âyetini yorumlarken رَقِيبٌ عَتِيدٌ ibâresini رَصْدًا علَيْه olarak yorumlamıştır. Yukarıda gözetlemek olarak ele aldığımız "r-g-b" kökünün "ş-h-d" ile olan yakın münasebetine de değindiğimize göre, bu üç kökün birbiriyle olan anlam ilişkisi zuhur etmiş olmaktadır.

bh-Vâkıf Olmak (الوقوف)

Durmak ve durdurmak anlamına gelen bu fiil örfte şöyle kullanılmaktadır: وقَفْتُ القوم "Kavmi durdurdum." Allah Teâlâ buyurur ki وقِفوهم انهم مسؤلون *"Durdurun onları çünkü onlar sorguya çekileceklerdir."*[695] İstiâre yoluyla evi vakfetmek, fakir fukaraya adamak anlamına gelir. وقف kelimesi, fildişinden yapılan bir bilezik türüdür. حِمار مُوَقَّف "Üzerinde siyah-beyaz çizgiler bulunanyaban eşşeği veya ön ayaklarının üzeri yuvarlak biçimde dağlanmış merkep" demektir. Bu tıpkı فرس مُحَجِّل "Toynaklarının üzerinde beyazlık bulunan bir at" ifâdesi gibidir. مَوْقِف الانسان insanın durduğu yerdir. مُواقفة Sözcüğü ise bir toplulukta bulunan herkesin birbirine uygun biçimde durmaları, birbirlerini hesaba katmalarıdır. وقيفة Sözcüğü ise, avcıların avını tutmak için avın kaçabileceği yerde beklettikleri av köpeği demektir.[696] وقف kelimesinin anlamı nerdeyse bütün sözlüklerde fil dişinden yapılmış bilezik manasına gelir. Arap kadınları onu bileklerine takarlar.

---

692 en-Nebe, 78/21.

693 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 429.

694 Kâf, 50/18.

695 es-Saffât, 37/24.

696 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 1175.

Bu kelime aynı zamanda Irak'ta bulunan "Hille'l-mezyediyye" ve Bağdâd'ın doğusunda bulunan "Hâlis" köylerine verilen özel bir addır. Fîrûzabâdi bu kelimeyi, kalkanın etrafını saran demir ve boynuz çeşidi, olarak açıklar.[697]

الوقاف Ağır başlı, acele etmeyen ve işini teenni ile halleden vakur insanlara verilen addır. Araplar arasında şöyle denildiğine sıkça rastlanır رجل وقاف *"Ağır başlı adam"* Bazen de bu kelime her bâr (defa) savaştan geri çekilip ondan yüz çeviren adama denir.[698] الموافقة : Bir husumet yahud bir mahalde karar kılmak ve niyetli olmak manasındadır. Araplar arasında واقفه في حراب او خصومة *"Husumette ona karşı kararlı oldu."* denilir. Ya da birini kararlı hale getirmektir. Araplar arasında واقفته علي كذا *"Onu bu konuda kararlı hale getirdim."* denir. İki tarafın bir davada kararlı olması için de kullanılır.[699]

التوقيف: Birisini ayakta alıkoymak manasındadır. Araplar bunun için "وقفه" derler. Hatun kişiye bilezik takmak için de aynı kelime kullanılır. Bunu ifade etmek için Araplar وقف المرأة "Kadına bilezik taktı." derler. Kadın ellerini kına ile benek benek nakşettiği zaman ona وقفت المرأة "Kadın ellerini kınaladı." denir.[700]

Kur'ân-ı Kerim'de مؤقوف, وُقِفوا, قفوهم şeklinde dört yerde kullanıldığını görmekteyiz.[701] Tutuklamak, bir şey üzerinde durmak ve bir şeyin huzurunda durmak manalarına gelmektedir. Bu kelimelerin geçtiği âyetler hakkında müfessirler farklı yorumlamalarda bulunmuştur. Meselâ مؤقوف kelimesinin geçtiği âyet hakkında Keşşâf müellifi Zemâhşerî farklı bir yorum yapmıştır. Ona

---

697 Âsım Efendi, a.g.e, 762.
698 Âsım Efendi, a.g.e, 762.
699 Âsım Efendi, a.g.e, 763.
700 Âsım Efendi, a.g.e, 762.
701 es-Saffât, 37/24; el-En'âm, 6/27,30; es-Sebe', 34/31.

göre bu kelimden kasıt Kur'ân'ı, Tevrat'ı, İncil'i ve kıyâmet gününü yalanlayan kâfirlerin ahiretteki mevkıf (konumlarıdır.)[702] Onlar Orada birbirlerine suç atarak aralarında konuşurlar. Onlardan zayıf olanlar güçlü olanlara siz olmasaydınız biz mutlaka iman ederdik derler. Güçlü ve önder olanlar ise şöyle cevap verir: "Size hidâyet geldikten sonra biz mi sizi ondan alıkoyduk? Hayır suçlu olanlar sizlersiniz." derler.

Tasavvufta "vâkıf" kelimesi; Âgâh, kalp gözü açık, arif, ileriyi ve gerçeği gören, Allah'ı en iyi tanıyan, bütünüyle ilim ve bütünüyle hüküm anlamlarına gelir. Vâkıf kelimesini anlamının anlaşılması bakımından Rûhî Bağdâdî'nin şu mısraları önem arzetmektedir:

Cem-i Kütüb etmekle ne mümkünola vâkıf

Esrâr-ı Hudâ'yı ki, ola ol mürşide mevkuf[703]

Yine aynı kökten türeyen "vukuf" kelimesi tasavvuf literatürünün önemli bir parçasıdır. Bu kelimenin anlamı, sâlikin ısrarla, dikkat ve özenle belli hususlar üzerinde durması, onları kavramaya çabalamasına denir. Nakşibendilere göre üç önemli vukuf vardır:

1)Vukûf-i Kalbî

Nakşibendiye'nin rabıta, zikir, murakabe, hıfz-ı nispet, ve sohbet-i şeyh gibi altı esâsından biridir. Sâlikin her çeşit bağdan, bilinen düşünülen, hâtır ve hayalden geçirilen her türlü fikir, hayal ve histen tecerrud edip tam bir teveccühle kalbine teveccüh etmesine, sonra basiret gözüyle kalbin hakikatine, nazarını yo-

---

[702] ez-Zemahşerî, a.g.e., V, 124.

[703] Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf terimleri sözlüğü**, Kabalcı yay., İstanbul 2012, 373.

ğunlaştırmasına ve bu suretle kalbinde ilâhi sırların zuhur etmesini beklemesine vukuf-i kalbî (gönül beklemek). "Müminin kalbbi ayna gibidir, oraya bakınca Rabbi'nin tecellisini görür.[704]

2)Vukûf-i Adedî

Sayılar üzerinde durmak. Nakşîliğin on bir esâsından biridir. Habs-i nefes yoluyla kelime-i tevhidi zikrederken tek sayılardan birinin üzerine vakf edip nefes vermeye vukuf-i adedî denir. "Vukûf-i adedî 21'e bâliğ olunca netîce-i zikr hâsıl olur."[705]

3)Vukûf-i Zamanî

Zaman üzerinde dikkati yoğunlaştırma, yani içinde bulunulan zamanı dikkate almak ve geçmişin muhâsebesini yapmaktır. İbnu'l-vakt olmaktır. Bugünün vazifesini yarına tehir etmemektir.[706]

"Vâkıf" kelimesinin Tasavvuf ilminde geldiği kalp gözü açık, arif, ileriyi ve gerçeği gören, Allah'ı en iyi tanıyan, ilm ve hüküm manalarını düşündüğümüzde hem enfüste hem âfakta Allah'ın varlığını müşâhade eden, hak ve hakikatin gözeticisi, doğruyu haber veren, ilim ve hikmet sâhibi "şâhid" kelimesi ile olan analam irtibatı açık ve seçik olarak ortaya çıkmaktadır. İki kelime de bir şeyi anlamak, vâkıf olmak, gerçeği görmek ve ona ruh ve beden ile şâhit olmak manaları üzerinde ittifak eder. Böylece "ş-h-d" kökü ile "v-k-f" kökünün birbiriyle olan mana ilişkisi zuhur eder.

bi-Hakkın ortaya çıkması (الحق و الحقيقة)

Kur'ân terminolojisini işgal eden en önemli kelimeler arasında "Hakk" ve "Hakikat" vardır. "Hakk" uygunluk ve denk gelmek manasına geldiği gibi, aslen, "bir şeyin üzerine veya içine

---

704 Uludağ, Süleyman, a.g.e., 382.
705 Uludağ, Süleyman, a.g.e., 382.
706 Uludağ, Süleyman, a.g.e., 382.

hakketmek, oymak" demek olduğunu ve uygunluk, mutabakat-muvafakat manalarının belâgatçılarca icat edildiğini söyleyenler de vardır.[707]

Râgıb el-İsfahânî, hakkın asıl mânasının "mutabakat ve muvafakat" olduğunu belirttikten sonra âyetlerden örnekler vererek başlıca dört anlama geldiğini belirtir.

1. Bir şeyi hikmetin gereğine uygun olarak icat eden; bundan dolayı hak Allah'ın bir ismi veya sıfatı sayılmıştır.

2. Hikmetin gereğine uygun olarak yapılan iş; Allah'ın bütün fiilleri bu anlamda haktır.

3. Bir şeye aslına uygun ve doğru olarak inanma, bu şekilde kazanılmış inanç, bilgi.

4. Gerektiği şekilde, gerekli ölçüde ve gereken zamanda meydana gelen iş.

Tıpkı "ş-h-d" keökü gibi gerçek, sâbit ve doğru olmak; bir şeyi gerçekleştirmek; bir şeye yakînen muttali olmak anlamlarına gelir. "Gerçek, sâbit, doğru, varlığı kesin olan şey" anlamlarında isim olan hak kelimesi (çoğulu hukūk) genellikle bâtılın zıddı olarak gösterilir.[708]

Kur'ân-ı Kerîm'de 247 yerde geçen hak kelimesi âyetlerin çoğunda bâtılın zıddı olarak kullanılmıştır (meselâ bk. el-Bakara 2/42; en-Nisâ 4/105; el-Mâide 5/77). Öteki anlamları arasında "vâkıaya, gerçeğe uygun söz" (el-A'râf 7/169; Sâd 38/84); "doğru haber" (el-Mü'minûn 23/62); "doğru yol" (Yûnus 10/35); "aslına uygun bilgi, inanç, yakīn" (Yûnus 10/36; en-Necm 53/28; el-Vâkıa 56/95; krş. Taberî, XV, 89); "delil" (Yûnus 10/76, 77; krş. Taberî, XV, 102, 105); "bir olayın iç yüzü" (Yûsuf 12/51); "adalet" (el-

---

[707] Çağrıcı, Mustafa, "Hakk", **DİA**, XV, 137-139.
[708] İbn Manzûr, a.g.e., X, 49.

A'râf 7/89; el-Enbiyâ 21/112; Sâd 38/22, 26; ez-Zümer 39/69, 75); "görev, ödev, hüküm" (el-Bakara 2/180, 236, 241; er-Rûm 30/47) en çok dikkati çekenleridir. Başkalarıyla ilgili yükümlülüklere aykırı davranışların niteliğini belirtmek üzere "bigayri'l-hakkı" ve "bigayri hakkın" (haksız yere) (el-Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/112, 181; eş-Şûrâ 42/42), yine başkalarıyla alâkalı bir genel hükmün dışına çıkmaya cevaz veren "illâ bi'l-hakkı" (ancak haklı bir sebeple) (el-En'âm 6/151; el-İsrâ 17/33; el-Furkān 25/68) tabirleri Kur'an'da sıkça geçmektedir.[709]

Kur'an'da hak kelimesi "gerçek, sâbit, doğru" gibi anlamları dolayısıyla Kur'an'ı ve İslâm'ı ifade ettiği gibi (el-İsrâ 17/81, 105; el-Kehf 18/29) vukuu kati olan ölüm için de kullanılmıştır (Kāf 50/19). Böylece "şehid" kelimesinin ifade ettiği anlamlardan birisi ile paralelellik arzettiği ortaya çıkmıştır. Çünkü Kur'ân'da kullanılan "şüheda" lafzı bir kısım âlime göre Allah yolunda kendi canını verenler için kullanılır. Bu konuyla ilgili yüce Allah şöyle söyler: وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُوْلَئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَاء عِندَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُوْلَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ *"Allah'a ve elçilerine inananlar (yok mu) işte Rableri yanında, sıddikler (çok doğru olanlar) ve şehidler onlardır. Onların mükâfâtları ve nurları vardır. İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar(a gelince), onlar da cehennem halkıdır."* Âyeti kerimede geçen "الشهداء" kelimesini birçok müfessir, "Allah yolunda ölmek-şehit olmak" olarak yorumlamıştır.

Hak kelimesi Kur'an'daki anlamlarıyla hadîslerde de geniş olarak yer almıştır. Hz. Peygamber'in uzunca bir duasında geçen, "Allahım! Sen haksın, senin vaadin haktır, sana kavuşmak

[709] Çağrıcı, a.g.md.,137-139.

haktır, senin sözün haktır, cennet haktır, cehennem haktır, peygamberler haktır, Muhammed haktır, kıyamet haktır"[710] cümlelerindeki hak kelimelerinden ilki "varlığı kati olan, kuşkuya yer bırakmayacak kesinlikte gerçek ve sâbit olan" şeklinde açıklanmış ve bu vasfın yalnız Allah'a mahsus olduğu, çünkü sadece Allah'ın ezelden ebede yokluktan münezzeh bulunduğu belirtilmiştir.[711]

İslâm düşüncesinde hak kavramı genellikle "dış dünyada gerçekten mevcut olan, mevcudiyeti sâbit ve devamlı olan varlık, gerçeğe uygun bilgi, hüküm, söz" anlamlarında kullanılır. Felsefeyi, "İnsanın gücü ölçüsünde varlığın gerçeklerini bilmesidir" şeklinde tanımlayan Kindî, filozofun bilgi faaliyetindeki amacını "hakkı bulma", amelî faaliyetindeki amacını da "hakka uygun davranma" olarak gösterir ve bir konuda hakka ulaşınca fiilin de sona ereceğini belirtir. Muhtemelen bu düşünceden ilham alan Râgıb el-İsfahânî de insanı insan yapan ve onu diğer varlıklardan üstün kılan şartın hak bilgi ve doğru amel olduğunu söyler. Kindî'ye göre hak her şeyin varlığının ve gerçekliğinin sebebidir; bundan dolayı sebeplilik bağıntısı bilinmeden hakka ulaşılamaz. Hak aynı zamanda "var olan" demek olduğuna göre her varlığın ilk illeti Allah'tır ve bundan dolayı Allah "ilk hak"tır. Felsefenin bütün ilimlerin en şereflisi olması da ilk hakkın bilgisine yönelmesinden ileri gelir. Fârâbî, hakkı "aklın dış dünyada var olan gerçekliği tam bir uygunlukla kavraması" şeklinde tanımladıktan sonra Allah'ın hem var olması hem de düşünülür olması itibariyle hak olduğunu ve O'nun gerçekliğinin kendi zâtının dışında bir sebebe bağlı bulunmadığını, böylece O'nun bizâtihi hak olduğunu belirtir. Bundan dolayı Kindî gibi Fârâbî de Allah'ı ilk hak diye adlandırır.[712]

---

[710] el-Buhârî, et-Teheccüd, 1.

[711] Çağrıcı, a.g.md., 137-139.

[712] Çağrıcı, a.g.md., 137-139.

Bazı âyet ve hadîslerde Allah'ın insanlar üzerindeki hakları yanında O'nun inananları koruma, azaptan esirgeme, onlara yardım etme gibi lutuflarının da Allah üzerine birer hak olduğu ifade edilir (meselâ bk. Yûnus 10/103; er-Rûm 30/47; Buhârî, "Libâs", 101; Müslim, "Îmân", 48-51; İbn Mâce, "Zühd", 35; Tirmizî, "Îmân", 18). Hadîslerde geçen "Allah'ın hakkı, kulun hakkı" gibi ifadeler, zamanla İslâmî kaynaklarda bütün hakların "Allah hakları" (hukûkullah) ve "kul hakları" (hukûk-ı ibâd) şeklinde iki ana bölümde ele alınmasına yol açmış, bazan bunlara her iki hak bölümünü de ilgilendiren üçüncü bir haklar grubu eklenmiş, bu haklar fıkıh kitapları yanında ahlâk kitaplarında da inceleme konusu yapılmıştır. Meselâ Hâris el-Muhâsibî'nin er-Risâle li-Hukûkullah adlı kitabında takvâ, vera', tevekkül, ibadet, riya, ihlâs, niyet, ucb, hayâ, kibir, gurur, haset gibi geleneksel İslâm ahlâkının başlıca konuları yer almış ve böylece iman ve ibadet yanında dinî ve ahlâkî erdemlerle bezenip kötülüklerden arınmanın Allah'ın kulları üzerindeki haklarını oluşturduğu anlayışı ortaya konmuştur. İslâm ahlâkına dair bütün eserlerde insan haklarına yer verilmekle birlikte bu konuyla ilgili en dikkate değer kaynak Gazzâlî'nin İhyâ-u Ulûmu'd-Din'idir.[713]

1)Tasavvuf'ta Hak

İlk sûfîlerin Allah anlamında, bazan da bâtılın veya halkın (yaratıklar) karşıtı olarak kullandıkları hak kelimesine sonraki asırlarda yeni anlamlar yüklenmiştir. Tasavvuf metinlerinde hak terimi bazan bir edatla, bazan da belli kelimelerle birlikte (meselâ maa'l-hak, bi'l-hak, li'l-hak) kullanılır. Bunun yerine aynı anlamlarda olmak üzere "maallah, bi'l-lâh, li'llâh" veya "minhü, bihî, lehû" gibi şekiller de görülür. Bütün bunlar, ilk sûfîlerin hak kelimesini yaratıcı gerçek yani Allah anlamında kullandıklarını

[713] Çağrıcı, a.g.md., 137-139.

gösterir. Nitekim Zünnûn el-Mısrî, "Hak Allah'tır" demiştir. Serrâc yukarıdaki ifadeleri açıklarken, "İnsan fiiline bakar ve onu kendine nisbet eder; ancak gönlünü mârifet nurları kaplayınca her şeyi Allah'tan, Allah'la kaim, Allah'ın mâlumu ve Allah'a ait olarak görür" demiş. "Hak hak ile kaim olduğu için hak ile Hak'tan fâni olan kişi kulluk bir yana rubûbiyyetten bile fâni olur" diyen Şiblî de, hakkı Allah anlamında kullanmıştır.[714]

Hak kelimesi bazan "şâhid-i hak, aynü'l-hak" ve "hakku'l-hak" şeklinde de kullanılır. İlme'l-yakîn ve ayna'l-yakînden sonra gelen hakka'l-yakîn mertebesi kulun her yönden ve en üst seviyede Hak'ta fâni olması anlamına gelir. İlme'l-yakîn şeriatın zâhiridir; ayna'l-yakîn şeriatta ihlâslı olmak, hakka'l-yakîn ise onda fâni olmaktır. Sûfîler, "Zâhirde halk ile bâtında Hak ile bulunmalı" veya, "Velî Hak'tan alır, halka verir" dedikleri zaman da hak ile Allah'ı kastederler. Hallâc-ı Mansûr'un ünlü "enelhak" sözünde yer alan hak kelimesi de bu anlamda kullanılmıştır.[715]

Sûfîler Allah'a hak dedikleri gibi O'ndan olan ve gelen her şeye de hak derler. Bu anlamda peygamber hak, Kur'an hak, Kur'an'daki her bilgi ve hüküm haktır. Buna aykırı düşen her şey de bâtıldır. Nefisten ve şeytandan gelip insanı Allah'ın emir ve yasaklarını gözetmez hale getiren her şey bâtıl olduğu gibi insanı tefrikadan cem' haline, kesretten vahdete yönelten her şey de haktır. Bazan hak ile hakikat arasında fark görülür. Hak doğru iş ve doğru sözdür, bunun ardında bulunması gereken iyi niyet ve samimiyet ise hakikattir. Şu halde hakikatten yoksun bir hak sadece bir gösterişten ibarettir. Aynı şekilde şeriat yoluna girmek hak, bu yolda samimiyetle devam etmek hakikattir. Hak beden

---

714 Demirci, Mehmet, "Hakk", **DİA**, XV, 151.

715 Demirci, a.g.md., 151.

hakikat onun ruhu, hak lafız hakikat onun mânası; hak sûret hakikat onun cevheri olduğundan hakka sahip olmak yetmez; hakkın hakikatine, yani saf ve hâlis hakka sahip olmak şarttır.[716]

2)Fıkıh'ta Hak

Hak kavramı doktrin ve uygulama yönüyle İslâm fıkhının temel kavramlarından, fıkıh literatüründe de en sık kullanılan mefhumlardan biri olmakla birlikte kelimenin İslâm hukukunda kazandığı terim anlamını netleştirmek oldukça zordur. Bunun birinci sebebi, hakkın fıkıhtaki kullanımının kelimenin sözlükte ve örfte taşıdığı anlam çeşitliliği ve muhteva zenginliğiyle yakın bağlantısının bulunması, ikinci sebebi de hakkın fıkıh usulünde ve fürû-ı fıkhın çeşitli alt dallarında farklı terim anlamları kazanmış olmasıdır. Bundan dolayı bütün fıkıh alanları için geçerli bir hak tanımının yapılması yerine kavramın fıkhın çeşitli alanlarındaki kapsam ve mahiyeti üzerinde durulması daha uygun olur.[717]

Fıkıh literatürüne yansıdığı şekliyle hak kavramının, ilk planda sözlükteki "sübût ve vücûb" anlamıyla bağlantılı olarak dinin ve hukuk düzeninin tanıdığı "yetki ve ayrıcalık" anlamı etrafında bir muhteva kazandığı ve terimleştiği söylenebilir. Ancak sahip olunan bu yetkinin kaynağının, genel amacının, başkalarına yüklediği icâbî veya selbî yükümlülüğün, hatta hak kavramının fikrî ve felsefî boyutunun da doktrinde ihmal edilmediği ve kavrama dahil edilmeye çalışıldığı görülür. Çünkü hakkın özünün ve mahiyetinin kavranması, sınırlarının çizilebilmesi, genel hukuk düşüncesi ve uygulama içindeki yerinin belirlenebilmesi, bu kavramın ancak söz konusu farklı boyutlarıyla ele alınması halinde mümkün olur. Nitekim hak kelimesinin kökünde "mutabakat" anlamı da bulunduğundan pozitif hukuk

---

716 Demirci, a.g.md., 151.

717 Bardakoğlu, Ali, "Hakk", **DİA**, XV, 139-151.

düzenince kişilere tanınan yetki ve imtiyaza hak denmesi, bir bakıma, insan zihninde kendiliğinden mevcut olan hak, adalet ve doğruluk gibi aşkın kavram ve idelerle bu yetki ve güç arasındaki uyumu belirtmeyi, adalet idesinin beşerî ilişkilere ve hukuk düzenine izâfî ve sübjektif karakterde de olsa yansımasını göstermeyi amaçlar.[718]

İnsan düşüncesinin derinliğinde her zaman için mevcut bulunan "olması gereken" fikri, hak kavramının fikrî ve felsefî boyutunu, toplum hayatına, beşerî ilişkilere yansıyan ve hukuk düzeni tarafından kişilere tanınan yetki ve imtiyazlar da bu kavramın maddî ve pozitif (vaz'î) boyutunu temsil eder. Bu iki boyut arasında olanla olması gerekenin uyumu veya uyumsuzluğu sürekli gündemdedir. Ancak İslâm hukuk düşüncesinde, yasaların ve diğer hukukîpozitif düzenlemelerin temel ilkelerde ve bazı özel alanlarda Kur'an ve Sünnet metinlerine (nas) dayanmakta oluşu ve kısmen dinî karakter arzetmesi sebebiyle olanla olması gereken arasındaki bu çelişkinin asgarî bir seviyede kaldığı söylenebilir.[719]

Fıkıh usulünde hak kavramı şer'î hüküm konusu incelenirken ele alınır ve bir kısım usulcü hak kavramıyla şâriin hitabı veya bu hitabın sonucu demek olan şer'î hükmü kastederken diğer bir kısmı şer'î hükmün taalluk ettiği fiilleri kasteder. Hanefî usulcülerinden Fahrülislâm el-Pezdevî şer'î hükümleri sırf Allah hakkı olanlar, sırf kul hakkı olanlar, iki tür hakkın da bulunduğu, fakat Allah hakkının veya kul hakkının galip olduğu hükümler şeklinde dörtlü bir ayırıma tâbi tutar. Şer'î hükme hak denmesi, hak kelimesinin kökündeki "mevcut ve sâbit olma" anlamıyla irtibatlandırılır. Nitekim Abdülazîz el-Buhârî bu konuyu açarken

---

718 Bardakoğlu, a.g.md., 139.
719 Bardakoğlu, a.g.md., 139.

"hak her yönden mevcut olup mevcudiyetinde hiçbir şüphe bulunmayan şey" şeklinde sözlük anlamına dayalı bir tarifi kaydederek şer'î hükme niçin hak dendiğini açıklamak ister. Muhammed Abdülhalîm el-Leknevî'nin, "Hak mevcut demektir, burada maksat sabit olan hükümdür" şeklindeki ifadesi de böyledir.

Mâlikî usulcülerinden Şehâbeddin el-Karâfî fiile değil emir ve nehye hak denmesinin doğru olacağını belirtir ve Hz. Peygamber'in, "Allah'ın kullar üzerindeki hakkı, onların Allah'a ibadet etmeleri ve O'na şirk koşmamalarıdır" meâlindeki hadîsinden (Buhârî, "Libâs", 101, "Cihâd", 46; Müslim, "Îmân", 48-51) ilk bakışta aksi anlaşılsa bile bu ifadenin fiil zikredilerek emrin kastedildiği şeklinde te'vil edilmesi gerektiğini ileri sürer.[720]

Karâfî ayrıca, "Namaz Allah'ın hakkıdır" denince bundan ancak namazı emretmenin Allah'ın hakkı olduğunun anlaşılacağını söyler. Öyle anlaşılıyor ki Karâfî'nin fiile değil şâriin hitabına hak demesinin temelinde hakka "yetki ve güç" mânası yükleme düşüncesi bulunmaktadır. Şâfiî usulcülerinden Teftâzânî ise usulde hak denince şâriin hitabının taalluk ettiği fiilin (el-mahkûm bih/el-mahkûm fîh) anlaşılması gerektiğini, çünkü hakkın maddeten gerçekleşmesinin ve vâkıa olarak mevcudiyetinin gerekli olduğunu ifade eder; şer'î fiilleri de yukarıdakine benzer bir ayırıma tâbi tutar. Karâfî'nin el-Furûḳ'una katkıda bulunma amacıyla ayrı birer eser yazan Mâlikî usulcüleri Muhammed Ali el-Mekkî ve İbnu'ş-Şât da bu konuda Karâfî'ye katılmayarak Allah'ın emir ve nehyine değil fiillere, meselâ ibadetlere hak denmesinin doğru olacağı görüşünü benimserler. Gerekçe olarak da hakkın özünde "gerekme, lüzum" mânası bulunduğunu, kul

720 Bardakoğlu, a.g.md., 139-151.

üzerine gerekenin şâriin emri değil bu emrin taalluk ettiği kesbî fiiller olduğunu belirtirler.[721]

İslâm hukuk usulcüleri arasındaki bu lafzî tartışmaya, Allah hakkıkul hakkı ayırım ve adlandırmasına ortak bir açıklama getirme ve "Allah hakkı" tabirini doğrulayacak bir hak tanımı yapma gayretinin yol açtığı söylenebilir. Bununla birlikte bu açıklamalara şâriin hitabının hakkın kendisi değil kaynağı, hakkın da bu hitabın sonucu olduğu, fiillerin ise hakkın kendisi değil konusu olacağı, ayrıca hak mânevî bir kavram iken fiilin maddî bir varlığının bulunduğu şeklinde itirazların yöneltilmesi mümkündür. Öte yandan Allah hakkı adlandırmasının gerçek bir adlandırma olmadığı da açıktır. Bu mülâhazalar sebebiyledir ki Şâtıbî Allah hakkı tabirindeki hakkın namaz, oruç şeklindeki fiiller değil kul açısından Allah'ın emrine imtisal, yasaklarından kaçınma, Allah açısından emirlerine uyulması, yasaklarından kaçınılması şeklinde mânevî bir mefhum olduğunu, sırf kul hakkı sayılanlar da dahil hiçbir hakkın Allah hakkından hâli olamayacağını ifade etmiştir. Sonuç olarak fıkıh usulündeki hak tanımının hukukî anlamdaki haktan neredeyse tamamen farklı olduğu ve yapılan tanımların teknik tanım olmayıp lugat ve örf düzeyinde kaldığı söylenebilir.[722]

bj-İhsâ (الاحصي)

Sözlükte "saymak, miktarını bilmek; ezberleyip kavramak" anlamındaki ihsâ masdarından sıfat olan muhsî kelimesi "sayıp ayrıntılarıyla tesbit eden" demektir.

Allah'a nisbet edildiğinde "gizli âşikâr her şeyi tek tek ve bütün ayrıntılarıyla bilen" mânasına gelir. İbnu'l-Cevzî, ihsâ kavramının yer aldığı metinlerin bağlamından hareketle kelimenin

---

721 Bardakoğlu, a.g.md., 139-151.
722 Bardakoğlu, a.g.md., 139-151.

Kur'an'da şu beş anlamda kullanıldığını söyler: "Zaptedip belirlemek, yazıp kaydetmek, güç yetirmek, saymak, bilmek".[723]

İhsâ kavramı on bir âyette yer almakta, bunların beşinde mâzi sîgasıyla zât-ı ilâhiyyeye izâfe edilmektedir. Bu âyetlerde geçen ihsâ kavramının ilgi alanının var olan her yaratık (kâinat), insanlar ve onların iyi yahut kötü davranışlarından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Mâtürîdî, insanların ortaya koyduğu bütün amelleri Allah'ın tek tek tesbit ettiğini bildiren âyette (el-Mücâdile 58/6) ihsânın bir tehdit ve uyarı içerdiğini söyler. İhsâ kavramı "bilmek" (ilim) mânasına alındığı takdirde Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde geçen ilim sıfatıyla birleşmiş olur. "Saymak" anlamındaki ad (add) kavramı bir âyette tek başına, bir âyette de ihsâ ile birlikte Allah'a izâfe edilmiştir (Meryem 19/84, 94).[724]

Muhsî sadece Tirmizî'nin esmâ-i hüsnâ listesinde yer almaktadır. Hz. Peygamber'in baldızı Esmâ'dan rivayet edildiğine göre kendisi malî imkânlara sahip bulunduğunu söyleyerek Allah yolunda harcama yapıp yapmayacağını Resûlullah'a sormuş, Resûlullah da şu cevabı vermiştir: "Allah rızâsı için başkalarına yardımda bulun, hem de verirken inceden inceye hesapçı olma (ihsâ), aksi takdirde Allah da sana hesaplı bir şekilde lutufta bulunur"[725].

Âlimler, "nicelik ve niteliği bilinmeyen bir şeyin bu özelliklerinin anlaşılması için sayılıp incelenmesi" gibi bir anlam taşıyan ihsâ kavramının Allah'a nisbeti açısından nasıl yorumlanacağı hususunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Allah'ın her şeyi bir bir saydığını ifade eden âyetin tefsirinde (el-Cin 72/28) ilâhî ilmin sayı altına girmiş olan her şeyi

---

723 Topaloğlu, Bekr, "Muhsî", **DİA**, XXXI, 45-46.

724 Topaloğlu, a.g.md., 45-46.

725 el-Buhârî, Hibe, 15; Müslim, Zekât, 88.

kuşattığı, hiçbir konunun bu ilme kapalı kalmadığı şeklinde bir yorum getirmiş, Kâdî Abdülcebbâr ile Gazzâlî de buna yakın bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Halîmî, Allah'ın her şeyi tek tek saymasını, "miktarı fazla olan, peşpeşe olup biten ve sürekli biçimde konumları değişen nesne ve olayların yaratıklar tarafından bilinememesi gibi bir aczin O'ndan nefyedilmesi" mânasına almıştır. Abdülkâhir el-Bağdâdî ihsânın içerdiği "sayma" anlamının zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilemeyeceğini, kavramın "hasy" ve "ihsâ" köklerinde bulunan "bilme" ve "güç yetirme" mânalarının daha uygun olduğunu kaydetmiştir.[726]

Abdülkerîm el-Kuşeyrî muhsî ismini beşerî çerçevede olmasa da "sayma" mânasında kabul etmiş ve mistik bir yaklaşımla bunun insan üzerindeki etkisini şöyle anlatmıştır: Kişi, nefeslerinin Allah tarafından sayıldığını ve duyularının kontrol altında tutulduğunu bilirse Cenâb-ı Hakk'ın kendisine yakın olup onu gözetlediğini hisseder. Böylece mazhar kılındığı ilâhî lutufların sayılamayacak kadar çok olduğunu anlar ve zamanını bunların şükrünü eda etmekle geçirir; onun bu hali lutufların daha da artmasına vesile olur. Muhsî Allah'ın zâtî isimleri içinde yer alır ve alîm, latîf, muhît, şehîd, kādir ve muktedir isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.[727]

Zaptedip belirleyen, yazıp kaydeden, bilen gibi manalarla "Muhsî" kelimesi Allah'ın bir diğer sıfatı olan "şehîd" kelimesiyle paralel manalar arzetmiştir. Nitekim Kur'ân'da kullanılan ve Allah'a izâfe edilen "şehid" kelimesi yapılan her türlü amelin kaydedilmesi, zaptedilmesi ve bilinmesi manasında kullanılmıştır. Bu konuyla ilgili yüce Allah şöyle buyurur: و الله شهيد علي ما

[726] Topaloğlu, a.g.md., 45-46.
[727] Topaloğlu, a.g.md., 45-46.

تعملون *"Allah yaptığınız her türlü amelin hesabını tutar ve (günü gelince cezasını verir)."*[728] Diğer bir örnek: es-Sâbûni, Saffetu't Tefâsir adlı tefsirinde عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ifadesini, Allah'ın müminlere olan mükâfati (va'di) inkarcılara olan (va'îdî) olarak değerlendirmiştir.[729] Te'vîlâtu'l Kur'ân'ın yazarı el-Mâturûdî bu ayeti yorumlarken şöyle söylemiştir: "Yani Allah onların amellerini muhafaza eder ve amellerininin karşılığında onları cezalandırır. Onun ilminden hiçbir şey kaçmaz."[730]

bk-Kaydetmek (القيد)

Sözlükte, bağlamak, sınırlamak, belirlemek, tayin etmek, yazmak, not etmek, zaptetmek, korumak, hıfzetmek gibi manalara gelen bu kelime صيْد vezninde bir kelime olup çoğulu اقياد dır. Tutsağın pazularını arkadan bitiştiren bağa denir. Semer ağaçlarının birbirine bağlamak için sardıkları sargıya da "kayıt" denir. Benî tağlib kabilesinden bir atın ismi de "kayıt" tır. قيد السيف tabiri; kılıçların diplerindeki uzun bağlara verilen isimdir. Ki bu bağları küçük mengene (makara şeklindeki halkalar) tutar. قيْد الاسنان tabiri; diş etleri için kullanılır. قيد الفرس tabiri; devenin boynunda bulunan ve atın zincirine (bukâğı) benzeyen bri damga-alâmet için kullanılır. قيد الاوابد tabiri; At için kullanılır. Çünkü yaban eşşeği gibi yabanil hayvanlara süratiyle yetişir ve yakalar.[731]

Kur'ân-ı Kerim'de her ne kadar bu kelimeye doğrudan rastlamasak da bu kelime ile eş anlamlı kelimelere rastlamaktayız. Örneğin; Allah'ın sıfatlarından hafîz, şehîd, rakîb vb. kelimeler

---

728 Âl-i İmrân, 3/98; Kur'ân'da geçen ve Allah için kullanılan bazı "شهيد" lafızları onun cezâsı anlamına gelmektedir. Bkz. ez-Zemahşerî, a.g.e., 465.

729 es-Sâbûnî, Muhammed Alî, **Saffetu't-tefâsîr,** Dâru'l-Kur'ân-i'l-Kerîm, Beyrût 1981, III, 542.

730 Ebû Mansur el-Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, **Te'vîlâtu'l-kur'ân,** Dâu'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 2005, 486.

731 İbn Mnazûr, a.g.e., III, 372; Fîrûzabâdî, a.g.e., 313.

"kayıt" kelimesi ile ortak bir manaya sahiptirler. Yani "Şehîd" kelimesi gibi "kayıt" kelimesi de yazmak, hıfzetmek, zaptetmek manalarına gelir.

2-"Şehâdet"in Zıt Anlamlı Kullanımları

Bu başlık altında, "şehâdet" kavramının zıt manalar kurmuş olduğu kavramlardan gayb, ketm, setr ve gaflet incelemeye alınacaktır. Bunlar şu şekildedir:

a-Gayb (غيب - غاب)

غاب fiilinin masdarı olup غابت الشمسُ و غيرُها şeklinde güneş ve başka bir şeyin gözden kaybolması ile ilgili olarak kullanılır. Meselâ: غاب عني كذا *"Falan şey gözümden kayboldu."* denir. Dip ve görülmeyen yer anlamında ise غيابة kelimesi kullanılır. Yüce Allah bununla ilgili olarak şöyle buyurmaktadı: قَالَ قَآئِلٌ مِّنْهُمْ لاَ تَقْتُلُواْ يُوسُفَ وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَةِ الْجُبِّ *"İçlerinden bir sözcü şöyle dedi: "Yusuf'u öldürmeyin. Bir şey yapacaksanız onu, kuyunun dibine atın."*[732][733]

Bu kavram duyularla algılanamayan ve insan bilgisinin kapsamına girmeyen her şey için kullanılır. Örneğin yüce Allah buyurur ki: وما من غائبة في السماءِ والأرض إلا في كتاب مبين *"Gökte ve gizli hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın."*[734] Diğer bir âyette حافظاتٌ للغيْب بما حفظ الله *"Allah'ın koruması sâyesinde gaybı korurlar."*[735] buyrulmaktadır. Yâni, kocalarının hoşlanmadığı şeyi onların yokluğunda yapmazlar.

---

732 Bardakoğlu, a.g.md., 139-151.

733 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 767-768.

734 en- Neml, 27/75.

735 en-Nisâ, 4/34.

"Gıybet – غيبة" kelimesi de غاب kökünden gelir. Zikretmeye zorlanmadığı halde, insanın başkasının ayıplarından söz etmesidir. Allah Teâlâ buyurur ki: و لا يغتَبْ بعضُكم بعضًا *"Kiminiz kiminizin gıybetini yapmasın."*[736]

Muhammed Esed'e göre, Kur'an'da gayb, insanın kavrayış alanının ötesinde bulunan, onu aşan hakîkatin tüm safhâlârını ifade etmek için kullanılır. Mevdûdî ise, gaybı, "duyularla algılanamayan ve insanın deney ve gözlemlerine konu olamayan şeyler" şeklinde tanımlamıştır.

Varlıklar veya âlemler "meşhûd" ve "gayr-ı meşhûd" (şâhid olunan ve olunmayan) olmak üzere ikiye ayrılır. Mutasavvuflar ve Hukemânın çoğu, hakîkati şâhit olunmayan kısımda kabul ederler. Hakîkatın bulunduğu âleme "Lâhût âlemi" derler. Sonra hakîkat; mâna, emir, ruh, melekût, misal âlemi gibi, bazısı birbirinin özdeşi, bazısı farklı âlemlerde olmak üzere tecelli eder. Meselâ rüyâlarda ruhumuz misal âlemiyle temâsa geçer. Ve içinde bulunduğumuz şehâdet âlemindeki varlık ve hâdiselerin mukabilleriyle buluşur. Onlara göre bütün hakîkat gayptır. Bu hakîkatın ötesinde veya onun kaynağı ve bütün hakîkatlerin kendinden çıktığı bit Hakk vardır. Hakk (Allah Teâlâ) ne görülür ne bilinir. Hakîkat ise görülmez fakat bilinir.[737]

Gayb kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de şu mânaları ihtivâ etmektedir: Geçmişteki yaşanan hâdiseler,[738] gizliden gizliye yapılan şeyler,[739] bir hâdisenin arka yüzü,[740] Kur'ân,[741] Cenâb-ı Allah,

---

736 el-Hucûrât, 49/12.
737 Ünal, Ali, a.g.e., 402.
738 Âl-i İmrân, 4/118.
739 et-Tevbe, 9/78.
740 Yûsuf, 12/81.
741 Mukâtil, a.g.e., I, 93.

melekler, kıyamet, kaza ve kader,[742] başkalarının göremediği davranışlar,[743] görünmeyen ve bilinmeyen her şey[744]

Kur'ân-ı Kerim'de "Gayb" kelimesinin zıddı olarak "Şehâdet" kullanılır. İnsanın duyu organlarının dışında kalan herşey gayb iken, duyu organları ile elde edebildiği her şey şehâdet olmaktadır. Bu mânada Kur'ân'da geçen Allah, âhiret, melek, cin v.s. kavramlar gayb alanına girerken; âlem ve içerisindeki her türlü olay ve olgu şehâdet kavramına dâhil olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre gayb ve şehâdete dâhil olan her türlü varlık ve eylem Allah'ın bilgisi içerisinde yer alırken, sadece şehâdete dahil olanlar insanın bilgisine konu olmaktadır. Şu âyette buyrulduğu gibi: و لله غيبُ السماوات و الأرض *"Göklere ve yere ilişkin bilinmezlerin bilgisi Allah'a âittir."*[745] قل لآ يعَلِمَ من في السماوات و الارضِ الغيب الا الله *"De ki: Göklerde ve yerde, Allah'tan başka kimse gaybı bilemez."*[746], هو عالم الغيب والشهادة هو الرحمن الرحيم *"O görüneni ve görünmeyeni bilen, rahmân ve râhim olandır."*[747]

Kur'ân, "gayb" bilgisinin yalnızca Allah'a ait olduğunda ısrar eder; fakat, genelde tüm bilgiler, daha doğru bir deyişle, ilmin bütününün Allah'a ait olduğundan ve her şey O'nun bildirmesiyle veya bilme gücü vermesiyle bilindiğinden, gayb mutlaka insan bilgisinin dışında bir şey midir? Bu önemli konu üzerinde Kur'ân âyetleriaçık olduğu halde çok söz söylenmiştir. Konu bu yönüyle daha çok, İslâmî hikmetin alanine giren bir konudur ve bu noktadan anlaşıldığında gaybın ve bilgisinin ne olduğu da daha kolay anlaşılabilecektir.[748]

---

742 el-Bakara, 2/3; et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], I, 242.
743 et-Tevbe, 9/94 .
744 el-A'raf, 7/187.
745 en-Nahl, 16/77.
746 en-Neml, 27/65.
747 el-Haşr, 22.
748 Ünal, a.g.e., 401.

Varlıklar veya âlemler, "meşhûd" ve "gayr-I meşhûd" (şâhid olunan ve olunmayan) diye ikiye ayrılır. Çoğu hakîmler, hakîkatı şâhid olunmayan kısmında kabûl ederler ve hattâ hakîkatın kaynağı hakkın görülemeyen olduğunda ısrar ederler. Hakîkatın bulunduğu âleme "lâhut âlemi" derler. Sonra hakikat, "mana âlemi, emr âlemi, ruh âlemi, melekût âlemi, missal âlemi" gibi bazısı birbirinin özdeşi, baızısı farklı âlemlerde, her âleme has keyfiyette tecellî eder. Meselâ, rüyalarda ruhumuz, missal âlemiyle temâsa geçer ve içinde bulunduğumuz şehâdet âlemindeki, yani beş duyuya hitap eden âlemdeki varlık veya hadîselerin bu âlemdeki mukabilleriyle buluşur. Dolayısıyla, çok zaman, rüyaların bu âleme göre tabiri, te'vili gerekir.[749]

Özellikle mekanik fiziğin çözülmesinden ve bu fiziğin dayandığı "hareket, sebep-sonuç kanunu" gibi prensiplerin birer birer çökmesinden sonar şehâdet âleminin, yani duyulara hitap eden âlemin de, hakîkatın izâfî bir yansıması veya tecellîsinden başka bir şey olmadığı ortaya çıkmıştır. Dış dünyayı biz ışık, ses, koku, tat, ısı, sıcaklı ve soğukluk gibi özellikleriyle ve bunlar vasıtasıyla diğer eşyayı tanırız. Atom fiziğine göre, bütün bunlar temelde bir tecelli, bir görünüşten ibârettir. Sözgelimi, ışık dediğimiz parıltı bir titreşimdir. Parıltı, bu titreşime gözümüzün temasıyla ortaya çıkan âni bir tecellidir. Ses de, sıcaklık ve soğukluk da, dıştaki titreşimlerin bizdeki husûsi melekelerle idrâkinin netîcesidir. Tat, koku hep aynıdır. Demek oluyor ki, âlem-i şehâdet, en nihâyette varıp bir harekete dayanmakta ve bir tecellîler toplamından ibâret olmaktadır. Biz bu hareketi göremiyoruz. Bu hareket veya tecellilerin illeti olan hakikat ise görülmez, ona duyularla şâhit olunmaz. İnsanlık tarihinde meydana gelen hadîseler ise, insanların tasavvurları, ihtirasları, iradeleri gibi mutlaklığı olmayan sebeplerden başka nedir ki? Bu

749 Ünal, a.g.e., 401.

yüzden hakîkat, sebeplerin ötesinde gizlenen şeydir, görülmez; görülen onun tecellileridir.[750]

Şimdi bütün hakîkat gaybdır. Bu hakikatin ötesinde veya bu hakikatın kaynağı ve onu kapsayan, bütün hakîkatlerin kendinden çıktığı Hakk vardır ki, bu da Allah-ü Teâladır. Bu noktadan yürüyen bazı hakîmler, hakikatın ve dolayısıyla Hakk'ın da meşhud olamayacağını, gözle görülemeyeceğini savunmuşlardır. Hakîkat görülmez, duyularla algılnamaz, bütünüyle gaybdır; bu bakımdan, onun bilgisi öncelikle Allah'a aittir. Fakat, gayb görülmese de, Hakikat görülmese de bilinmez değildir. Hakîkat bilinir, görülmez. Hakk ne görülür ne de bilinir; tanınır. Hakîkat görünür alemde üç türlü varlıkta yansır:

aa)Kesif Cansız Nesneler

Aynadaki hayaller hakîkatin yansıdığı birinci türdür.[751]

ab)Maddî Nûrânî Nesneler

Meselâ, güneş yeryüzüne vurduğunda her zerrede aksini gösterir; girdiği şeylerin her biri ısısı ve ışığıyla güneşi yansıtır. Eğer güneş şuurlu olsaydı, ısısı kendi kudretine, ışığı kendi ilmine, yedi rengi yedi ayrı sıfatına bağlı olsaydı, o vakit güneş, vurduğu her bir şeyde bulunur, her birini kendine bir taht ve telefon yapar, onları algılayabilir, onlara hakim olup, onları kullanabilirdi. Her birimizle görüşebilir, biz ondan uzakken, o bize bizden, hem de şuurlu şekilde daha yakın olurdu.[752]

ac)Nûrâni Ruhlar

Bunlar şuurludur, diridir ve akis değil, kendileridir. Fakat, melekeleri ve kapasiteleri nispetinde tezâhür ettiklerinden, bu

---

[750] Ünal, a.g.e., 402.
[751] Ünal, a.g.e., 402.
[752] Ünal, a.g.e., 403.

ruhların mahiyeti bütünüyle kendileri olamamaktadır. İnsanın özü, varlığının esası böyle bir ruhtur ve nurdandır; ama maddenin üzerine koyduğu gaflet perdesi onu örttüğünde, o ancak dış dünyayı duyularıyla tanıyabilmekte ve âlem-i şehâdeti gerçek sanıp, ötesindeki hakîkata uzanamamaktadır.[753]

b-Ketm (كَتَمَ - كَتْم)

Sözlükte bir şeyi gizlemek, saklamak manasında olup Araplar arasında " كَتَمتُه " *"Falan şeyi gizledim"*şeklinde kullanılmaktadır. Kur'ân'da şehâdet ile birlikte kulllanıldığı âyetler vardır. Bu âyetlerde "şehâdetin gizlenmesi" mevzu bahistir. Onlardan birisi şöyledir: و منْ أظلم ممَّن كتم شهادةً عنده من الله *"Allah'ın şahitlik ettiği bir hakikati bile bile gizleyenden daha zalim kim olabilir?"*[754]

Kur'ân-ı Kerim'de on iki sûrede, yirmi bir âyette geçmekte olan "K-t-m" kökü; hakkın,[755] şehâdetin,[756] Îmânın, küfrün, şüphenin,[757] Hz. Âdem'in daha fazîletli olduğunun gizlenmesi, İblis'in kibrini saklaması[758] gibi manalarda kullanılmaktadır.

"Ketm" ve "Şehâdet" kavramlarının zıt anlamalarda aynı bağlamda geçetiği bazı âyetleri şöyle sıralayabiliriz: Hz. İbrâhim, İsmâil, İshâk ve Yâkub'un Yâhûdi mi yoksa Hristiyan mı olduğunun ehl-i kitap tarafından gizlenmesi[759] ve borca şâhitlik yapanların bu şâhitliği gizlemesinin büyük vebal olduğunu[760] bildiren âyet-i kerîmelerdir.

---

753 Ünal, a.g.e., 403.
754 el-Bakara, 2/140.
755 el-Bakara, 2/42.
756 el-Bakara, 2/283.
757 el-Mâide, 5/99.
758 el-Bakara, 2/33; et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], I, 533.
759 el-Bakara, 2/140.
760 el-Bakara, 2/283.

c-Setr (سَتْر - سَتَر)

"Setr" sözlükte, "bir şeyi örtmek, gizlemek, perdelemek, engel olmak" gibi mânalara gelir. Aynı kökten "sitr" gizlenmeye yarayan engel, perde vb. şeyler için ve mecazen "çekinme, korku, hayâ" anlamında kullanılır. Yine bu kökten türeyen "seter", "kalkan"; "istitâr", "gizlemek" mânasındadır;[761] "setîr" ve "mestur" mecazen "iffetli" demektir. Araplar arasında "Birinin ayıplarının ortaya çıkması" mânasında, "Allah onun örtüsünü yırttı" deyimi kullanılır ve bu kişilere "mehtûkü's-sitr" (hayâ perdesi yırtılmış) denir. Yine "hetkü setri'l-haşmet" tabiri "vakar ve saygınlık örtüsünün yırtılması" demektir.

"S-t-r" kökü, Kur'ân-ı Kerim'de üç âyette تستترون، سِتْرًا ve مَسْتورًا formlarında kullanılmıştır. "Sitr" formunun geçtiği âyet şu şekildedir: حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا *"Zülkarneyen gide gide, güneşin doğduğu yere vardığında, güneşe karşı sığınacak bir örtü vermediğimiz bir halk üzerine güneşi doğuyor buldu."*[762] Bu âyette geçen "Sitr" insanın kendisini zararlı şeylerden koruduğu siper, kale, bina, dağ, ağaç vb. manaya gelmektedir.[763]

مَسْتورًا formu Kur'ân'da şu şekilde geçmektedir: وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِالآخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا *"Sen Kur'ân okuduğun zaman, seninle âhirete inanmayanlar arasına görünmez bir perde çekeriz."*[764] Bu âyette geçen "mestur" iki şey arasında giren ve birbirlerini görmesine engel olan perde, örtü anlamında kullanılmıştır.

---

761 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 480.

762 el-Kehf, 18/90.

763 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân¹**, XV, 381.

764 el-İsrâ, 17/45.

Gizli, saklı ve örtülü şeyleri ifâde eden "S-t-r" kökü ile görünür, açık ve âşikar olanı ifâde eden "Ş-h-d" kökünün birlikte geçmiş oldukları âyet bakacak olursak: وَمَا كُنتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَكِن ظَنَنتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِّمَّا تَعْمَلُونَ *"Sem'inizin, basarlarınızın (görme azalarınızın) ve bedenlerinizin aleyhinize şâhitlik yapmasını (ummuyor ve) bundan sakınmıyordunuz. Çünkü siz yaptıklarınızın çoğunu Allâh'ın bilmediğini zannediyordunuz!"*[765] Bu âyette geçen "Testetirûn" fiili sakınmak, gizlemek, örtmek, saklamak vb. manalara gelmektedir.[766]

d-Gaflet (غفلة - غَفَلَ)

غَفَلَ kökünden türeyen غفلة kelimesi sözlükte, ezber kabiliyetinin azlığı ve dikkatin zayıflığından meydana gelen sehv/yanılma, dikkatsizlik ve oyuna gelmek olarak tanımlanır. Arapçada işâret konulmayan yer için أرضٌ غُفْلٌ, deneyimi olmayan adam için رجُلٌ غُفْلٌ, harekesiz bırakılan kitap içinde اِغْفال الكتاب deyimi kullanılır,[767] Bir kimsenin ihmalkarlığından yararlanmak, onu oyuna getirmek veya görmemzlikten gelmek, farkında değilmiş gibi yapmak anlamlarında ise تغَفَّل veya تغافل kullanılır.[768]

"G-f-l" kökü Kur'ân-ı Kerim'de yirmi altı âyette otuz beş kere geçmekte olup değişik versiyonlarda/türevlerde kullanılmıştır. Pek çok mânayı içeren bu kök, Kur'ân'da başlıca şu anlamlara

---

765 Fussilet, 41/22.

766 el-Beydâvî, a.g.e., III, 225.

767 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 758.

768 İbn Manzûr, a.g.e., 498; ez-Zebîdi, a.g.e., XXX, 108 ; el-Cevherî, a.g.e., V, 1782-1783.

gelmektedir: Silahları terketmek/bırakmak,[769] duyarsız kılmak,[770] bilmek, haberi olmak,[771] gelecek azaptan uyarılmamış olmak,[772] zînâya îtibar etmeyen muhsan(namuslu) kadınlar[773] vb.

Âl-i İmrân 3/98 de geçen و الله شهيد علي ما تعملون âyeti ile bu âyetin zeyli hükmündeki ardından gelen âyetin sonunda geçen و ما الله بغافل عما تعملون âyeti arasında önemli bir bağlantı vardır. Bu anlamsal bağlantı genelde iki âyet arasında olmakla birlikte özelde "şehit" ile "gâfil olmama" kelimeleri arasındadır. "غفل" kelimesi ezberde az tutmak, az dikkatten dolayı meydana gelen sehiv ve yanılma manasındadır. Meselâ: "فهو غافل *O yanılandır.*" denir.[774] Sözlüklere bakıldığında "gâfil" kelimesi "zâkir" kelimsinin karşıtı olarak kullanılmaktadır.[775] Yani unutan, yanılan, dikkat etmeyen, gereken önemi vermeyen, bilinçli olarak iş yapmayan analmına gelmktedir. Oysa "zâkir" bunun tam ters anlamıdadır. Dolayısıyla "gâfil olmama", "zâkir" ve "şehit" kelimeleri birbirleri ile anlam birliği ve bütünlüğüne sahip kelimlerdir. "Şehit" kelimesinde "zâkir" kelimesinde olduğu gibi bir uyanıklık, gâfil olmama, bir şeyi hıfzetme, ve şuur hali mevcuttur. Buna binâen "şehit" kelimesinin bir şeyi hisleriyle vakıf olup,[776] şuurlu bir şekilde bilen manasına geldiğini söyleyebiliriz.

Allah Teâlâ'nın; Hz. İbrâhim, İsmâil, İshâk, Yâkub ve torunlarının Yahûdî mi yoksa Hirstyan mı olduğunu gizleyen[777] ve şâhit oldukları halde dini eğri göstererek müminleri yolundan

---

769 en-Nîsa, 4/102.
770 el-Kehf, 18/28.
771 el-Bakara, 2/74.
772 el-En'âm, 7/131.
773 en-Nûr, 24/23.
774 er-Râğıb, **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân²**, 758.
775 el-Ezherî, a.g.e., VIII, 136-137.
776 Ünal, a.g.e., 374.
777 el-Bakara, 2/140 .

çevirmeye çalışan ehli kitabın yaptıklarından gâfil olmadığı,[778] Âdemoğullarının zürriyetinin Allah'ın varlığından gâfil olmadığına şâhitlik etmesi,[779] putların müşriklerin kendilerine olan ibadetinden gâfil olduklarına Allah'ı şâhit tutmaları[780] "G-f-l" kökünün Kur'ân'da "ş-h-d" ile birlikte geçtiği dört âyet-i kerimedir.

Çelişkiyi ve şüpheyi ortadan kaldıracak şer'i kanuna uygun bir vasıf[781] olan şehâdet, müşâhadeyle hazır olma, gerek nefiste bütün duyularıyla vâkıf olarak, gerekse meydana gelmek sûretiyle karar kılınan bir ilim ve bu ilimle şâhid olduğunu ikrar etme, açığa vurmadır. Gaflet ise bunun tam tersidir. Gâfil, bir şeye yeterli ölçüde dikkat ve özen göstermediği için unutan, dikkatsiz olduğu için hâdiseye tüm duyularıyla şâhit olup onun aslına vakıf olamayan, dünya veya âhiret hayatı için gerekli olan şeylerin önemini kavrayamayan kimsedir. Bu yüzden kolayca yanılır, aldanır ve oyuna gelir. Böyle bir kimsenin vereceği bilgilere de hukukta şüpheli olarak karşılanır.

e-Kizb – Yalan (الكذب)

Yalan demek anlamındaki كِذب kavramı üzerinde daha önce صدق kavramını incelerken durduk. Araplar arasında birisi yalan söylediğinde كذب الرجل (adam yalan söyledi) denir. Bir adamın yalncılığını abartmak için رجلٌ كذَّاب كذوب كُذبذبٌ كَيْذوبان sözcüklerinden birisi kullanılır. Aynı anlamda لا مكذوبة denir ki bu da, hiçbir yalan yok, yani sana yalan söylemiyorum, demektir. Yalan söylemek demek olan كذب fiili tıpkı لقد صدقَ الله رسوله الرؤيا بالحق *"Ant olsun ki Allah Resûlünün rüyasını doğru çıkardı."*[782] Ayetinde geçen صدق fiili gibi iki mef'ûl alır. Bu anlamda كذبه، كَذِبا، كِذَّابا، أكذبْتُه denir ki, birine bir yalan söylemeyi dile getirir. Aynı şekilde

778 Âl-i İmrân, 3/99.
779 el-Â'râf, 7/172 .
780 Yûnus, 10/29.
781 el-Bustâni, a.g.e, 486.
782 el-Fetih, 48/27.

demek, onu yalancı gördüm demektir. كذَّبْتُه ifadesi ise doğru ya da yalan söylediğine bakmaksızın bir kişinin yalan söylediğini belirtmek, kişiyi yalancılıkla itham etmektir. Kur'ân-ı Kerim'de geçen تكذيب formu ise, doğru olanı yalan saymak anlamında kullanılmıştır. Allah Teâlâ buyurur ki كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا فَأَخَذَهُمُ اللهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ *"Fir'avn âilesinin ve onlardan öncekilerin durumu gibi. Onlar da âyetlerimizi yalanladılar. Allâh da onları günâhlarıyla yakaladı. Allâh'ın cezâsı çetindir."*[783] Yine buyurur ki بل كذبوا بالحق *"Aksine onlar hakkı yalan saydılar."*[784]

Girişte şehâdet kelimesini; hakîkatı bildirmek,[785] beyan edip açıklamak,[786] bir takım deliller ile Allah'ı ispat etmek, kesin bir ilim ile yakînen bilinen bir şeyi Allah'ın huzûrunda bulunduğuna inanarak dosdoğru haber vermek[787] olarak tanımladığımızda yalan söylemek bu kavramın zıttı olmaktadır. Kuran'da da bu iki kavramın birlikte kullanıldığı âyetlerde bu zıtlık göze çarpmaktadır. Onlardan bir tanesinde Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: إِذَا جَاءكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ *"Ey Muhammed! Münafıklar sana geldiklerinde, «şahitlik ederiz ki, sen Allah'ın peygamberisin» derler. Allah ta bilir ki sen elbette, kendisinin peygamberisin. Bununla birlikte Allah münafıkların yalancı olduklarını da bilir."*[788] Ayett-i Kerimede "şhd" kökünden türeyen fiillerin "tasdik etmek ve doğru söylemek" anlamlarına geldiğini "sıdk" kelimesini açıklarken zikretmiştik. Doğru söylemek, tasdik etmek anlamındaki صدق kelimesinin karşıt manası yalan söylemek ve uydurmak manalarına gelen كذب dir. Doğal olarak "kizb" kelimesi "şehadet" kelimesinin zıt

---

783 Âli İmran, 3/11.
784 Kâf, 50/5.
785 Elmalılı, a.g.e., II, 324.
786 Elmalılı, a.g.e., II, 324.
787 Elmalılı,a.g.e., VIII, 66.
788 el-Münâfıkûn, 63/1.

anlamını oluşturmuştur. Dikkat edilirse ayette münafıklar Hz. Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şahit olduklarını ve bunu tasdik ettiklerini iddia ederken Allah münafıkların şâhit olmalarını yalan olarak değerlendirmiştir. Böylece Allah'ın şâhitliği "sıdk-doğruluk" anlamına gelirken münafıkların şâhitliği "kizb-yalan" anlamına gelmiştir. Şahitlikte hem doğruluk hem yalan payı vardır. Ama şahitliğin temel manası yukarıda zikrettiğimiz gibi yalanı içermez doğru, hakiki, kesin haber vermeyi içerir. "Kizb" ise uydurma ve yalanı içerdiği için şehadetin zıttı konumundadır.

f-Âhiret (الآخرة)

Âhiret, evvelin mukabili ve "son" mânasındaki âhirin müennesi olup Kur'an'da 110 yerde geçer. Bunun yirmi altısında müzekker ve el-yevm kelimesine sıfat şeklinde el-yevmü'l-âhir (son gün), dokuzunda dâr ile sıfat veya isim tamlaması halinde ed-dârü'l-âhire, dârü'l-âhire (son ikamet mahalli), birinde enneş'etü'l-âhire (ikinci yaratılış, son hilkat) tarzında, elli yerde de dünya ile (ikisinde dünya mânasındaki ûlâ ile) mukabele edilmiş olarak zikredilir. el-Âhirenin, yalın olarak kullanıldığı yerlerde de ed-dârü'l-âhire tamlaması mânasında olduğu kabul edilir. Bu kullanılış şekillerinden de anlaşılacağı üzere âhiret mefhumu ile dünya mefhumu arasında sıkı bir münasebet vardır. Âhiret dünya hayatını takip eden, ona benzer fakat daha değişik ve ölümsüz bir hayattan, ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve hallerden ibarettir.[789]

Kur'ân-ı Kerîm'de yüzden fazla terim ve deyim kullanılarak âhiret akîdesi işlenmekte, konuyla ilgili âyetler hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde sık sık tekrarlanmaktadır. Bu tekrarın, konunun önemini vurgulamak, sorumluluk duygusunu pekiştirmek, dünya ile âhiret arasındaki psikolojik mesafeyi kısaltarak

[789] Topaloğlu, Bekr, "Âhiret", **DİA**, I, 543-548.

müminin ruhunu yüceltmek ve hayatını ebedîleştirmek gibi hedeflere yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Birçok sûrede kâinatın, özellikle insanın yaratılışından, evrenin idare edilişinden ve hayatın akışından bahseden âyetlerle âhiret hayatını tasvir eden âyetler yan yana yer almıştır (bk. Mülk, İnsân, Mürselât, Nebe', Nâziât, Târık, A'lâ sûreleri). Kur'an'ın tasvirine göre dünya hayatı bir "oyun ve eğlence", bir "süs ve öğünüş"tür; "mal, evlât ve nüfuz yarışı"dır. Netice itibariyle o geçici bir faydalanış ve aldanış vesilesidir. Asıl hayat âhiret hayatıdır, huzur ve sükûn sadece ölümsüz âlemdedir.[790] Her ne kadar ölüm geride kalanlar için acı ve hasret dolu bir olay ise de imanlı gönüller için fânilikten ebedîliğe geçişi sağlayan bir vasıtadır. Nitekim birçok âyette ölüm ve âhiret hayatı "buluşmak, sevdiğine kavuşmak" anlamındaki likaa (likaullah, likaü'l-âhire) kelimesiyle ifade edilmiştir. Aynı noktaya temas eden bir başka âyette de Allah'ın dostları olduklarını ileri süren Yahûdilere şöyle hitap edilmiştir: "Eğer samimi iseniz ölmeyi temenni edin".[791]

Gerçi insan, yaratılış itibariyle yaşama sevincine sahiptir ve ondaki bu duygu hayat mücadelesinin en önemli güç kaynağını teşkil etmektedir. Bu sebeple ölüm tabii olarak ürkütücü bir şeydir. Ancak asıl hayatın ikinci âlemde başlayacağına inananlar, ölümün ebedî yokluk olmadığını kabul ederler. Henüz hayattayken âdeta bu yeni hayatın özlemini duyarlar. Kütüb-i Sitte'de yer alan bir hadîse göre Hz. Peygamber, "Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse Allah da ona kavuşmayı ister; kim Allah'a kavuşmayı istemezse Allah da ona kavuşmayı istemez" buyurmuş, yanında bulunanlar, "Hiçbirimiz ölümü hoş karşılamayız" deyince sözlerine şöyle devam etmiştir: "Durum sandığınız gibi değil. Gerçek şu ki, mümin olan bir kimsenin son nefesleri yaklaşınca

790 el-Ankebût 29/64; el-Mü'min 40/39; el-Hadîd 57/20.
791 el-Cum'a 62/6.

Allah'ın hoşnutluğu ve lutuflarıyla müjdelenir; artık ona göre Allah'a kavuşmaktan daha sevimli bir şey bulunamaz"[792]

Fahreddin er-Râzî'ye göre âhiret konusunun aklî ve naklî olmak üzere iki yönü vardır. İnsan vücudunun ve içinde yaşadığımız kâinatın fâni olduğunu, öldükten sonra tekrar dirilmenin de imkân dâhilinde bulunduğunu kabul etmek konunun aklî yönünü, kıyametin nasıl kopacağı ve âhiret hayatının nasıl başlayıp devam edeceği hususu ise naklî yönünü oluşturur. İlk dönemlerden itibaren filozoflar da eskatoloji ile meşgul olmuşlardır. Onların konuyla ilgilenmesi inanç açısından değil, yaratılış felsefesi, ahlâk anlayışı ve ruhun ölmezliği açısındandır. Âhiret hayatı beş duyunun idrakleriyle sınırlı bulunan pozitif ilimlere konu teşkil etmez. Bu sebeple onunla ilgili olarak ilim adına kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ne var ki ilim adamı da düşünen ve duyan bir insandır. Şahsî temayülleri ve ilmî yorumları sonunda âhiret konusunda müsbet veya menfi bir kanaate varabilir.[793]

Kur'ân-ı Kerîm'in âhireti ispat metodu, "Nereden geldim, nereye gidiyorum?" sorusuna tatminkâr bir cevap bulmaya dayanır. Düşünen her insanın sormaya mecbur olduğu bu sorunun birinci kısmında materyalist izahı benimsemeyen, kendisine ve içinde yaşadığı tabiata hâkim, mutlak kudrete sahip bir yaratıcının varlığına inanan kimse, söz konusu sorunun ikinci kısmında da aynı düşünce tarzını devam ettirerek öbür âlemin ölümsüzlüğünü kolaylıkla benimser. Bundan dolayı Allah'a imanla âhiret gününe iman Kur'an'da sık sık ve birlikte zikredilmek suretiyle bunun ne kadar önemli bir ilke olduğuna dikkat çekilmiştir. Dünyaya ilk gelişinde pek âciz bir canlı olan insan, hayatının daha sonraki devrelerinde fizyolojik ve psikolojik yönden gelişip tabiatın en mükemmel varlığı haline gelir. Ondaki ruhî ve fikrî

---

792 el-Buhârî, "Rikak", 41; Müslim, "Zikr", 14, 16-18.

793 Topaloğlu, a.g.md., 543-548.

gelişme devam ederek kendisinde ebediyet duygusu meydana getirir. İnsanın, iyi düşünmeden, ilk bakışta yok oluş (fenâ) gibi telakki ettiği ölümden korkması veya öbür âleme inanmayanlarla ona hazırlıklı olmayanların ölümden ürkmesi de bu ebediyet duygusuna bağlanabilir. O halde daha mükemmel ve ölümsüz bir âlem olan âhiretin varlığını benimsemek insanın tabii yaratılışında bulunan bir özelliktir. Ancak dünya hayatının câzibesi, kişinin fıtratındaki ölümsüzlük duygusunu unutturup tabiatındaki seyri durdurabilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de âhireti inkâr etmenin bu gayri tabiiliğine şöyle işaret edilmektedir: "İyi bilin ki Allah'ın lâneti, kişileri Allah yolundan döndüren, onu eğriltmek isteyen ve âhireti inkâr eden zalimlerin tepesinedir"[794]

Âhiret kelimesinin literatürdeki diğer karşılığı "gayb âlemi"dir. Gayb âlemi "şehâdet âlemi"nin zıddı bir terimdir. Âhiret tıpkı Allah, melek ve cin gibi gaybî bir konu olduğu için buna "âlem-i gayb" denilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de "Gayb" kelimesinin zıddı olarak "Şehâdet" kullanılır. İnsanın duyu organlarının dışında kalan herşey gayb iken, duyu organları ile elde edebildiği her şey şehâdet olmaktadır. Bu mânada Kur'ân'da geçen Allah, âhiret, melek, cin v.s. kavramlar gayb alanına girerken; âlem ve içerisindeki her türlü olay ve olgu şehâdet kavramına dâhil olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre gayb ve şehâdete dâhil olan her türlü varlık ve eylem Allah'ın bilgisi içerisinde yer alırken, sadece şehâdete dahil olanlar insanın bilgisine konu olmaktadır. Şu âyette buyrulduğu gibi: و لله غيبُ السماوات و الأرض *"Göklere ve yere ilişkin bilinmezlerin bilgisi Allah'a âittir."*[795] قل لاَ يعَلِمَ من في السماوات و الارضِ الغيب الا الله *"De ki: Göklerde ve yerde, Allah'tan başka kimse*

[794] Hûd, 11/18-19.
[795] en-Nahl, 16/77.

gaybı bilemez."[796], هو عالم الغيب والشهادة هو الرحمن الرحيم *"O görüneni ve görünmeyeni bilen, rahmân ve râhim olandır."*[797]

Yukarıdaki bilgiler ışığında okuyucuya analama kolaylığı sağlamak için analizler sonucunda, Kur'ân'da şehâdetin yüklem olduğu durumlar aşağıda tablolaştırılmıştır:

Yüklemine Göre Şehâdet Kavramı		
Şehâdetin Eş Anlamlı Kullanımları		**Şehâdetin Zıt Anlamlı Kullanımları**
Dolaylı Eş Anlamlı Olanlar	**Doğrudan Eş Anlamlı Olanlar**	
1-Ceza (العقاب-الجزاء)	1- Hazır olmak (الحضور)	1-Gayb (غاب - غيب)
2-Tasdik (التصديق-الإقرار)	2- İlim (العلم)	2- Ketm (كَتَمَ - كَتْم)
3-Ölmek (الموت)	3- Söylemek (القول)	3- Setr (سَتَر - سَتْر)
4-Korumak (الحفظ)	4- Yazmak (الكتْب-الكتاب)	4- Gaflet (غفَلَ - غفلة)
5-Gözetmek (الرقوب)	5- Yemin etmek (اليمين - الحِلْف)	5-Kizb (الكذب)
6-Hazırlamak, Yanında bulunmak (العتاد)	6-Haber vermek (الإخبار)	5-Âhiret (الآخرة)
7-Rasat etmek (الرصد)	7- Beyân etmek (البيان -التبيين)	
8-Vâkıf olmak (الوقوف)	8- İzhâr etmek (الاظهار)	
9-Hakkın ortaya çıkması (الحق و الحقيقة)	9- Hükmetmek (القضاء)	
10-İhsâ (الإحصي)	10-Yakîn sahibi olmak (اليقين)	

[796] en-Neml, 27/65.

[797] el-Haşr, 22.

11-Kaydetmek (القيد)	11-İdrâk etmek (الإدراك)	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I- KUR'ÂN'DA "ŞEHÂDET" KAVRAMININ GÖZETTİĞİ TEMEL HEDEFLER

Bu bölüm "Şehâdet Âleminde Hâkikatin Ortaya Çıkarılması" ve "Gayb Âleminde Hakîkatin Ortaya Çıkarılması" olmak üzere iki ana başlık altında tahlil edilmiştir. Birinci ana başlıkta, kâinatta bulunan canlı-cansız her varlığın ve insanın bizzat kendi nefis ve vicdânın Allah'a şehâdette bulunması ve şehâdet aracılığı ile gerçeğin ortaya çıkarılarak haklıya hakkının verilmesi mevzu bahis edilmiştir. İkinci ana başlıkta, İnsanların üzerinde gözetici ve teftiş edici olarak bulunan Allah Teâlâ'ın, dünya hayatında kimin Allah'ı bırakıp putlara taptığı ve zulme daldığını, kimin hakkın yolundan gittiğini âhirette izhâr edeceğini ve islam ümmeti ile Hz. Muhammed'i şâhit olarak getireceği konu alınmıştır.

A-ŞEHÂDET ÂLEMİNDE HAKÎKATİN ORTAYA ÇIKARILMASI

Bu bölüm iki başlık altında değerlendirilmiştir. Brincisi, kâinatta bulunan canlı-cansız her varlığın ve insanın bizzat kendi nefsi ve vicdânının Allah'a şehâdette bulunduğunu deklere eden "Varlıkların Allah'ın Birliğine Tanıklık Etmesi" başlığıdır. İkincisi, gerçeğin ortaya çıkarılması, haklıya hakkının verilip, zâlim ve fitneciye hesabının sorulmasından bahseden "Şehâdet Âleminde Adâlet ve Hakkın Tecellî Etmesi" başlığıdır.

1-Varlıkların Allah'ın Birliğine Tanıklık etmesi

Kâinattaki her varlık, insanın dışındaki şeyler ve bizzat kendi nefsi, vicdânı Allah'a şehâdette bulunur. Bir şâirin şiirinde belirttiği gibi: ففي كل شيء له آية تدل علي أنه واحد *"Her şeyde O'nun için bir âyet vardır, onun bir olduğuna delâlet eden."*[798] Diğer bir şâir Lebîd b. Râbia el-'Âmirî (v.661) de her mahlûkatta Allah'a delâlet eden birer delil olduğunu şu mısrâ ile dillendirmektedir:

و لله في كُل تَحْريكةٍ و تَسْكينَةٍ ابدًا شاهد

"Her hareketli ve durağan şeyde sürekli olarak, Allah için bir şâhitlik eden vardır."

Bununla birlikte Allah, elçiler göndererek ve kitaplar indirerek âyetlerini apaçık ortaya koyar, hiçbir şeyi kendi hâline bırakmaz, insanları tevhide şehâdet ettirir ve artık bir özürleri kalmasın yaşayan delil üzere yaşasın, helâk olan delil üzere helâk olsun, diye hüccetlerini tamam eder; artık bundan sonra Allah'ın varlığına, birliğine, Rablığına şehâdet edip etmemek, bütünüyle kişinin nefsine ve îmânına kalmış olur.[799]

Şehâdetin mânası, bir hakkı genel olarak bildirmek, açıklamak ve açığa vurmak veya deliller ortaya koymaktır. Bu anlamada Cenâb-ı Allah gerek nefsimizde gerekse dış dünyamızda sayısız şâhitler ve deliller yaratıp ortaya koyarak birliğini ve yüce sıfatlarını açıkladığı gibi, dış dünyadaki bu delilleri destekleyici mahiyette şer'î deliller de indirmiştir. Kısacası varlıklara ibretle bakan ve düşünenler bu varlıkların yüce Allah'ın varlığına, birliğine ve kudretine şâhitlik ettiğini görecektir.[800]

Kur'ânda geçen "Ş-h-d" kökü ve türevlerinin aslî hedefi, Allah Teâlâ'ın âfakta (dış âlemde) ve enfüste (iç âlemde) gösterdiği

---

798 Ebû'l-Atâhiye, a.g.e., 62; el-Fîruzâbâdi, **Besâir,** III, 352.

799 Ünal, a.g.e., 375.

800 Eker, a.g.e., s25.

âyet ve işâretler vâsıtasıyla O'nun vahdâniyetinin,[801] insan zihni tarafından keşfedilmesini sağlamaktır. Her varlık kendi vicdânında ve dışarıda gözlemlediği kadarıyla yoktan yaratıcı bir Allah'ın olduğunu ikrâr eder ve buna isteyerek ya da istemeyerek şâhit olur. Kur'ân-ı Kerim de bu tabii şâhitlikten yer yer söz etmiştir. Kur'ân'a bakıldığında İnsanın, Allah'ın vahdaniyetine olan şâhitliğinin en açık göstergesi olarak el-Â'râf 7/172 âyeti göze çarpar. Bu âyette Âdemoğullarının zürriyeti, Allah'ın "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" sorusuna "evet" cavâbı vererek onun birliğine şâhit olmuşlardır.

Bu tabiî şâhitliğin yanısıra yine "ş-h-d" kökünün kullanıldığı شَهِدَ اللهُ انه لا اله الا هو و الملاءكة و اول العِلمَ *"Allah(c.c), Melekler ve ilim sahipleri Allah'tan başka bir tanrı olmadığına şâhitlik ettiler."* (Âl-i İmran 3/18) âyetinde Allah'ın vâhdâniyetine vurgu yapılmıştır. Bu âyet Zemahşerî tarafından şöyle yorumlanmıştır: "Allah'ın vahdâniyetini gösteren filleri ve eşsiz ayetleri, şâhidin şehâdetine benzemektedir. Tıpkı şâhidin gerçeği ortaya çıkarmak için şâhitlik ettiği gibi Allah'ın taklid edilemez fiilleri ve indirdiği ayetler de onun birliğine şâhitlik etmekte gerçeği beyan etmektedir."[802]

2-Şehâdet Âleminde Adâlet ve Hakkın Tecellî Etmesi

Bir şeyi dengelemek, eş tutmak, doğru istikamette olmak gibi anlamalara gelen عَدَلَ fiilinin mastarı olan "Adâlet", davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak anlamlarına gelir. Diğer bir deyişle adâlet, başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk kanununa itaatla gerçekleşen ruhî denge ve ahlâk-i kemal, şeklinde tanımlanabilir.[803]

---

801 Fussilet, 41/42.

802 ez-Zemahşerî, a.g.e., I, 417.

803 Çağrıcı, Mustafa, "Adâlet", **DİA**, I, 341-343.

Adâlet, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîslerde genellikle "düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık" gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de İslâm toplumunun bir niteliği olarak geçen "vasat ümmet"[804] tâbirindeki vasat kelimesi de bütün müfessirlerce "adâlet" mânasında anlaşılmıştır. Buna göre İslâm ahlâkı içtimaî bünyede de aşırılıklardan uzaklığı, dengeli ve uyumlu bir hayat tarzını ön görmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de adâlet sıfatından yoksun olan kişi dilsiz, âciz ve hiçbir işe yaramayan bir köleye benzetilerek böyle birinin, adâlet faziletini kazanmış, dolayısıyla doğru yolu bulmuş olanla bir tutulamayacağı bildirilmiş[805] böylece adâletin bir kemal sıfatı olduğuna işaret edilmiştir. İnsanın Allah nezdinde en üstün değer ölçüsü olan takvâ[806] erdemine nâil olabilmesi için âdil olması[807] ve adâletli söz söylemesi[808] gerekir. Esasen doğrulukla (sıdk) birlikte adâlet (adl) de ilâhî kelâmın birer niteliğidir.[809]

Adaletin pek çok anlamdaşı vardır: Kıst, kasd, istikâme, vasat, nasib, hisse, mizan vs... Bunların en önemlisi "hak"tır. Bu kelimenin aslı uygunluk, uyumluluk olmakla birlikte gerçek, sâbit ve doğru olmak, gerekmek; bir şeyi gerçekleştirmek; bir şeye yakînen muttali olmak" gibi anlamlara da gelir. Hak sözcüğü, gerçeğin ortaya çıkarılması, haklıya hakkının verilip, zâlim ve fitneciye hesabının sorulması bakımından adâlet ile eş anlamdadır. Bu iki kelimenin yakın anlamına işâret eden Kur'ân'daki şu

---

804 el-Bakara 2/143.
805 en-Nahl 16/76.
806 el-Hucurât 49/13.
807 el-Mâide 5/8.
808 el-En'âm 6/152.
809 el-En'âm 6/115; Çağrıcı, Mustafa, "Adâlet", **DİA**, I, 341-343.

âyet dikkat çekicidir وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ *"Yarattıklarımızdan, daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir millet bulunur."*[810]

Adâlet ve hakkın halk içerisinde ikâme edilebilmesi, model bir toplum ve orta/itidalli bir ümmet tesis edilebilmesi; bildiği gerçeği içerisinde ketmetmeyen, yerinde ve zamanında onun edâ eden şâhitlerin şehâdeti sâyesinde gerçekleşir. Diğer toplumlar, örnek alınmak üzere tesis edilen böyle bir toplumun fertlerine bakıp davranışlarını düzeltir, sözlerini ona göre ayarlar. Böylece adâlet ve hakkın gizlenmediği, kimseye yakınlık veyâ akrabadan dolayı iltimas gösterilmediği, ölçünün tartının adâletle yapıldığı,[811] doğru bir istikâmet üzere giden bir ümmet inşaa edilmiş olur. Bu tür özelliklerin toplumda yaygınlık kazandırılması bâbında Kur'ân'da şöyle buyrulur: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِما... *"Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutun; kendinizin, ana babanızın ve yakınlarınızın zararına bile olsa… Allah rızası için şâhitlik yapanlar olun. Şâhitlik yaptığınız kimseler, zengin de olsa, fakir de olsa adaletten ayrılmayın. Allah'ın hakkı, onların her birinin hakkının önüne geçer…"*[812]

Bütün insanlığa ahlâkî model olan, adâlet ve hakkı binâ eden, insan için ölçü ve değerler koyan, onlar arasında i'timâda şâyan görüşler açıklayan, adâlet ve duyguları hesaba katarak hüküm veren,[813] Allah her an kendileri üzerinde şâhitmiş hissiyle ihsan içinde yaşayan, hakka hak, batıla batıl deyip itidal içinde yaşayan islam ümmeti; hem dünyada hem âhirette bu özellikleriyle

---

810 el-A'râf, 7/181.

811 el-En'âm, 6/152.

812 en-Nisâ, 4/135.

813 Eker, a.g.e., 31.

diğer ümmetlerin üzerinde şâhit olup adâlet ve yargı mekanizmasının mercii olacaklardır.

Bir model olarak Allah'ın vahyi ile hakkı izhar etmek için tesis edilen İslam ümmetinin, diğer ümmetler üzerindeki şâhitlik ve gözeticiliği ile ilgili Kur'ân-ı Kerim'de; peygamberlerin kendi ümmetlerine şâhitlikleri[814] ve islam ümmetinin tüm insanlara olan şâhitliğinden[815] söz edilir.

Şehâdet âleminde hakk için orta bir ümmet kılınan islam ümmeti, kanun ve şeriatın tatbik ve infâzını sağlar, meydana gelen her türlü zulme –ister Alah'a karşı ister insana karşı zulüm olsun- karşı koyar, devlet adamının azgınlığı ve hâkimin hatası karşısında bunları uyarır. Yanlışı düzeltmeyen, yanlış yapana ikazda bulunmayan, şâhitlik etmekten kaçınan her ferd suçu kabullenmiş sayılır. İslâmın aradığı adâlet sevgi, öfke, mal ve makam sahiplerinin tesiri altında kalmayan mutlak adâlettir.[816]

Şehâdet aracılığı ile dünya (şehâdet) âleminde adâlet ve hakk tecelli eder. Hz. İbrâhim'in putları kırması put zulmünü ortadan kaldırmış, böylece şehâdet âleminde batıl izâle olmuş, hak/adâlet tesis olmuştur. Ayrıca şehâdet âleminde zînâ iftirasında bulunulan kimse aleyhinde dört şâhit, eşlerin zinâ iftirasında dört kere Allah adına şâhitlik istenmesi de şâhitliğin âdaleti ikâme etmedeki rolünü bir kez daha göstermektedir.

Yakîni ilim gibi şehâdetin temelini oluşturan adâlet ve kıst vasat, ümmetin bir sıfatı olduğu gibi aynı zamanda Allah'ın da sıfatıdır. Kur'ân-ı Kerim'in bildirdiğine göre Allah Teâlâ mutlak

---

814 en-Nahl, 16/89; el-Hadîd, 57/19.

815 en-Nîsa, 4/41; el-Hac, 22/78; el-Bakara, 2/143.

816 Kutup, Seyyid, **Cihan sulhu,** (trc. Bekr Sadak), Cağaloğlu yay., İstanbul tsz., 123.

âdildir ve kâinatta da mutlak adâlet hüküm sürmektedir. Allah'ın adâlet sıfatının tecellisi bütün mahlûkatı kuşatmıştır.[817] O halde insana düşen bu âdaleti kendi hayatında uygulamak ve hakka şâhit olmaktır.

Yakîni bilginin ortaya çıkması, şüphenin izâle olması ve hakkın yerini bulması için gerekli olan şehâdet ancak adâlet, takva, ilim, hakkın izhârı ve ihsan sayesinde ikâme edilebilir. Bu yüzden şâhitlikte aranan şartlardan birisi de adâlettir. Çünkü ancak adâletli kimse doğru ve şüphe götürmez bilgi verip hakkı ortaya çıkarır. İşte "şehâdet"in hakka, adalete, ölçüye, düzene, mizana olan bu haklı katkısı nedeniyle Kur'ân-ı Kerim'de pek çok âyette yer almaktadır.

B-GAYB ÂLEMİNDE HAKÎKATİN ORTAYA ÇIKARILMASI

Bu bölüm, "Âhirette Haklının ve Haksızın Allah Teâlâ, Peygamber ve Ümmet tarafından İzhâr Edilmesi" ve "İnsanın Uzuvları Tarafından Yaptığının Ortaya Konulması" şeklinde iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlardan birincisi, İnsanların üzerinde gözetici ve teftiş edici olarak bulunan Allah Teâlâ'ın, dünya hayatında kimin Allah'ı bırakıp putlara taptığı ve zulme daldığını, kimin hakkın yolundan gittiğini âhirette izhâr edeceğini ve islam ümmeti ile Hz. Muhammed'i şâhit olarak getireceğini konu alırken diğeri, Kıyâmet günü, günah işleyen insanların işledikleri günahı reddetmelerinden dolayı, Allah'ın onların ağızlarını mühürleyeceğinden ve yaptıklarına elleri, ayakları ve diğer uzuvlarının şâhit oacağından bahseder.

---

[817] Ece, a.g.e., 629.

1-Âhirette Haklının ve Haksızın Allah Teâlâ, Peygamber ve Ümmet tarafından İzhâr Edilmesi

Allah Teâlâ dünya hayatında her şeye tanıklık ediyor. Hesap gününde de, insanların yaptıklarına şâhitlik edecek.[818] Bütün insanlar da kendi şâhitleri (peygamberler) ve sâikleri ile diriltilecek,[819] hesapları görülecek. Hz. Muhammed hem kendi ümmeti üzerine hem de bütün insanlar üzerine şâhit olarak getirilecek.[820] Böylece herkesin amelinin karşılığı eksiksiz verilerek hakk izhar edilecek.

İnsanların üzerinde he an rakîb/gözetici ve teftiş edici olarak bulunan Allah Teâlâ, dünya hayatında kimin, Allah'ı bırakıp putlara taptığı ve zulme daldığı, kimin hakkın yolundan gittiğine şâhittir. Çünkü o şehâdet âleminde yapılan her şeye şâhittir.[821] O, her şeyin şâhdi olduğu gibi, aynı zamanda peygamberler de gerçeğin ve insanların yaptıklarının birer şâhididirler.[822] Kur'ân, Hz. Muhammed'in bir şâhit olarak gönderildiğini sık sık vurgular.[823]

Allah'ın en âlim kulları peygamberlerdir. Bu bakımdan peygamberler kavimleri üzerine şâhittirler; onların yaptıklarına vâkıf, hallerinden haberdar ve onları çok iyi, kendilerinin kendilerini tanımasından da iyi tanırlar. Peygamberler müjdeci ve uyarıcı olmaslarının yanısıra, şâhit olarak da gönderirler; dünya

---

818 en-Nisâ, 4/159; Yûnus, 10/29; er-Ra'd, 13/43.

819 en-Nahl, 16/84.

820 en-Nahl, 16/89; en-Nisâ, 4/42.

821 وَاللهُ شَهِيدٌ عَلَى مَا تَعْمَلُونَ bkz. Âl-i İmrân, 3/98; إِنَّ اللهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا bkz. el-Ahzâp, 33/55.

822 en-Nahl, 16/84.

823 el-ahzâb, 33/45; el-Fetih, 48/8.

hayatında insanlar üzerinde şâhid oldukları gibi, Âhirette de insanların yaptıklarına şehâdette bulunacaklardır.[824] Hz. Muhammed nasıl bir şâhit ise, O'nun ümmeti de insanlar üzerinde bir şehidler topluluğudur. Kur'ân bunu çoğul hâlinde "şühedâ" olarak kullanıyor.[825] Onlar yeryüzü (şehâdet âleminde) ve âhirette (gayb âleminde) hakkın şâhitleridir.

Allah Teâlâ âyet-i kerîmelerde kıyamet günü geldiğinde, her ümmete göndermiş olduğu peygamberi şâhit tutup ona; ümmetinin, davetine karşı ne cevap verdiğini soracağını, Hz. Muhammed'i de ümmetine karşı şâhit kılarak,[826] ümmetinin, kendisine karşı ne cevap verdiğini soracağını beyân ediyor.[827]

Allah Teâlâ her ümmete; kendi varlığı ve birliğini kabul etmeleri, uhrevî cezayı göz önünde bulundurup dünyada günah ve aşırılıktan uzak durmaları, hak ve hukuk çerçevesinde düzenli ve ahlaklı yaşamaları için bir şeriat ve sünnet yollamıştır.[828] Şeriat ve sünneti tebliğ edip uygulaması için de peygamber göndermiştir. Peygamberlere, gönderildiği ümmet içerisinden inanmayanlar, âhirette gerçek ortaya çıktığında pişman olacak ve peygamberlerin tebliğlerini inkardan başka bir yol bulamayacaklardır.[829] Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, islam ümmeti ve Hz. Muhammed'i peygamberleri tasdik edici şâhitler olarak çağırıp[830] inanmayanlara gerekli cezâyı verecektir.

---

824 Ünal, a.g.e., 378.

825 el-Bakara, 2/143.

826 ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 462; en-Nesefî, a.g.e., VI, 256.

827 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], V, 229.

828 el-Mâide, 5/48; el-Hac, 22/34.

829 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], I, 360.

830 Hz.Muhammed (a.v.)'in ümmetinin dünya ve âhirette diğer insanlar üzerine şâhit olduklarını gösteren bir hadis şöyledir: "Bir kısım sahabe bir cenazenin yanından geçip onu hayırla andıklarında Resûlullah: "Vâcip oldu" demiş. Sonra başka bir cenazenin yanından geçmişler ve onu ise kötü an-

Cenâb-ı Allah Kur'ân'da, İslâm ümmetinin diğer ümmetlerden daha faziletli yönlerine dikkat çekerek, sürekli olarak öncü olmalarını istemektedir.[831] Kur'ân Bu liderlikle ilgili şu âyetleri zikreder: ... كُنتم خَيْرَ امة أُخرجت لالناس *"Siz insanların iyliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz..."*[832] ve ... و جعلناكم أمة وسطا لتكونوا شَهِدَاء علي الناس *"Sizi, insanlara şâhitler olasınız diye orta bir ümmet kıldık..."*[833] Hesap gününde peygamberlerini inkâra kalkışan insanların cezaya çarptırılması için Hz. Muhammed ve İslâm ümmetinin çağrılması, onların şehâdet âleminde en hayırlı; helali ve haramı, yani Allah'ın hududunu koruyan orta bir ümmet olduğunu gösterir

2-İnsanın Uzuvları Tarafından Yaptığının Ortaya Konulması

Kıyâmet günü, günah işleyen insanlar, dünyada böyle bir günah işlediklerini itiraf etmeyince, Allah onların ağızlarını mühürleyecek, yaptıklarına elleri, ayakları ve diğer uzuvları şâhit oacaktır. Ağızları mühürlenecek tâifeden birisi de dünyada Allah'ı inkar eden müşriklerdir.

Kıyâmet günü müşrikler; ailesi, kabilesi ve akarabaları kendi aleyhlerinde şâhitlik yaptıkları halde kendilerinin müşrik olmadığına yemin ederler.[834] Bununla ilgili Sâid b. Cübeyr 'den nakledilen Taberî'de ki rivâyet şu şekildedir: "Resûlullah şöyle buyurdu: "Kıyâmet günü, kâfire yaptığı amel gösterilir. Kâfir onu

---

mışlar, Resûlullah onun için de: "Vâcip oldu" demiş. Ömer b. Hattab ne vacip oldu diye sorunca Resûlullah şöyle cevap vermiş: "Şunu hayırla andınız onun için cennet vacip oldu. Şunu da kötülükle andınızonun için de cehennem vacip oldu. Sizler yeryüzünde Allah'ın şâhitlerisiniz." diye buyurdu. Bkz. el-Buhârî, el-Cenâiz, 86.

831 Kutub, Seyyid, **İslamda sosyal adâlet**, (trc. Hârun Ünal), Bekâ Yayıncılık, İstanbul tsz., 35.

832 Âl-i İmrân, 3/110.

833 el-Bakara, 2/143.

834 ez-Zemahşerî, a.g.e., 868.

inkâr ve tartışmaya girişir. Ona: "Şunlar senin komşuların, senin aleyhinde şehâdette bulunuyorlar." denir. Kâfir: "Onlar yalan söylüyorlar." der. Ona: "Âilen, eşin dostun da böyle söylüyorlar." denir. O da: "Onlar da yalan söylüyorlar." der. Kâfirlere yemin ettirilir. Onlar yemin ederler. Sonra Allah onları sağır yapar. Elleri ve ayakları aleyhlerine şâhitlik eder. Onlar da cehennem azabına atılırlar."[835]

Allah'ın düşmanları cehennem ateşine varınca dünyada işledikleri günahları hakkında gözleri gördüklerine, kulakları işittiklerine, derileri de dokunduklarına dair aleyhlerinde şâhitlik eder.[836] Böylece her bir organ işlemiş olduğu fiilin bizzat gözeticisi olarak ona şâhitlik eder ve tahammül ettiği bu şâhitliği Allah'ın huzurunda edâ etmiş olur.

Allah hesap günü insanları, amellerini kayda geçiren bir şâhit/el-ayak[837] ve hesap vermeye iten bir sâik/melek ile diriltecek, hiçbir kimseye hurma lifi kadar haksızlık yapmayacaktır.[838] Kim Allah'ın huzuruna bir hasene ile gelirse ona on misli ile karşılık verilecek, kim de bir kötülük ile gelirse ona ancak yaptığının karşılığı verilecek.[839] O gün insanların zihinleri açık olacak ve kimse düşüncelerini gizleyemeyecektir. Bu durumda kişinin kendi vücut organları bile dile gelip konuşacak ve sığınılacak bir yer bulamayacaktır.[840]

---

835 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], VI, 132.

836 et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**[1], VII, 254.

837 Kâf, 50/21; Bu âyette geçen "şâhit" kelimesi melek, peygamber, kendi içlerinden bir şâhit, el ve ayak gibi uzuvlar vb. manalarda yorumlanmıştır. Bkz. et-Taberî**, Câmi'u'l-beyân**[1], XX1, 431.

838 en-Nisâ, 4/49.

839 el-En'âm, 6/160.

840 Fazlurrahman, **Ana konularıyla Kur'ân**, (trc.Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu yayınları, Ankara 2012, 173.

II-GÖZETTİĞİ YAN (TÂLÎ) HEDEFLER

Bu bölüm "Muâmelatta Şüphe Götürmeyecek Bilgi Sağlamak" ve "Ukûbatta Şüphe Götürmeyecek Bilgi Sağlamak" şeklinde iki ana başlıktan oluşmuştur. Bunlardan birincisi; miras, vasiyet, evlenme ve boşanma gibi muâmelat konularında şâhitliğin bir ıspat vasıtası olduğunu vurgu yaparken ikincisi; fitne, zinâ ve iftira gibi cezâ konularında da bir ıspat vasıtası olduğuna dikkat çekmiştir.

A-MUÂMELATTA ŞÜPHE GÖTÜRMEYECEK BİLGİ SAĞLAMAK

İslamın pratik hayatı ile ilgili olan; evlenme, boşanma, nafaka, velâyet, iddet, miras, nesep gibi âilevi konular ile alışveriş, kiralama, trampa, rehin, kefâlet, ortaklık, borçlanma ve taahütte bulunma gibi medenî, mâlî vb. konular fıkıh literatüründe muâmelat olarak adlandırılır. Kur'ân bu konuları yer yer zikretse de bizim başlıca meselemiz içerisinde şâhitlik geçen muâmelat konuları olacaktır.

Şehâdet muâmelat alanı içerisinde kesin bilgiye götüren isbât vâsıtasıdır. Bu nedenle Hem Kur'ân-ı Kerim hem hadîsler, muâmelat konularında bir ispat aracı olarak şâhitliğe başvurmamızı tavsiye etmiş ve bu konularda şâhit talep etmiştir. Şöyle ki:

Miras hukukuyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim; anne, baba ve akrabaların bıraktıkları her şey için bir mirasçı tayin edilmesi ve yemin akdiyle mirasçı kılınanların paylarının verilmesini tavsiye ederek, buna Allah'ın şâhit olduğundan;[841] iman edenlerden birisine ölüm (emareleri) geldiği zaman, vasiyet sırasında aralarından iki adaletli şâhit tutulmasından[842] bahsederken; boşanma ve iddet konusunda ise, iddet sürelerinin sonuna varan kadınların

---

841 en-Nisâ, 4/33.

842 el-Mâide, 5/106-108.

güzelce tutulması, yahut güzellikle ayrılmaları için iki kişinin şâhit tutulmasından söz eder.[843] Ayrıca borç alış- verişi konusunda erkeklerden iki şâhidin, yahut bir erkek iki kadın şâhidin getirilmesini emreder.[844]

H.z Peygamber (s.a.v.)'in de kendine gelen davalar da davacıdan şâhit istediğine dâir bir çok sahih rivâyet vardır. Bu fiili tatbikatlarının yanında şâhitliğe önem verilmesini emreden kavlî hadîsler de vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyuruyor: *"Şâhitlik yapanların kadrini yüceltiniz. Çünkü Allah onlar vâsıtasıyla hakları ortaya çıkarır, yine onlar vâsıtasıyla zulmü defeder."*[845] Bir başka hadîsinde *"Size şâhitlerin en hayırlılarını haber vereyim mi? Şâhitlik yapmaları istenmeden gelip şâhitlik yapanlardır."*[846]

Bu nasslarda, muâmelat konularında bir ispat vasıtası olarak şâhitliğe verilmesi gereken önem ortaya konduğu gibi; şâhitliğin bir kamu vazifesi olduğu, bu açıdan ihtiyaç hâkinde yerine getirilmesi için gerekli titizliğin gösterilmesi ve edâ edilmesinden kaçınılmaması gerektiği de vurgulanmaktadır. Zîra özellikle o günkü şartlarda, hak sahibinin tespiti ve suçların ispatı ancak güvenilir şâhitlerin bulunmasına bağlıydı. Bu yüzden Kurân-ı Kerim'de, kişinin bildiği şâhitliği eda etmekten imtina etmemesi vurgulanmaktadır. و لا تَكْتُموا الشهادة و من يَكْتُمها فانه آثم قلبه *"…Şâhitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, şüphesiz kaşbi günah içerisindedir."*[847] Diğer bir âyette: و لا يأب الشَهِدَاء اذا ما دُعوا *"Şâhitler şâhitlik için çağrıldıklarında şâhitlikten kaçınmasınlar."*[848] Fukaha bu gibi

---

843 et-Talak, 65/2.
844 el-Bakara, 2/282.
845 İbn Hacer, **Telhîs**, IV, 198
846 Müslim, a.g.e, "Akdiyye", 10.
847 el-Bakara, 2/283.
848 et-Talak, 65/2.

âyetlerden hareketle, özellikle kul hakları ile ilgili davalar ile, boşanma zıhâr gibi Allah haklarında, kişinin bildiği şâhitliği edâetmesinin farz olduğu görüşüne varmışlardır. Kısaca nikah, boşanma, köle azadı ve zıhâr gibi haramlığın devam etmesinin söz konusu olduğu konularda setr etmemek, haber vermek farz iken; zinâ, hırsızlık, içki içme gibi müstemir (devâmlı) olmayan suçlarda şüphe olma ihtimali nedeniyle şâhitliğin gizlenmesi (setri) edâ edilmesinden daha hayırlıdır. Ancak bu suçlar da diğerleri gibi âdet hâline getirilmişse edâsı farz hâlini alır.[849]

Ticâri muâmeleler sebebiyle meydana gelen borçlanma durumlarında, borçların şâhitler huzurunda yazılmasını tavsiye eden (müdâyene) âyetinde, yazılan metne veya metinde yazılan hususlara şâhit olmak gerektiğinde açıklamak üzere tanıklar tutulması tavsiye edilmektedir. Âyet-i Kerîme, Şâhitlik müessesini düzenlemek için değil, fakat hakların kaybolmasını önlemek üzere birtakım tavsiyeler, öneriler bildirmek için nâzil olmuştur ki, bunlar da borçların yazılması ve şâhitlere onaylatılmasıdır.

Borç âyetinde, ticâri akitlerin yazılı sözleşmelerle yapılması yanında bu sözleşmeleri kâleme alacak üçüncü şahsıların (kâtiplerin) ve şâhitlerin; Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisnde olmaları, O'nun öğrettiği şekilde yazmaları ve şâhitlerin çağrıldıklarında şâhitliğini yerine getirmesi gibi ahlâki doğruluk ve dürüstlükleri üzerinde önemle ve tekrarla durulması hemen göze çarpmaktadır.

Tımizî ve İbn Mâce'nin rivâyet ettikleri bir hadîse göre, Adâ b. Hâlid, Hz. Peygamber'den bir köle veya câriye satın almıştı. Hz. Peygamber bu alışveriş için "Bu, Adâ'nın Resûlulah'tan satın almış olduğu şeydir. O'ndan bir köle veya câriye satın almıştır." diye yazılmasını ve kendisine verilmesini emretmişti.[850]

---

849 Beroje, a.g.e., 197-198.

850 el-Buhârî, el-Buyû, 19.

Böylece Resûlullah şâhit tutulan hakların yazıyla güvence altına alınmasında örnek olmuştu. Resûlullah'ın bu uygulamasını esas alan âlimler; şehâdet edilen husus, eğer şâhitlerin hayatlarınıın sona ereceği bir müddet gündemde oluşu devam edecekse bu alışverişi yazıya geçirmişlerdir.[851]

Nihâî olarak, Hukûkun şâhitlerden gözettiği gâye, şüphe götürmeyecek bilgi vererek hakları tayin edecek açıklamalarda bulunmaları ve hakların teminat altına alınmasını sağlamalarıdır.[852]

B-UKÛBATTA ŞÜPHE GÖTÜRMEYECEK BİLGİ SAĞLAMAK

Hukûkun gözettiği en önemli gâyelerden biri toplum düzenini korumaktır. Düzenin korunması da, ancak ortaya çıkan kargaşa, fitne, zinâ, iftira ve tecavüzlere meydan vermemek, bunların yollarını tıkamak suretiyle olur. Bu da, ilgili normların uygulanmasından geçer. Aksi takdir de insan kötülüğü yok etmek için hep şer yolları seçer. Nitekim Yüce Allah buna şuâyetle değinmiştir: *"Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın. Haksız yere öldürülenlerin velisine, bir yetki tanımışızdır. Artık o da öldürmekte aşırı gitmesin."*[853]*; O halde, Allah'ın indirdiği kitapla aralarında hükmet, Allah'ın sana indirdiği Kur'ân'ın bir kısmınından seni vazgeçirmelerinden sakın, heveslerine uyma… İnsanların pek çoğu gerçekten fasıktır. Câhiliye devri hükmünü mü istiyorlar? Yakînen bilen bir miit için, Allah'tan daha iyi hüküm veren kim vardır…"*[854] Bu âyet, câhiliye dönemindeki revaçta olan, mağdurun intikamını bizzat kendisinin almasına işâret etmekte.

---

851 İbn Âşur, Muhammed b. Tâhir, **İslam Hukuk Felsefesi,** trc. Mehmet Erdoğan-Vecdi Akyüz, Rağbet yay., İstanbul 2013, 485.

852 İbn Âşur, a.g.e., 483.

853 el-İsrâ, 17/33.

854 el-Mâide, 5/49-50.

Mağdurun hukuksuzca aşırıya giderek, toplumdaki düzeni bozmasını engellemek, suçu önlemek (caydırıcılık), suçlunun uslandırılmasını sağlamak ve mağduru razı etmek amacıyla düzenlenen kısas, had ve ta'zir cezâları islam hukukunda ukûbat olarak adlandırılmıştır.

İslam hukukunda cezanın infazı için talep edilen bir takım ispat vasıtalrından[855] biri de "şehâdet"tir. Şehâdetin kesinlik ifâde eden bir ispat değerine sahip olabilmesi için bir takım şartlar ileri sürülmüş ve şâhitlik için belirli bir nisap tayin edilmiştir. Belirtilen nisaba ve ileri sürülen şartlara uygun eda edilen bir şâhitlik, adlî gerçeği kesin olarak ortya çıkarmış olduğu kabul edilerek, hâkimin şâhitlik doğrultusunda hüküm vermesinin vacip olduğu islam hukukçuları tarafından ittifakla kabul edilmiştir.

Şâhidin yanılma ve yalan söyleme ihtimâli, ön görülen şartlar ve istenilen nisabla önlenmeye çalışılıp, doğru ve yanlış olma ihtimali olan şâhitliğin ispat değeri kesinlik mertebesine çıkarılmıştır. Fasığın, yalancının, akrabanın, aralarında düşmanlık olanların, töhmet altındaki insanların şâhitliklerinin kabul edilmemesi, şâhitliğin kesin ve doğru hükmü ortaya çıkarması içindir. Hatta Allah, erkeklere nispetle kadınların daha fazla unutabileceklerine dikkat çekerek biri unuttuğunda öbürüne hatırlatsın diye iki kadın şâhitliğini bir erkek yerinde tutması, şâhitliğin kesinlik ve şüphe götürmez bilgi sağlaması açısından önem arzetmektedir.[856]

Her ne kadar hukukçular arasında "şâhitlik", hâkimi bağlayan kesin bir delil mi, yoksa bağlayıcı olmayan takdiri bir delil

---

[855] İslam hukukunda ıspat vâsıtaları şu şekildedir: İkrar, şehâdet, yemin, yeminden nükul, bilirkişi, hakimin şahsen bilemsi ve kanaati, keşif, yazılı belge, liân, kasâme ve karinedir. Bkz. Yıldız, Kemal, a.g.e., 22.

[856] Yıldız, a.g.e., 49.

mi tartışması olasa da, Allah Teâlâ şehâdeti gerçeği ortaya çıkaran en kuvvetli delillerden saymış ve onun gizlenilmemesini emretmiştir.[857] Aynı şekilde ulemâ-i ümmet de bu konuda icmâda bulunmuştur. Neticede kanunda belirtilen şekilde yerine getirilen şâhitlikle hakimin hüküm vermesi gerekir. Şâhitlerin yalan söylediği ispat edilmediği sürece bu hüküm geçerlidir.

Şâhitliğin, mahkemede suçlu ve suçsuzu belirleme bakımından bir ısbat vasıtası olduğu kanaatine vardıktan sonra Kur'ân'ın, kulların işlediği suçları önlemeye yönelik vaz' ettiği ve içerisinde şâhitliği barındıran ukûbat âyetlerine göz atacağız.

Kur'ân-ı Kerim, iffet sâhibi ve nâmuslu bir erkek veya kadına zinâ isnadında bulunup da iddiasını dört şâhitle ispat edemeyen kimseye, yaptığı iftiranın cezâsı olarak seksen değnek vurulmasını emreder.[858] Zinânın ispatı için Allah'ın ağır şartlar koşması, kulların ayıplarını örtmek ve temiz insanlara iftira yapılmasına ve zulme uğramalarına rıza göstermemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Resûlullah da insanların iffet ve nâmuslarını korumak, onlar üzerinde töhmet oluşturmamak için dört şâhit istemiştir.[859] Böylece Peygamber (s.a.v.) de kur'ân gibi, hakiki bilgi elde etmek için şâhitliğe başvurmuştur.

Konuyu daha fazla uzatmadan söylemek gerekirse hem Kur'ân-ı Kerim'de hem de islam hukukunda "şehâdet", sık sık vuku bulan anlaşmazlıklarda hakkın sahibine teslimi ve suçlunun cezâlandırılması için yegâne ispat vâsıtası olarak karşımıza çıkar. Zira her dava için yüzde yüz kesinlik ifâde eden deliller

---

857 el-Bakara, 2/283.

858 İlgili âyetler için bkz. en-Nûr, 24/4-5, 15, 137.

859 Sa'd b. Ubâde, Resûlullah'a, "Ne dersiniz, hanımla bir adamı gördüğümde adamı bırakıp dört şâhit mi aramalıyım?" diye sorunca Resûlullah "evet" cevâbını verdi. Bkz.İmam Mâlik, a.g.e., 2/283.

bulmak mümkün değildir. Buna karşın birçok yerde işlenen suça şâhitlik edecek şahısların bulunması mümkündür.[860]

[860] Yıldız, a.g.e., 55.

SONUÇ

"Şehâdet" kavramı hakkında yaptığımız bu araştırma, "şehâdet" kavramının, Kur'ân'da ve câhiliye şiirlerinde geldiği manadan uzaklaşarak zamanla farklı anlamlar kazandığını ortaya çıkarmıştır. Meselâ; bu kavram Fıkıh literatüründe "Allah yolunda ölmek", Kelam'da "Kelime-i Şehâdet" getirmek, Tasavvuf'ta "Allah'ın zâtını müşâhade etmek ve onda yok olmak" gibi ıstılâhi pek çok manaya gelmiştir. Söz konusu anlamlar halk ve bazı mütehassıslar arasında da yaygınlık kazanmıştır.

Kur'ân'a ve cahiliye şiirlerine baktığımızda ise yukarıda zikredilen ıstılâhi manaları bulmak neredeyse mümkün değildir. Kur'ân'ın inzal olduğu asırda ne Fıkıh literatürü, ne Kelam argümanları ne de Tasavvuf yorumları mevcuttu. Bu asırda sadece bedevi Arapların kullandığı has ve yalın Arapça vardı. Dolayısıyla o asırda yaşayan bir insana "şehâdet" kelimesinin anlamını sorduğumuzda bize vereceği muhtemel yanıt kelimenin kök manası olan "hazır olmak", "müşahade etmek", "yakînen bilmek" vb. olacaktır. O insan Kur'an'da geçen tüm "şhd" ve türevlerini de bu yönde anlayacaktı. Zaten Yüce yaratıcı o kimsenin bu şekilde anlaması için Kur'ân'ı Arapça bir kitap indirdiğini söylemektedir. Bu yüzden bedevi Arap da kendi diliyle inen Kur'ân'ı anlamakta zorlanmıyor ve tefsir, fıkha, tasavvufa ihtiyaç duymuyor. Anlaşılan o ki bedevî arabın anladığı manadan oldukça uzaklaşılmış, şehâdet gibi kuran kavramlarına asıl manasının ötesinde manalar tahsis edilmiş ki Kur'ân açıklanmaya muhtaç

kalmış, bozulan manalar yeniden eski öz manasına kavuşturulmaya çalışmış, îzah ve şerh çalışmaları başlamıştır. Elbette bizim de tezimizde amaçladığımız hedeflerden birisi "şehâdet"i öz ve asıl manasıyla – dahası Kur'ân'ın içerdiği ve bedevî arabın anladığı manasıyla- anlamaya çalışmaktır.

Kur'ân'da neredeyse hiçbir yerde geçmeyen bu ıstılâhi manaların, din alimleri ve halk arasında yaygınlık kazanması, Kur'ân'ın kelimelere yüklediği mananın göz ardı edilmesi Kur'ân'ı anlamada vahyin kaynağından ne kadar uzakta olduğumuzu gösteriyor. Kur'ân'a yaklaşmanın tek yolu onu vahyin nüzul diliyle anlamaktır. Böyle yaptığımız zaman Kur'ân'da yer alan kelime ve müfredâta doğru anlamlar tahsis etmiş olmakla birlikte şâri'in maksadını da ortaya çıkarmış oluruz. Nitekim bu yöntem izlendikten sonra tezimiz "şehâdet" kavramı ve aynı kökten türeyen kelimelerin Kur'an'da geldiği temel manaları şöyle tespit etmiştir: Kişinin amellerine tanıklık eden melek, hafaza melekleri, meleklerin sabah namazında hazır bulunmaları, yaşadıkları devirde halkın içerisinde bulunarak onların amellerine tanıklık eden kimseler, bir devir içerisinde bulunup yaşamak; mübârek hac mekanlarında hazır bulunmak; Allah'ın, mahlûkâtın havâss-ı hamsesi ile ihâta edemeyecekleri şeyleri ihâta etmesi, bir şeyin doğruluğunu ispatlamak, tasdik etmek, Allah'ın kapalıyı bildiği gibi açıktan yapılan ameli de bilmesi; görülen, duyulan ve idrâkimize hitap eden her şey, savaşta ölen ve ölüme hazır olan kimse, vasiyyet sırasında hazır bulunma, bir şeye yemin etmek, peygamberin risâletini ve Allah'ın vahdâniyyetini doğrulayan delil, söz ve fiillerde haklı ve haksızı ortaya çıkarmak, hükmetmek vb.

Görüldüğü gibi bu ve benzeri manalar şehâdetin anlam dağarcığını oluşturmaktadır. Bu manalardan bazıları ıstılahi manalar ile örtüşse de çoğu sadece Kur'ân'a hastır ve başka ilimler ta-

rafından bu manada kullanılmamaktadır. Söz gelimi "şehit" kelimesi diğer ilimlerde "Allah yolunda ölen" kimse olarak kullanılmasına rağmen, Kur'ân'da ekseriyetle "hazır olmak –tanık olmak" gibi farklı bir anlamları ihtiva etmektedir. Zaten Kur'ân'da Şehâdet başlığı altında değindiğimiz gibi "şehit" kelimesi Kur'ân da "şehit olmak" manasına gelmemesine rağmen birkaç âyet bu yönde yorumlanmıştır.

Nihâi olarak Kur'ân'da "şehâdet" kelimesinden kasıt her konuda insanın eğri ile doğrudan, hak ile batıldan, Allah'ın varlığı ve birliğini gösteren alametlerden kesin bir şekilde haberdar olması ve bunun bir gereği olarak Allah'ın varlığı ve birliğine tanıklık etmesidir.

BİBLİYOGRAFYA

el-ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fu'âd (v. 1388/1968), **el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-hadîs, Kâhire 1417/ 1996.

ALÎ, Cevâd, **el-Mufassal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm**, Câmi'atu Bağdâd, ysz., 1993.

ALTINTAŞ, Hayrani, **Tasavvuf tarihi**, A.Ü.İ.F. yay., Ankara 1986.

el-ÂLÛSÎ, Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd (v. 1342/1924), **Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab**, tsh. Muhammed Behcet el-Eserî, ysz., tsz.

ÂSIM EFENDÎ, Ebû'l-Kemâl Ahmed (v. 1235/1819), **el-Ukyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît**, I-IV, Âsitâne, İstanbul tsz.

ATAR, Fahrettin, *"Şehid"*, **DİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, 428-431.

ATEŞ, Süleyman, **Kur'ân'da Allah-İnsan ve İslâm Düşüncesinde Islah**, Yeni ufuklar neşriyat, İstanbul 2009.

el-AYNÎ, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (v. 855/1450), **Umdetu'l-kârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'l-fikr, tsz.

el-BÂKİLLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib (v. 403/1013), **Kitâbu't-Temhîd**, tsh. Yûsuf Mekârîsî, Mektebetu'ş-şarkıyye, Beyrût 1957.

BATSON, C. D., "Prosocial motivation: Is it every truly altruistic?", **Advances in experimental social psychology,** Academic press, XX, 65-122, New York, 1987.

……..- **Shaw,** L. L., "Evidence for altruism: Toward a pluralism of prosocial motives", **Psychological ınquiry**, II, 107-122, 1991.

BAYRAKLI, Bayraktar, **İslam'da Eğitim / Batı sistemleri ile mukâyeseli**, Dergah yay., İstanbul 1980.

el-BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Hüseyn b. Mes'ud (v. 516/1123), **Me'âlimu't-Tenzîl**, thk.Muhammed Abdullah en-Nemir, ve diğrleri., Dâru't-tayyibe, Riyâd, 1979.

BÉLANGER, Jocelyn J. ve diğerleri "The Psychology of Martyrdom: Making the ultimate sacrifice in the name of a cause", **Journal of personality and social psychology**, American psychological association Press., 2014.

BEROJE, Sâhib, **Cezâ muhakemesi hukuku açısından islam ispat hukuku**, Fecr Yay, Ankara 2007.

el-BEYDÂVÎ, el-Kâdî Nâsırüddîn Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî (v. 685/1286)**, Envâru't Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, thk. Muhammed Subhi, Dâru'r-reşîd, Beyrût 2000.

el-BİKÂÎ, Burhânudîin Ebû'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer (v. 885/1480), **Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyi ve's-süver,** Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, Kâhire tsz.

BOLAY, Süleyman Hayri, **Felsefi doktrinler sözlüğü,** Ötüken yay., İstanbul 1979.

BRKICH, Angela, "Death, Martyrdom and the Reconstruction of social ıdentify", **Journal of Religion and Culture, Conference Proceedings**, 16th GRSA Interdisciplinary Conference, Montreal 2011, 13-27.

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Cu'fî (v. 256/ 870), **el-Câmi'u's-Sahîh**, thk. Muhammed

Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm, Dâru'l- erkâm b. ebî'l-erkâm, Beyrût tsz.

el-BUHÛTÎ, Mansûr b. Yûnûs b. İdrîs (v. 1051/1641), **Keşşâfu'l-kınâ' an Metni'l-İknâ'**, thk. İbrâhîm Ahmed Abdulhamîd, Dâru Âlemi'l-kütüb, Riyâd, 2003.

BULUT, Ali, "Câhiliye şiirinde bazı dînî motifler", **OMÜ İlâhiyat Fâkultesi Dergisi**, sy. 18-19, Samsun 2005, 213-235.

BURNELL, Arthur Coke, **Hobson-Jobson The definitive glossary of British India**, Oxfor University press, London 2013.

el-BURSEVÎ, İsmâil Hakkı, **Rûhu'l-Beyân**, trc. Ömer Faruk Hilmi, Matbaatu'l-osmâniyye, ysz., 1911.

el-BUSTÂNİ, Butrus, **Muhîtu'l-Muhît**, thk. Dâiretu'l-Me'âcim, Mektebetu Lübnan, Beyrût 1987.

BÜHLER, Georg, **Über die ındische secte der jaina**, Wien 1887.

CEBECİ, Suat, **Din eğitimi bilimi ve Türkiye'de din eğitimi**, Akçağ yay., Ankara 1996.

el-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd, (v. 393/1003) **es-Sıhâh Tâcü'l-lüğa ve sıhâhu'l- 'arabiyye**, 4.b, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru'l-'ilmi li'l-melâyîn, Beyrût 1990.

el-CÜRCÂNÎ, es-Seyyid eş-Şerîf (v. 816/1414), **Şerhu'l-Mevâkıf**, I-III, tsh. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût 1998.

……., **Mu'cemu't-Tâ'rîfât**, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Dâru'l-fâzile, Kâhire tsz.

el-CÜVEYNÎ, İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâli Abdülmelik (478/1085), **Kitâbu'l-İrşâd**, thk. Muhammed Yûsuf Mûsa - Alî Abdulmun'im, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1950.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Adâlet", **DİA**, I, İstanbul 1988, 341-343.

ÇELEBİ, Ahmed, **İslam düşüncesinde cihâd ve savaş siyâseti**, trc. Abdullah Kara, İz yay., İstanbul 1993.

ÇETİNER, Bedrettin, **Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl**, 4.b, Çağrı yay., İstanbul 2013.

ÇINAR, Alîye, **Felsefeye Giriş**, Emin yay., Bursa 2010.

ed-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl (v. 255/ 869), **es-Sünen,** Dâru İbni Hazm, Beyrût 2002.

ed-DARÎR, Erzurumlu Mustafa, **Siyer-i Nebî**, Kutup yıldızı yay., İstanbul 2004.

DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsir Usûlü**, 20.b., İFAV yay., İstanbul 2012.

DESCARTS, René, **Felsefenin İlkeleri**, 12.b. trc. Mesut Akın, Say yay., İstanbul 2010.

ed-DIMEŞKÎ, Muhammed b. Sâlih, **Peygamber külliyâtı**, trc. Adem Yerinde, Ocak yay., İstanbul 2006.

DODURGALI, Abdurrahman, **Ailede çocuğun din eğitimi**, İFAV, İstanbul 1998.

DROGE, Arthur J., - James D. Tabor, **A Noble Death: Suicide and Martyrdom among Christians and Jews in Antiquity**, Harper San Francisco Press., New York 1992.

DURKHEİM, Emile, **İntihar**, (trc. Özer Ozankaya), Cem yay., İstanbul 2002.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/ 889), **es-Sünen**, I-VII, Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, thk. Şu'ayb el-Ernûd ve diğerleri, Beyrût 2009.

EBÛ HANÎFE, en-Nu'mân b. Sâbit b. Sâbit b. Zûtâ (v. 150/ 767), **Müsnedü Ebî Hanîfe**, şrh. el-İmâmu'l-Humâm Nâsıru's-Sünne, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût 1985.

EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî (v. 745/1345), **el-Bahru'l-muhît**, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, ve diğerleri., Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1993.

EBÛ TEMMÂM, Habib b. Evs et-Tâî (v. 231/846), **Dîvânu'l-Hamâse**, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1998.

EBÛ'L-ATÂHİYE, Ebû İshâk İsmâil b. el-Kâsım b. Süveyd (v. 130/748), **Dîvânu Ebî'l-Atâhiye**, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût tsz.

ECE, Hüseyin, **İslâmın temel kavramları**, Beyan yayıncılık, İstanbul 2013.

EİSENBERG, Nancy., **Altruistic emotion, cognition, and behavior**, Lawrence Erlbaum Associates, 1986.

EKER, Hasen, **Şehâdet bilinci**, Düşün yayıncılık, İstanbul 2013.

EL-HALÎMÎ, Ebû Abdullah Hasen b. Hüseyn (v. 403/1012), **el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân**, thk. Halîmi Muhammed, Dâru'l-fikr, Beyrût 1979.

ELMALILI, Muhammed Hamadi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, sd.İsmâil Karaçam, ve diğerleri., Azim dağıtım, İstanbul 1998.

ELSTER, J., "Motivations and beliefs in suicide missions", **Making sense of suicide missions,** ysz., 2005.

ERDOĞAN, Mehmet, **Fıkıh terimleri sözlüğü**, 4.b., Ensar yay., İstanbul 2013.

ESED, Muhammed, **Kur'ân Mesajı**, trc. Câhit Koytak-Ahmed Ertürk, İşâret yay. İstanbul 2002.

ESQUİROL, Jean tienne (v. 1772-1840), **Des maladies mentales: Considérées sous les rapports médical, hygiénique et médico**, Librairie médicale et scientifique de j. b. tircher, Paris 1839.

el-EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (v. 370/980), **Tehzîbu'l-luğa**, I-XV, thk. Muhammed Abdulmunim Hafâcî – Muhammed Fercu'l-Ukde, Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-terceme, Kâhire 1964.

FAYDA, Mustafa, "Ömer", **DİA**, XXXIV, İstanbul 2007, 634-644.

……., "Ebû Bekr",**DİA**, XX, İstanbul 1994, 101-108.

FAZLURRAHMÂN, **Ana konularıyla Kur'ân**, trc. Alparslan Açıkgenç, Ankara okulu yay., Ankara 2012.

FİELDS, Rona M., **Martyrdom: The Psychology, Theology, and Politics of Self-sacrifice**, Greenwood press., USA, 2004.

el-FÎRÛZABÂDÎ, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (v. 817/1415), **el-Kâmûsu'l-muhît**, 8.b., thk. Mektebu't-tahkîki't-turâsi fî müesseseti'r-risâle, müessesetü'r risâle, Beyrût 2005.

…….., **Besâir zevît't-temyîz**, Lecnetu- ihyâit-turâsî, Kâhire 1996.

……..., **Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs**, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1992

FORSYTH, James, **The Highlands of central india**, London, 1871.

FRANKLE, Viktor E., **Man's search for meaning**, Washıngton square press, 1984.

FUZÛLÎ, Mehmet b. Süleymân, **Hadîgatüş'-şüheda**, haz. Servet Bayoğlu, Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1996.

GLUCKLİCH, Ariel, **Sacred Pain: Hurting the body for the sake of the soul**, Oxford University press, New York 2001.

GÖKBERK, Macit, **Felsefe tarihi**, 13.b., Remzi kitabevi, İstanbul 2002.

GREENBERG, J., Solomon, S. - Pyszczynski, T., "Terror management theory of self-esteem and social behavior: Empirical assessments and conceptual refinements", **Advances in experimental social psychology**, Academic press, New york 1997, c.29, 61-139.

GÜNDÜZ, Şinâsi, "Sâbiîlik", **DİA**, XXXV, İstanbul 2008, 341-344.

GÜNER, Osman, **Resûlullah'ın ehl-i kitapla münâsebetleri**, Fecr yay., Ankara 1997.

GÜRKAN, Salime Leyla, "Şehid", **DİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, 431-433.

el-ĞAZÂLİ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111**), İhyâ-u ulûmi'd-dîn**, trc. Abdulhâlık Duran, Hikmet neşriyat, İstanbul 2012.

el-HADDÂDÎ, Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed (v. 800/1397), **el-Cevheru'n-neyyire**, Mektebetu'l-hakkâniyye, ysz., 1874.

el-HAKÎM, Suâd, **İbnu'l-Arabî sözlüğü**, trc. Ekrem Demirli, Kabalcı yay., İstanbul 2005.

HALİS, Ayhan, **Din eğitimi ve öğretimi**, İFAV, İstanbul 1997.

HAMÎDULLAH, Muhammed, **İslâm peygamberi**, trc. Mehmet Yazgan, Beyan yay., İstanbul 2011.

el-HÂZİN, Alî b. Muhammed b. İbrâhîm (v. 765/1363), **Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl**, tsh. Abdusselâm Muhammed Alî Şâhin, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 2004.

el-HECCÂVÎ, Şerefüddin Ebi'n-Necâ Mûsâ b. Ahmed (v. 918/1513), **Zâdu'l-müstegni' fî-ihtisâri'l-mukni'**, thk.Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Asker, Medâru'l-vatan li'n-neşr, ysz., 2004.

HEYKEL, Muhammed Hayr**, el-Cihâd ve'l-kıtâl**, 2.b., Dâru'l-beyârık, Beyrût 1996.

HÜSREV, Molla (v. 883/1477), **Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Ğureri'l-Ahkâm**, Mîr Muhammed kütüphâne, tsz.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî (v. 1252/1836), **Reddü'l-Muhtar ala'd-dürri'l-muhtar şerhi Tenviri'l-Ebsâr**, thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Dâru âlemi'l-kütüb, Riyâd 2003.

İBN ÂŞUR, Muhammed b. Tâhir, **İslam hukuk felsefesi**, (trc. Mehmet Erdoğan-Vecdi Akyüz), Rağbet yay., İstanbul 2013.

İBN ATİYYE, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlip (v. 546/1151), **el-Muharreru'l- Vecîz fî-tesiri'l-Kitâbi'l-Azîz**, thk. Abdusselâm Abdu'ş-Şâfi, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 2001.

İBN EBÎ ZEMENÎN, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh (v. 399/1008), **Tefsîru Kur'âni'l Azîz**, tahk. Ebû Abdullâh Hüseyn b. Ukkâşe, el-Fârûku'l-hadîse lit'tabâ'a ve neşr, Kâhire 2002.

İBN FÂRİS, Ebû'l-Hüseyn Ahmed (v. 395/1005), **Makâyîsu'l-lüğa**, thk. Abdusselam Muhammed Hârun, Daru'l-Fikr, ysz., 1979.

İBN FERHÛN, Burhâneddîn Ebû İbrâhîm b. Alî b. Muhammed (v. 799/1397), **Tebsıratu'l-hükkâm fî usûli'l-akzıye ve menâhici'l-ahkâm**, Dâru'l-âlemi'l-kutub, Riyâd 2003.

İBN FÛREK, Ebû Bekr (v. 406/1015), **el-Mücerredü'l-makâlâtu'l-eş'arî**, Dâru'l-mihrâc, Beyrût 1987.

İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed (v. 852/ 1449), ***Fethu'l-Bâri bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî***, thk. Abdukâdir Şeybe, ysz., tsz.

İBN HACER EL-HEYTEMÎ, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed (v. 974/1567), ***Tuhfetu'l-Muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc***, Matbatu Mustafa Muhammed, ysz., 1938.

İBN HALDÛN, Abdurrahman Ebû Zeyd Veliyyüddîn Mâlikî Hadramî (808/1406), ***Mukaddime***, 9.b., trc. Süleyman Uludağ, Dergâh yay., İstanbul 2013.

İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî (v. 241/ 855), ***el-Müsned***, Beytu'l-efkâru'd-düvelî, Riyâd 1998.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed (v. 456/1064), **el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal**, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 1986.

....., **el-Muhallâ**, İdaretu'l-tabâatu'l-munîriyye, Kâhire 1933.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdulmelik (v. 218/834), **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, 2.b., Dâru İbn Hazm, Beyrût 2009.

İBN KELBÎ, Ebû'l-Münzîr Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî (v. 204/819), **Kitâbu'l-esnâm**, thk. Ahmed Zeki Paşa, ysz., 1913.

İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ' Imâmüddîn İsmâ'îl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımeşkî eş-Şafiî (v. 774/ 1373), **el-Bidâye ve'n-nihâye**, trc. Mehmet Keskin, Çağrı yay., tsz.

İBN KESÎR, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Dâru't-tayyibe, Riyad 1999.

İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed (v. 620/1224), **el-Muğnî**, thr. Râid b. Sabrî b. Ebî Ülfe, Beytu'l-efkâri'd-düveliyye, Riyâd 2004.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v. 273/ 887), **es-Sünen**, thk. Muhammed Nâsuriddîn el-Bânî, Mektebetu'l-meârîf, Riyâd tsz.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfi'î el-İfrîkî el-Mısrî (v. 711/1311), **Lisânu'l-'Arab**, thk. Ahmed Fâris, Dâru sâdır, Beyrût 1882.

İBN RÜŞD, Ebu'l Velid Muhammed (v. 595/1198), **Şerhu bidâyeti'l-müctehid ve nihâyetu'l-muktesid**, thk. Abdullâh el-İbâdi, Dâru's-selâm, Kuveyt 1995.

İBN SA'D, Ebû Abdullâh Muhammed (v.230/845), **Tabakâtu İbn Sa'd**, thk. Alî Muhammed Ömer, Mektebetü'l-hancî, Kâhire 2001.

İBNU'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (v. 597/ 1201), **Nüzhetü'l-A'yun en-Nevâzir fî 'İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir**, thk.Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, 3.b., Müessetü'r-risâle, Beyrût 1407/1987.

……, **Zâ'du'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr**[1], trc. Abdülvehhâb Öztürk, Kahraman yay., İstanbul 2009.

…….., **Zâ'du'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr**[2], el-Mektebetü'l-islâmî, Beyrût 1983.

İBNU'L-ARABÎ, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-'Arabî et-Tâî el-Hâtimî (v. 638/1240), **Fusûsu'l-hikem tercüme ve şerhi**, trc. Ahmed Avni Konuk, İFAV yay., İstanbul 2010.

…….., **el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye**, Dâru Sâdır, Beyrût tsz.

…….., **Resâilu İbnu'l-Arabî**, "et-Tecelliyât", Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arab, Haydarâbad, 1948.

…….., **Resâilu İbnû'l-Arabî**, "Kitâbu'ş-Şâhid" Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arab, Beyrût 1943.

İBNU'L-ESÎR, İzzeddîn Ebî'l-Hasen Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulvâhid eş-Şeybânî (v. 630/1232), **el-Kâmil fî't-târih**, Dâru Beyrût, Beyrût 1965.

……, **Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe**, thk. Alî Muhammed Muavvız – Âdil Ahmed Abdulmevcût, Kütübu'l-ilmiyye, Beyrût tsz.

İBNU'L-HUMÂM, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdurrahîm (v. 861/ 1456), **Fethü'l-kâdir**, thr. Abdurrezzak Gâlip el-Mehdî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût 2003.

İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb (v. 751/1349), **et-Turuku'l-hukmiyye fî-siyâseti'ş-şeiyye**, thk. Nâyif b. Ahmed el-Hamad, Dâru il-mi'l-fevâd, Kâhire tsz.

……..……., **Bedâi'u't-tefsîr**, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd 1993.

JOSEPHUS, Flavius, **The Wars of the Jews**, trc. Wiiliam Whis-ton, E.C.Marsh, ysz.. tsz.

KADI ABDULCEBBÂR, Ahmed b. Halîl b. Abdullâh el-He-medâni el-Esedâbâdî (v. 415/1025), **Şerhu'l-usûli'l-hamse**[1], thk. Abdulkerîm Osman, Mektebetü vehbe, Kâhire 1965.

……., **Şerhu'l-usûli'l-hamse**[2], trc. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, İstanbul 2013.

el-KAL'ACÎ, Muhammed Ravvas, **Mu'cemu lüğati'l-fukaha**, 2.b., Daru'n-nefâis, Beyrût 1988.

KARA, Hilal- Kara, Abdullâh, **Şehâdet yıldızları**, Nesil yay., İstanbul 2010.

el-KÂSÂNÎ, Alâaddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd (v. 587/1191), **Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'**, Dâru'l-kutubi'l-il-miyye, Beyrût 1986.

el-KASTALLÂNÎ, Ebû Abbâs Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. Mu-hammed (v. 923/1517), **İrşâdu's-sârî li şerh-i Sahîhi'l-Buhârî**, ysz., tsz.

KESKİN, Halîfe, **İslam düşüncesinde bilgi teorisi**, Beyan yay., İstanbul 1997.

KILIÇ, Zekî, **Şehâdet sözcüğünün semantik açıdan incelen-mesi**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.

KİTÂB-I MUKADDES ŞİRKETİ, **Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)**,Yeni yaşam yay., İstanbul 2013.

KRUGLANSKİ, A. W. - Chen X. - Dechesne M. - Fishman S, "Fully committed: Suicide bombers' motivation and the quest for personal significance", **Political Psychology**, 2009, 331-357.

……., A. W. - J. J Bélanger - M. Gelfand - R. Gunaratna - M. Hettiarachchi – F. Reinares, - K. Sharvit, "Terrorism—A (self) love story: Redirecting the significance quest can end violence" **American Psychologist**, 2013.

el-KUMMÎ, Ebu'l-Hasen Alî b. İbrâhîm, **Tefsîru'l-Kummî**, tsh. Seyyid Tayyib el-Mûsevî el-Cezâirî, Dâru'l kitâb, Kum 1958.

el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (v. 671/1273), **el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân**, I-XXIV, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî, müessesetü'r-risâle, Beyrût 2006.

KUTLUER, İlhan, "İlim", **DİA**, XXII, İstanbul 2000.

KUTUB, Seyyid, **Cihâd ve Şehâdet**, Neda yay., Konya 2013.

……., **Cihan Sulhu**, (trc. Bekr Sadak), Cağaloğlu yay., İstanbul tsz.

……., **fî Zılâli'l-Kurân**, Dâru'ş-şurûk, Kâhire 1972.

……., **İslâm'da Sosyal Adâlet**, trc. Hârun Ünal, Bekâ yay., İstanbul tsz.

KUZGUN, Şâban, "Hanif", **DİA**, XXVI, İstanbul 1997, 33-39.

LOCKE, E. A. - Latham, G. P. - Erez, M., "The determinants of goal commitment", **Academy of Management Review**, 1988, 13, 1.

MÂLİK B. ENES, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmie el-Ashâbî el-Yemmenî (v. 179/ 795), **el-Muvatta'**, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru ihyâi't-turâsi'l arabî, Beyrût 1985.

el-MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, **Kitâbu't-tevhîd**, (trc. Bekir Topaloğlu), İSAM yay., Ankara 2002.

……., **Te'vilâtu'l-Kur'ân**, Dâu'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 2005.

MEHMEDOĞLU, Yurdagül, **Okul öncesi çocuklarda dînî duygunun gelişimi ve eğitimi**, TDV yay., Ankara 2005.

el-MERGÎNÂNÎ, Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdulcelîl (v. 593/1204), **Bidâyetü'l-mübtedi**, tsh. Mahmûd İbrâhîm Karsûn, Kâhire 1937.

MERRİAM Webster's online dictionary, *"Martyr"*, an **Encyclopedia britanince company**, 11thCed., Retrieved from http://www.merriam-webster.com/dictionary/martyr.

el-MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasen Alî b. Hüseyn b. Alî (v. 346/957), **Murûcu'z-zeheb**, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Tab'atu's-sa'âde, Kâhire 1964.

el-MEVDÛDÎ, Ebu'l-'Âlâ, **İslam'da Cihâd**, (trc. Akif Nuri), Çığır yay., İstanbul tsz.

el-MEVSILÎ, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd (v. 671/1272), **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr**, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyyye, Beyrût tsz.

el-MEYDÂNÎ, Abdulganî b. Tâlib b. Hammâde ed-Dımeşkî (v. 1298/1881), **el-Lübâb fî-şerhi'l-kitâb**, Mektebetu'l-ilmiyye, Beyrût tsz.

MÎR, Mustansır, **Kur'ân'î Terimler ve Kavramlar Sözlüğü**, trc. Murat Çiftkaya, İnkılap yay., İstanbul 1996.

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN, Ebû'l-Hasen el-Belhî (v. 150/ 768), **Tefsîru Mukâtil b. Süleymân**, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte, Müessüsesetü't-târîhi'l-Arabî, Beyrût 2002.

……., **el-Vucûh ve'n-nezâir**, thk. Hâtim Sâlih Zâmın, Matbaatu cum'atu'l-mâcid li'sekâfe ve't-turâsî, Dubâi 2006.

el-MÜBAREKFÛRÎ, Ebu'l-Ula Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim (v. 1353/1935), **Tuhfetu'l-ahvezî**, Dâru'l-fikr, tsz.

MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (v. 261/871), **Sahihu Müslim**, el-Mektebetu'l-islâmî, Beyrût 1987.

en-NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb (v. 303/ 915), **es-Sünen**, Beytu'l-efkâri'd-düvelîyye, Riyad tsz.

en-NESEFÎ, Ebû'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd (v. 710/ 1310), I-III, **Medârikü't-Tenzîl ve hakâiki't-te'vîl**, thk., Yûsuf Alî Bedîvî, Dâru'l-kelimi't-tayyibi, Beyrût 1998.

en-NEVEVÎ, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref (v. 676/1277), **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc**, Beytu'l-efkâri'd-düveliyye, Riyâd 2000.

....., **Ravzatu't-tâlibîn**, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2002.

en-NÎSÂBÛRÎ, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyn el-Kummî (730/1329), **Tefsîru garâibu'l-Kur'ân ve rağâibu'l-Furkân**, Dâru'l-kutubu'l ilmiyye, Beyrût 1996.

el-PEZDEVÎ, İmam Ebû'l-Yusr Muhammed (v. 493/1100), **Usûlü'd-din**, 3.b., trc. Şerâfettin Gölcük, Kayıhan yay., İstanbul 1994.

er-RÂĞIB, Hüseyn b. Muhammed el-İsfehânî (v. 502/1108), **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân**[1], thk. ed-Dirâsât ve'l-buhûs merkezi, Mektebetu nezâru mustafâ el-bâz, tsz.

……., **el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân**[2], trc. Abdulbaki Güneş- Mehmet Yolcu, 3.b., Çıra yay., İstanbul 2012.

er-RÂZÎ, Ebû Abdillâh Fahruddîn Mahmûd b. Ömer b. Hüseyn et-Taberistânî (v. 606/1210), **Mefâtihu'l-ğayb**, Dâru ihyâi't-turâsî, Beyrût tsz.,

……., **Me'âlimu Usûli'd-Dîn**, Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî, Beyrût 1996.

……., **Muhassalu Efkâri'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn**, University of Toronto Library, Toronto, 1967.

RUSHTON, J. P. - **Chrisjoh**n, R. D. - **Fekken**, G. C., "The altruistic personality and the Self-Report Altruism Scale", **Personality and ındividual differences**, 1981, II, 293-302.

es-SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed (v. 467/1074), **el-Keşf ve'l-beyân**, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşur, Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrût 2002.

es-SÂBÛNÎ, Muhammed Alî, **Safvetu't-tefâsîr**, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût 1981.

SAKİOĞLU, Mehmet, **Tevrat'ı Kim Yazdı?**, Ozan yay., İstanbul 2004.

es-SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (v. 375/986) , **Bahru'l-ulûm**, thk. Alî Muhammed Muavviz, ve diğerleri., Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1993.

es-SERAHSÎ, Şemsüddîn (490/1097), **el-Mebsût**, Dâru'l-ma'rife, Beyrût tsz.

es-SİVÂSÎ, Şihâbuddin Ahmed b. Mahmûd (v. 860/1455), **Uyûnu't-tefâsîr li fudelâu's-semâsîr**, thk. Bahauddîn Dartmâ, Mektebetü'l-İrşâd, Beyrût 2006.

STRAW, Carole, **In Sacrificing the self: Perspectives on martyrdom and religion**, edited by Margaret Cormack, Oxford University press, New York 2002.

SUNAR, Cavit, **Tasavvuf tarihi**, AÜİF yay., Ankara 1975.

es-SUYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (v. 911/1504), **ed-Dürru'l-mensûr fî tefsîri'l-me'sûr**, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kâhire 2003.

eş-ŞEHRİSTÂNİ, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim b. Ebîbekr Ahmed (v. 548/1154**), el-Milel ve'n-nihal**, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 1975.

eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Alî b. Muhammed (v. 1250/1834), **Fethu'l-kadîr**, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 2007.

……..., **Neylü'l-evtâr**, Dâru İbnu Kayyim- Daru İbn 'Affân, Kâhire 2005.

ŞEYHÎZÂDE, Abdurrahman Gelibolulu (v. 1078/1667), **Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur**, thr. Halîl Ümran el Mansûr, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1998.

eş-ŞİRÂZÎ, İshâk (v. 476/1083), **el-Mühezzeb**, I-VI, thk. Muhammed ez-Zühaylî, Dâru'l-kâlem-dâru'-Dımeşk, Beyrût-Dımeşk 1996.

eş-ŞİRBÎNÎ, Şemsüddîn Muhammed b. el-Hatîb (v. 977/1570), **Muğni'l-Muhtâc ilâ mâ'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc**, I-IV, thk. Muhammed Halîl 'Îtânî, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 1997.

et-TABÂTABÂÎ, Seyyid Muhammed Hüseyn (v. 1401/1981), **el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'an**, Müessesetü'l-e'lâmî, Beyrût 1997.

et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310/922), **Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân**[1], I-XXVI, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, Mektebetu'l-hicr, Kâhire 2001.

……, **Câmi'u'l-beyân**[2], I-XVI, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire tsz.

……, **Câmi'u'l-Beyân**[3], thk. Abdullah b. Abdulhasen, Dâru'l-âlemi'l-kütub, Riyâd, 2003.

……., **Târîhu't-Taberî - Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk**", 2.b., I-XI, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, Dâru'l-Me'ârif", Kâhire tsz.

et-TABRESÎ, Ebû Alî Eminüddîn Fazl b. Hasen b. Fazl (v. 548/1153), **Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân**, Dâru'l-ma'lûm, Beyrût 2006.

et-TAFTÂZÂNİ, Sâdeddîn (v. 792-1390), **Kelam ilmi ve islam akâidi, şerhul akâid**, (trc. Süleyman Uludağ), Dergâh yay., İstanbul 2004.

et-TİRMİZÎ, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (v. 279/ 892), **el-Câmi'u's-sahîh (Sünen-i Tirmizî)**, Beytu'l-efkâri'd-düveliyye, Riyâd tsz.

TUKSAL, Hidâyet Şefkatli, **Kadın karşıtı söylemin islam geleneğindeki izdüşümleri**, 4.b. Otto yay., Ankara 2000.

TUNÇ, Cihâd, "Kelam ilminde büyük günah meselesi", **AÜİFD**, sy. 1, Ankara 1979, XXIII, 325-342.

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf terimleri sözlüğü**, Kabalcı yay., İstanbul 2012.

ULUTÜRK, Veli, **Kur'ân-ı Kerim Allah'ı nasıl tanıtıyor?**, Akademi yay., İstanbul 2007.

UYAR, Gülgün, **Ehl-i beyt**, İFAV yay., 2.b., İstanbul 2008.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Genel felsefe dersleri**, Ankara yay., Ankara 1972.

ÜNAL, Alî, **Kur'ân'da temel kavramlar**, Işık akademi yay., İstanbul 2012.

ÜNLÜ, Nuri, **İslam tarihi**, ifav yay., istanbul 1992.

ÜZÜM, İlyas, "Sıffin", **DİA**, XXXVII, İstanbul 2008, 108-109.

el-VÂHİDÎ, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed (v. 468/1075) , **Esbâbu nüzûl**, thk. Kemal Besyûni Za'yûl, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1991.

el-VÂKİDÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer (v. 207/823), **Megâzi resûlillah,** 3.B., Âlimu'l-kutub, Beyrût 1983.

VEHBİ, Mehmet, **Hulâsatu'l-beyân**, Üçdal yay., İstanbul 1966.

WENSİNCK, A. J - Mensing, J. P., **(Concordance) el-Mu'cemu'l-müfehres li el-fâzı'l-hadîsi'n-nebeviyye**, thk. M.Fuad Abdulbâki, Mektebetu'l-berîl, Leiden 1936.

WRİGHT, P. M. - A. M. O'Leary-Kelly - J. M. Cortina - H. J Klein - J. R. Hollenbeck, "On the meaning and measurement of goal commitment", **Journal of applied psychology**, 1994.

YAŞAROĞLU, M.Kâmil, "Kazâ", **DİA**, XXV, İstabnul, 2002, 110-113.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Haber", **DİA**, İstanbul 1996.

…….., "İlim", **DİA**, İstanbul 2000, 108-109.

…….., "İstidlal", **DİA**, İstanbul 2001, 325-328.

YAVUZ Kerim, **Günümüzde din eğitimi**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakultesi Yay., Adana 1988.

YILDIRIM, Suat, **Kur'ân'da ulûhiyyet**, Akademi yay., İstanbul 2010.

…….., **Kur'ân-ı hakîm ve açıklamalı meâli**, Işık yay., İstanbul 2007.

YILDIZ, Kemal, **İslam yargılama hukukunda şâhitlik**, Hâcegân akademi kitaplığı, İstanbul 2005.

YİĞİT, İsmâil, "Osman", **DİA**, İstanbul 2007, 438-443.

ZAYF, Şevki, - **Atıyye,** Şa'bân, - **Hüseyn,** Ahmed Hâmid, - **Hilmî,** Cemal Murad, **el-Mu'cemu'l-vasît**, 4.b., Mektebetu'ş-şurûgi'd-devliyye, Kâhire 2003.

ez-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ Hüseynî (v. 893/1487), **Tâcu'l-'arûs min Cevâhirî Kâmûs**, 2.b., I-XXXX, thk. Doktor Abdulazîz, Matbaatu hukumeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1994.

ez-ZECCÂCÎ, Ebû'l-Kâsım, **İştikâku esmâillah**, thk. Abdulhasen el-Mübârek, Müessetü'r-risâle, Beyrût 1986.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed (v. 538/1143), **Esâsu'l-belâğa**, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-kütubi'l-ilmiyye, Beyrût 1998.

……., **el-Keşşâf ‘an hakâiki ğavâmizi’t-Tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl**, 3.B., Dâru’l-ma’rife, Beyrût 2009.

ez-ZUHAYLİ, Vehbe, **Tefsîru'l-münîr**, trc. Hamdi Arslan, ve diğerleri, 2.b., risâle yay., İstanbul 2005.

....., **el-Fıkhu'l-islâmî ve edilletühü**, 2.b., Dâru'l-fikr, Dımeşk 1985.